

Володимир Чос

ІСТОРІЯ ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ

“Блискавиця” Сміла 2007

Відгуки приймаються автором за електронною адресою:
vchos@ck.ukrtel.net

*Світлій пам'яті
сестри Тетяни.*

ВСТУП

Кожна віруюча людина знає, що весь світ, тобто: Всесвіт, Землю, все, що на Землі; у воді, в повітрі, під землею, а також людей створив Бог. Людина – це улюблене творіння Боже. Перші люди Адам і Єва мали дуже тісний зв'язок із Творцем. Люди жили в красивому Едемському саду, славили Бога, виконували Його волю... Так було до тих пір, поки за непослух їх вигнали з Раю. Адже не слухатися Бога – гріх.

Люди розмножилися й розселилися по всій планеті. Їм доводилося жити в тяжких кліматичних умовах, важко працювати, хворіти... Та Милосердний Бог не міг залишити Свій народ напризволяще. Через вибраних Ним пророків Бог вказував людям, як їм слід жити, щоб бути гідними Його ласки.

З давніх давен святі пророки сповіщали, що на землю прийде Спаситель Христос, Який врятує всіх віруючих у Бога людей. І от в Іудейському місті Віфлеєм Діва Марія народила від Святого Духа Сина Ісуса. Почався новий відлік часу, нова ера в історії людства. Згодом, навіть історичні події стали поділяти на ті, що відбувалися до Різдва (Народження) Христового і на ті, що після.

Коли Ісусу було тридцять років, Він прийняв хрещення в Йордані. “І сталося, як хрестились усі люди, і як Ісус, охрестившись, молився, розкрилося небо, і Дух Святий злинув на нього в тілесному вигляді, як голуб, і голос із неба почувся, що мовив: “Ти Син Мій Улюблений, що Я вподобав тебе!” (Луки 3.21,22). Так стало зрозуміло, що Ісус і є Христос – Спаситель світу.

Ісус Христос взяв Собі дванадцять учнів (апостолів) і разом з ними протягом трьох років навчав народ, як треба жити, щоб удостоїтися Царства Небесного і Вічного життя. Багато простих людей повірили Христу і стали Його послідовниками. Слава Богу!

Але можновладці, державна еліта, вирішили вбити Ісуса, бо не побажали прийняти Його вчення. Адже, то були слова істини і здорового глузду, які закликали відмовитися від користюлюбства, спонукали любити ближнього.

Звичайно, Ісус міг уникнути смерті, але Йому треба було повністю виконати Свою місію – врятувати людей від їхніх гріхів. Ісуса стратили, розп'явши на хресті. Це була Божа жертва за людські гріхи. “Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожний, хто вірує в Нього, не загинув, а мав вічне життя” (Івана 3.16). Так Бог довів “Свою любов до нас тим, що Христос умер за нас, коли ми були ще грішниками” (Римлян 5.8). Таким чином, Христос узяв на Себе наші провини і Святою Своєю Кров'ю омив наші гріхи.

На третій день Христос, як і обіцяв, воскрес! Він зустрічався із Своїми учнями, розмовляв із ними. Ісус наказав, щоб учні по всій землі поширили Його вчення. А потім Він прийде, щоб судити світ. І “хто увірує й охреститься, – буде спасений, а хто не ввірує – засуджений буде” (Марка 16.16). “Тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів” (Матвія 28.19,20).

Сказавши це, Христос вознісся на небо. Апостоли ж, сповнившись Святого Духа, стали проповідувати Слово Боже по всьому світу. Вже після першої проповіді апостола Петра, увірувало і охрестилося майже три тисячі чоловік!

Іоакім Лангхамер у книзі “Що буде з цим світом?..” пише: “Переможна звістка про Розп'ятого і Воскреслого швидко охопила серця тисяч людей в Єрусалимі, Іудеї, Самарії. Не минуло й сто років, як Євангеліє наповнило всю Римську імперію. Північна Африка, Мала Азія, Персія, Сирія, Єгипет були на протязі століть християнськими країнами. Весь тодішній світ був наповнений вченням про Христа”.

А як же ми? На жаль, не було тоді відеокамер, щоб абсолютно точно зафіксувати, як на Українську землю вперше прийшло християнство і як воно розвивалося. Та покладаючись на порядність істориків, підсумовуючи стародавні перекази й літописи, можна сказати наступне...

АПОСТОЛ АНДРІЙ

В середині I ст. святий апостол Андрій проповідував Ім'я Спасителя в Скифії, зокрема, у місті Херсонес (неподалік нинішнього Севастополя). Скифія – це держава, яка знаходилася в Криму і по всьому побережжі Чорного моря. Існувала з VII ст. до н.е. по III ст. н.е.

Проповідував апостол не один, а із своїми учнями. У Херсонесі він створив кілька церковних громад і висвятив для них кількох єпископів: Василя, Єфрема, Капітолія та інших.

Потім проповідники сіли в човен і попливли угору по Дніпру. Побережжя Дніпра тоді вже як було заселене людьми, тож напевно, апостол Андрій проповідував і їм. Але чи багато народу могло почути його? Та все ж зерно Слова Божого потрапило в душі людей. І я впевнений, що тоді серед наших пращурів і з'явилися перші християни. Слава Богу!

Це підтверджують і археологічні розкопки. Так у 1996 році в Черкасах було знайдено християнське поховання, вік якому близько двох тисяч років.

Прибувши на місце де зараз Київ, проповідники встановили на Печерській горі дерев'яний хрест, і апостол Андрій сказав пророчі слова, що там буде місто велике і Бог підніме багато церков, до яких з усіх країв стікатимуться люди...

Коли апостол проповідував, до нього, спираючись на ціпок, підійшов місцевий князь. Він хотів розпитати, що це за люди, що зібрали біля себе стільки народу. Але в князя так сильно боліла нога, що він хоч і був міцної статури, лише сичав від болю.

– Твою ногу ворог-печеніг проколов? – запитав Андрій.

– Так, а ти звідки знаєш?! – простогнав князь.

Святий апостол тоді мовив:

– Стань рівно, Син Божий Ісус Христос зцілює тебе! – і провів правицею по нозі князя. І відразу зажила у того рана і він став зовсім здоровим!

– Ти Бог зцілитель! – став на коліна перед апостолом князь.

– То не я зцілив тебе, – скромно відповів Андрій, – а Господь наш Ісус Христос!

Ще тиждень пробув святий апостол серед тих людей. Благовістив їм, зцілював усіляку хворобу. А потім вирушив далі.

Та в основній своїй масі слов'янські народи ще блукали в пітьмі язичества. Тож навіть страшно уявити, як важко було першим нашим християнам серед того дикунства.

ЛИБІДЬ

Нещодавно з'явилася досить цікава версія про Либідь. Журналіст Олексій Зотиков вичитав в одному з древніх літописів, що якийсь готський князь викрав для себе “жінку-лебідь”, яка була сестрою трьох слов'янських князів (само собою приходиться на думку, що мова йде про Кия, Щека і Хорива та їх сестру Либідь). Напевно, це було не проти волі дівчини, бо брати не вислали погоню. Готський князь одружився з нею. А так, як він був християнином, то напевно, прийняла хрещення і наречена. Про вірогідність версії можна подискутувати, але оригінальність її незаперечна.

КРИМ

В наступні століття багато християнських громад виникло на півдні нинішньої України. В Криму була єпархія Сурозька. Туди приїздили папи римські: Климент у кінці I ст. і Мартин у середині VII ст.

КИРИЛО І МЕФОДІЙ

У IX ст. на західноукраїнські землі християнство поширювалося з Великої Моравії (нині Чехія), де проповідували рідні брати Кирило і Мефодій.

Кирило (Костянтин) (бл. 827 – 869) і Мефодій (бл. 825 – 885) народилися в Болгарії, в сім'ї воєначальника. Виховувалися при дворі візантійського імператора. Там отримали хорошу освіту, а головне – стали палкими християнами.

Брати вирішили присвятити своє життя Господу. Вони прийняли монашество і у 858 році пішли проповідувати Слово Боже. Спершу

проповідували хозарам. Поблизу жили слов'яни, тож брати проповідували і їм.

Потім Кирило і Мефодій перебралися до Моравського князівства. Там уже були християни, тільки богослужіння велося мовою латинською, тому що християнство туди принесли католицькі місіонери з Північної Германії. Кирило і Мефодій запропонували вести церковну службу на ближчій людям слов'янській мові. Для цього створили слов'янський алфавіт і азбуку, переклали Євангеліє, Діяння святих Апостолів та інші богослужбові книги на мову македонських слов'ян. Тобто мову, зрозумілу в той час майже всім слов'янам.

Але католицьке духовенство поставилося вороже до ініціативи братів. Почалися заборони, гоніння, завдали братам і тілесних мук... Та вони були непохитні. Апостол Павло казав: “Але в церкві волю п'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших наставити, аніж десять тисяч слів чужою мовою” (1 Кор. 14.19). Керуючись цими словами, Кирило і Мефодій продовжували свою діяльність.

У 869 році Кирило помер, а Мефодій продовжив розпочату справу. В 874 році він їздив у Рим. Йому вдалося переконати понтифіка, і той дозволив вести церковну службу на слов'янській мові. Правда з умовою, що спочатку Євангеліє слід читати таки по-латинськи, а вже потім можна повторити по-слов'янськи.

У 871 році Мефодій хрестив чеського князя Боривоя і ввів у Чехії слов'янське богослужіння. Константинопольський патріарх Фотій виявляв до нього виключну увагу.

Помер Мефодій у 885 році. Справу перекладу духовної літератури на слов'янську мову і поширення її між слов'янськими народами, продовжили його учні Климент, Наум, Ангеларій... Та почалися гоніння і вони змушені були перебратися до Болгарії.

Православна церква шанує просвітителів Кирила і Мефодія, як святих і рівноапостольних.

АСКОЛЬД І ДІР

Офіційна історія говорить, що у другій половині IX ст. над північними слов'янами стали панувати варяги. Їхніми князями були Рюрик, Синеус, Трувор. Існує версія, що від їхніх імен і виникла назва “Русь”, що означає “глава, початок, перший”.

Двоє Рюрикових дружинників Аскольд і Дір випросили дозволу піти, разом із своїми товаришами та сім'ями, в Константинополь. Напевно для того, щоб найнятися на службу. Дорогою вони оволоділи Києвом – невеличким тоді містом і стали там княжити. Легкий успіх додав самовпевненості і вони вирішили на Візантію піти війною.

Аскольд і Дір зібрали військо і у 866 році, піднявши вітрила на двох сотнях лодій, вирушили в похід. Вони нападали й спустошували прибережні Візантійські поселення і так допливли до самого Константинополя. Столиця здригнулася від небезпеки. В усіх церквах возносилися молитви про захист від лиха. У славній церкві Влахернській зберігалася риза Богородиці. Вже відомий нам патріарх Фотій, після всенічної служби, з відповідною шаную, під спів півчї, виніс ризу на берег моря і опустив у воду. І тут досі спокійне море зашуміло, захвилювалося... Почався шторм. Страшні хвилі розкидали, розтрощили, знищили майже всю ескадру безбожних русинів. Аскольд і Дір з великими труднощами змогли врятуватися і повернулися в Київ.

Ця подія примусила їх серйозно задуматися про силу віри Христової. Можливо, чули когось із проповідників... Так чи інакше, але Аскольд і Дір прийняли хрещення! Аскольд почав здійснювати широке запровадження християнства.

Але синові Рюрика Олегові дуже не сподобалося, що якісь дружинники стали управляти в Києві, ніби вони були сини княжі. Тому він підступно вбив Аскольда і Діра, чим призупинив поширення християнства.

На березі Дніпра, де було вбито Аскольда, вдячні кияни насипали йому високу могилу. І хоч Олег кілька разів наказував зрівняти її з землею, вона, стараннями перших наших християн, поставала знов і знов.

КНЯЗЮВАННЯ ОЛЕГА

Олегові Київ дуже сподобався. А чого ж: клімат помірний, у Дніпрі повно риби, в густих лісах багато звіра... Та й місце зручне – “центр Європи”, як ми зараз любляємо говорити. Тож Олег облаштував столицю в Києві, і Русь стала називатися Київською.

У 907 році Олег пішов на Візантію. Його війська завдавали візантійцям дуже великої шкоди. Щоб зупинити страшне кровопролиття, Візантійський імператор умовив Олега підписати мирний договір. Договір був вигідним. Він гарантував мир, співробітництво і широку торгівлю.

Коли договір підписали, Візантійський єпископ узяв Євангеліє і став розповідати русинам про суть християнського вчення, про чудеса, які діються Іменем Христовим... Зокрема, розповів і про трьох отроків, які за віру були вкинуті до палаючої печі і, як Бог зберіг їх неушкодженими (Даниїл 3). Слухачі сказали: “Поклади оцю книгу у вогонь! Чи збереже її Господь, як тих отроків?!” Що було діяти? Єпископ зробив, як його просили... І вогонь не пошкодив Святе Письмо!!! Ця подія дуже вплинула на русинів. І багато хто з них увірували й охрестилися. Слава Богу!

Візантійські царі і патріархи прагнули аби кількість християн у нас збільшувалася, а тому прислали багатьох священників, які проповідували й хрестили народ. У ті часи Київська Русь вважалася шістдесятим архієпископством у списку Візантійських єпархій. Далі на Київську Русь з християнських країн приходило багато купців, мандрівників, місіонерів і поширювали істинну віру.

КНЯЗЮВАННЯ ІГОРЯ

Після Олега княжити став його брат Ігор. При ньому володіння Київської Русі розширилися до Кавказу і Криму. В трактаті Ігоря з греками згадується “Русь християнська” і “Русь поганська”. А також є згадка про церкву св. Іллі (перша половина IX ст.), яка стояла в Києві на Подолі. Багато християн було на княжому дворі та серед бояр.

КНЯГИНЯ ОЛЬГА

Після Ігоря княжити стала його жінка Ольга, бо син Святослав був ще неповнолітнім. На відміну від своїх попередників, княгиня Ольга не вела зовнішніх війн. Її енергія і талант адміністратора яскраво проявились в активній дипломатії – як назовні, так і в середині країни. За 20 років мирного управління вона перетворила величезну територію, на якій раніше не раз вибухали повстання проти центральної влади, на цілісну, добре впорядковану державу.

Але коли княгині було за шістдесят років, вона всерйоз задумалася про скороплинність людського життя, суетність земного величчя, про

сенс буття... У IX ст. християнство вже було в головних наших містах. У 860-х роках вислані на Русь грецькі священники охрестили багато народу. Тож Ольга мала можливість бачити урочисті християнські богослужіння, могла чути євангельські проповіді, спілкуватися з віруючими людьми...

У 955 році кн. Ольга охрестилася. Існує версія, що хрещення вона приймала у Візантії і що сам імператор Костянтин був її хрещеним батьком. Але точних підтверджень цьому немає і більш вірогідно, що відбулось це у Києві. При хрещенні вона отримала ім'я Олена. Княгиня дала потужний імпульс християнізації України, побудувала церкву святого Миколи на могилі князя-християнина Аскольда і, ймовірно, деякі інші церкви.

Привертає увагу християнський обряд, принесений княгиною Ольгою в Київ. Цей слов'янський обряд святих Кирила і Мефодія суттєво різнився і від греко-візантійського, і від латинського. Від латинського відрізнявся слов'янсько-руською літургійною мовою, від візантійського – єдністю з Римом та перекладом літургійного богослужіння святого Петра. У зв'язку з цим папа Іван VIII, який був особисто знайомий зі святим Мефодієм, у 972 році визнав, що Русь є християнською і має свій окремий обряд. Хоча формально слов'янське християнство під тиском німців було скасоване після смерті святого Мефодія у 884 році, все ж таки воно існувало до кінця XI ст. за тихим дозволом Риму. В Україні воно зберігалось довше.

В княжому теремі Ольги знайшлося місце для християнського священника Григорія, який був її духовним наставником, читав їй слов'янське Євангеліє. У Києві на Воздихальниці був тоді християнський цвинтар. Християнином був і Чернігівський князь Оскол, який хотів побудувати в Чернігові храм.

Ольга просила охреститися і свого сина Святослава, але той не погоджувався, бо був через міру захоплений військовими справами. А от його сини (між якими був і Володимир) виростили при бабці і з дитячих літ мали уяву про Слово Боже.

Померла Ольга у 969 році. Згідно заповіту її поховали за християнським звичаєм в одній з побудованих нею Київських церков. Пізніше її онук, князь Володимир, переніс останки княгині до Десятинної церкви Богородиці. Сама ж княгиня Ольга прилучена до лику святих.

КНЯЗЮВАННЯ СВЯТОСЛАВА

Святослав княжив 28 років. І хоч сам він був невіруючим, але як хто хотів хреститися, то не забороняв і зла віруючим не чинив.

Святослав поділив Руську землю на окремі регіони, які віддав своїм синам. Після його смерті брати стали воювати між собою, бо кожен хотів захопити частку іншого. Володимир мав більші здібності полководця, тож став єдиновладним правителем Київської Русі.

ФЕОДОР ТА ІОАНН

Так що християни в ті часи були серед наших людей. Але були вони, немов діаманти серед бруду, тому що більшість народу залишалися язичниками.

У 983 році князь Володимир ходив війною на галичан і литовців. Похід був вдалий, тож повернувшись, воїни, за поганським звичаєм, забажали принести криваву жертву язичеським богам. Бояри і старійшини порадили кинути жереб, щоб визначити, кого віддати ідолам. Жереб

вказав на сина одного християнина (родом з варягів). І прийшли посланці, щоб забрати хлопця. А віруючий чоловік зачинився в хаті і сказав: “Не боги то у вас, а дерево! Сьогодні є, а завтра згнило. Не їдять, не п'ють, а зроблені руками з дерева, сокирою й ножом. А Бог один, Йому служать і поклоняються греки, Він створив небо, і землю, і чоловіка, і зорі, і сонце, і місяць, і дав життя на землі, а ці боги, що зробили? Самі зроблені! Не дам сина свого бісам!”

Взагалі-то кияни терпимо ставилися до християнства, але в той момент їхній розум одурманився. Схопивши мечі, вони розстрожили все на подвір'ї і стали ломитися в хату.

Батько притис до себе сина і вигукнув: “Якщо ваші ідоли справді боги, то нехай самі придуть і вирвуть сина з моїх обіймів! А ви навіщо їм служите?..” В цей час озвірілі душогуби вивалили двері і вбили невинних людей. Історик Ніколай Карамзін назвав їх “першими і останніми мучениками християнства в язичеському Києві”. Православна церква вважає їх святими і шанує під іменами Феодор та Іоанн.

ХРЕЩЕННЯ ВОЛОДИМИРА

Взагалі, перша половина Володимирового князювання була дуже кривавою. І мусило пройти багато років, поки проміння істинного світла освітило і його. А було це так...

Як вже говорилося, Русь у той час переважно була язичеською, поганською. Але у нас язичество не було на такому рівні, як у древніх Єгипті, Греції, Римі... Язичество на Русі являло собою хаотичне нагромадження так званих богів, які не мали чіткої ієрархії і у своїх значеннях часто суперечили один одному. Тобто, слов'янське язичество було швидше забобоном, а не релігією.

При князі Володимирі Київська Русь являла собою міцну, серйозну державу. З різних країн сюди прибували послы. Іноземці (іудеї, мусульмани, німці, візантійці...) звертали увагу князя на осоружність язичества і кожен запрошував звернутися до їхньої віри. Володимир і сам розумів, що язичество – явище ненормальне, а тому уважно вислуховував усіх.

Особливо йому сподобалася проповідь грецького філософа-християнина. Вони довго розмовляли, філософ ознайомив князя із змістом Біблії, із суттю християнства... В кінці проповідник дістав ікону “Страшний Суд” і вказав на зображених праворуч праведників, які радісно прямують у Рай, і на намальованих ліворуч грішників, що йдуть на муки до Пекла... Володимир подивився, зітхнув тяжко і мовив: “Добре цим, справа, горе цим, зліва”. Проповідник відповів: “Якщо хочеш і ти праворуч стати, то охрестися”. Володимир подякував гостеві і відпустив з великою честю й дарами.

Князь хотів стати християнином, та все ж, щоб не помилитися у такій важливій справі, наказав своїм людям, щоб вони походили по різних країнах і особисто пересвідчилися чия віра краща.

Коли послы прибули в столицю Візантії Константинополь, то були надзвичайно вражені величністю християнських храмів, урочистістю богослужінь, красою одягу священиків, приемним співом півчі... Повернувшись до Києва, мандрівники доповіли, що християнська віра візантійців – найкраща!

Князь Володимир остаточно вирішив прийняти хрещення. Але хотів, щоб і його жінка була християнкою. Та і роду щоб знатного... Ну, як

Анна – сестра візантійських царів! Проте як довести, що саме такий зять їм треба?

А слід сказати, що в ті часи далекі й древні, головним заняттям правителів була війна (прикро, що і багато нинішніх вождів такої ж дикої думки). І якщо війни довго не траплялося, то і військо, і народ були дуже невдоволені, вважаючи, що князь не на своєму місці. Отож пішов князь походом на Крим, на засноване візантійцями місто Корсунь, чи як ще його називали – Херсонес (околиця сучасного Севастополя).

Без бою заволодівши містом, Володимир надіслав у Константинополь послання. Прошу, мовляв, руки вашої принцеси, а то і вас захоплю, як це місто... Там погодилися на весілля, тільки з умовою, що Володимир прийме хрещення. “Я охрещуся, – сказав князь, – оскільки ще до днів цих уподобав закон ваш, і любий він мені, і віра ваша, і богослужіння... Хай ті, що прийдуть із сестрою вашою, охрестять мене”.

Коли Анна, разом з деякими сановниками й священниками, прибула в Корсунь, то дізналася, що з князем сталося лихо. Захворів він очима – зовсім перестав бачити... Сказала тоді йому Анна: “Якщо хочеш хвороби цієї позбутись, то охрестися негайно, а коли ні, то не позбудешся цього”. У відповідь Володимир мовив: “Якщо справді так буде, то великий Бог християнський”. І відразу після величного обряду хрещення, ніби луска впала з князевих очей і отримав він зцілення! “Тепер тільки узнав я Бога істинного!” – радісно вигукнув він. Свідками цього дива були його воїни і багато з них тоді також увірувало й охрестилося. Слава Богу!

Хрестилися у церкві святої Софії. При хрещенні князь отримав ім'я Василь. Тоді і одружився він на Анні з Візантії. На знак подяки, Володимир повернув візантійцям Корсунь і наказав звести там нову церкву святого Іонна Предтечі.

Повертаючись до Києва, Володимир узяв із собою корсунських священників, мощі святого Климента та його учня Фіва, а також деякі ікони та церковний посуд.

ХРЕЩЕННЯ РУСІ

Прибувши до Києва, князь Володимир прийняв найважливіше своє рішення – визнати християнство релігією державною! Язичеських ідолів, ще вчора таких шанованих, почали знищувати, а віру християнську широко пропагувати. Після цього в серпні 988 року оголосив князь через посланців усьому місту, щоб люди, не зважаючи чи багаті вони, чи бідні, чи жебраки, а чи раби, усі бажаючи йшли до Дніпра хреститися.

Ось як про цю найвизначнішу в нашій історії подію оповідає літописець Нестор: “І почувши це, люди йшли з радістю, раділи й говорили: “Якби це не було добре, не прийняли б цього князь і бояри”. Ранком наступного дня зійшов Володимир із константинопольськими і корсунськими попами до Дніпра, і зійшлося людей без ліку: і ввійшли всі в воду, і стояли у ній по шию, а другі – до грудей, малі біля берега, інші тримали дітей на руках, дорослі бродили, а попи ж стояли й творили молитву. І було видно радість велику на небі і на землі: скільки душ врятованих! А диявол стогнав, причитаючи: “О горе мені! Прогнаний я звідси! Тут думав мати житло, бо не було тут учення апостольського, не знали тут Бога, і радів я зі служіння тих, що служили мені. А тепер я переможений... і вже не буду царствувати в цих землях”. Охрещені ж люди розійшлися по домівках своїх. Володимир був радий, що пізнав Бога сам і люди його, подивився на небо і сказав: “Боже великий, що створив небо й землю! Зглянься на нових людей Своїх, дай же їм,

Господи, пізнати Тебе, істинного Бога, як пізнали Тебе країни християнські, і утверди в них віру правильну й неухильну. Поможі мені, Господи, проти супротивного ворога, надіюся на Тебе і на Твою силу в перемозі над його підступами". І, сказавши це, повелів будувати церкви і ставити їх на місцях, де стояли ідоли”.

Так на горі, де стояв Перун, звели дерев'яну церкву святого Василя. А на місці загибелі благочестивих Феодора та Іоанна, запрошені з Константинополя талановиті зодчі, у 988-996 роках збудували перший кам'яний храм на честь Богородиці. Як церкву збудували, зайшов князь до неї помолитися.

– Господи Боже! – мовив він. – Поглянь із неба, і дивись, і відвідай сад Свій, і збережи, що насадила правиця Твоя, – людей цих нових, серця яких Ти навернув до розуму, дав пізнати Себе, істинного Бога. І доглянь церкву цю, що збудував недостойний раб Твій во ім'я Матері, Яка народила Тебе, – пріснодіви Марії Богородиці. І коли помолиться хто у цій церкві, то почуй молитву його і відпусти всі гріхи його, ради молитви пречистої Богородиці.

І пообіцяв князь, що десяту частину своїх прибутків буде віддавати на церкву, і наказав щоб і бояри чинили так. Через це і саму церкву стали звати Десятинною. Священиком у ній князь призначив Анастаса Корсунця.

Щоб прилучити до віри Христової не лише киян, а і всю Русь, почав князь будувати церкви і ставити священнослужителів по всій державі. І робилося це добровільно, без примусу. Володимир вибрав кращий спосіб. Він почав улаштовувати школи (перші паростки освіти у Київській землі), щоб через науку привести людей до віри. Адже “Не добре душі без знання” (Притч. 19.2).

Спершу школи були лише для заможних, знатних громадян. А яким був доти їх загальний культурно-освітній рівень, можна зробити висновок по тому, що багато матерів уперто не бажали віддавати своїх дітей у науку. Навіть плакали за школярами, як за померлими. Отож не дивно, що по деяких землях язичество утримувалося аж до XII ст.

Дехто каже, що особисте прийняття християнства й установа віри Христової, як державної релігії, було для князя тільки політичним ходом. Мовляв, думав князь: обрали ж християнство у Візантії, Чехії, Польщі, то чим я гірший? Що ж, “Як небо в висоті і земля в глибині, так серце царів – недосліджене” (Притч. 25.3). А літописці зазначали, що ставши християнином, Володимир справді став “новим чоловіком”, так змінилися його вдача й характер. Слава Богу!

І не раз Бог рятував князя від небезпеки. Якось у день Преображення Господнього, Володимир із невеличким своїм загоном вступив у бій з печенігами, що якраз наскочили на Васильків (місто біля Києва). Але сили були нерівними і довелося князеві тікати. Ледве зумів він відірватися від погоні і заховатися під мостом. Палко молився, щоб не знайшли його переслідувачі. Тоді ж і пообіцяв, що як тільки залишиться живим, то збудує у Василькові церкву святого Преображення. І як небезпека минула, виконав князь обіцянку. Звідти і пішла традиція будувати храми в подяку за перемоги над загарбниками...

Як було освячено новий храм, то влаштував князь велике свято. Запросив на нього своїх бояр, посадників, старійшин та ще багато різних людей, а убогим роздав триста гривен. Такі ж свята для знаті й народу влаштовувалися щороку.

Князь надзвичайно любив читати Святе Письмо. Дуже запали йому в душу слова: “Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть” (Матвія 5.7), “Продавайте достатки свої та милостиню подавайте. Робіть калитки собі нестаріючі, – невичерпний скарб той у небі, куди не закрадається злодій, і міль де не точить” (Луки 12.33), “Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де буде скарб твій, – там буде і серце твоє!” (Матвія 6.19-21). І слова Давида: “Добрий муж милостивий та позичає, удержує справи свої справедливістю” (Пс. 111.5) та Соломона: “Хто дає убогим – Богу позичає” (Сол. 19.17). Пройняли князя ці святі слова. І звелів він, щоб жебраки й убогі приходили на княжий двір. Там вони могли їсти, пити, а на прощання їм ще й давали якусь суму кунами.

“Але ж немічні і хворі не можуть дійти до дому мого!” – подумав князь. А тому звелів, щоб навантажили запряженого вола хлібом, м'ясом, рибою, різними овочами, діжками з медом і квасом, та й розвозили по місту питаючи: “Де хворі й жебраки, що не можуть ходити?” І роздавали їм усе необхідне... Дуже радів князь, що може допомогти нужденним. І робив так щонеділі...

Взагалі, любов до ближнього була у Володимира такою великою, що він навіть відмінив смертну кару. Але злочинці сприйняли княже милосердя, як уседозволеність. І кількість нахабних та жорстоких злочинів почала зростати. Нарешті, церковнослужителі прийшли до князя, щоб поговорити на цю тему. Єпископ сказав Володимирі:

– От побільшало розбійників, чому не караєш?

– Боюся гріха, – відповів той. – Сказано ж: не вбивай (Другозаконня 5.17).

Вони ж мовили йому:

– Ти поставлений Богом на кару злим і на милість добрим. Тобі належить карати розбійника, але після встановлення вини.

Князь погодився, але вимагав, щоб покарання було справедливим.

Отак і жив Володимир у мирі й любові з людьми, та в страсі Божому. Німецький літописець Дітмар запевняв, що тоді у Києві височіло чотириста церков, створених стараннями нових християн. Православна церква шанує князя Володимира, як святого і рівноапостольного.

БОРИС І ГЛІБ

У князя Володимира було дванадцять синів. Коли князь постарів, то розділив між синами землі Київські. Він мріяв, що сини правитимуть з братською любов'ю один до одного і таким чином зміцнюватимуть державу. Володимир хотів, щоб після нього князем Русі Київської став син Борис. Він був стрункий, величний, вродливий та лагідний. Погляд мав приємний і веселий. Незважаючи на молодість, відрізнявся хоробрістю в битвах та мудрістю у справах...

Але не так сталося, як гадалося, бо народ вірно підмітив, що в сім'ї не без виродка. І справжнім нелюдом був названий Володимирів син Святополк.

Коли князь помер, Борис був якраз у військовому поході. А в Києві був Святополк, який вирішив швиденько захопити владу. Щоб повернути до себе народ, він запустив руку до казни і почав наліво й направо роздавати великі дари. Люди все те приймали, але з важким

серцем, бо хотіли бачити князем Бориса. Отож Святополк замислив страшний гріх – убити брата.

Повертаючись з походу, Борис зупинився табором на річці Альті, що біля Вишгорода. Тут він отримав страшну звістку про смерть батька та що владу захопив Святополк. Невимовно зажурився Борис і гірко заплакав. Друзі стали говорити йому:

– Із тобою військо батька твого. Веди нас у Київ і ми поставимо тебе князем!

Але не втрата престолу засмучувала його, а смерть любого батька. Тому відповів він:

– Не підніму руки на брата свого старшого. Якщо батько в мене помер, то цей буде мені замість батька.

Але Святополк палав гнівом і недовірою, бо боявся, що Борис, все-таки, займе місце князя. Тому він таємно, уночі прибув до Вишгорода і став намовляти кількох бояр убити Бориса.

Від вірної людини Борис дізнався, що замислено проти нього, але туга за батьком так переповнювала серце, що він не став тікати, а вирішив повністю віддати себе Божій волі. І от під ранок злочинці пробралися до Борисового намету. Вони зупинилися, почувши, як побожний юнак співає псалми та молиться:

– Господи! За що умножаєш ворогів мені? Багато їх стає проти мене... Неначе стріли твої ввігналі в мене, та я до ран готовий і скорбота моя переді мною... Господи! Вислухай молитву мою і не вступай у суд із рабом Твоїм, бо ніхто з живих не виправдається перед Тобою, бо переслідує ворог душу мою... Наче оточили мене тельці жирнії, і скопище злих обступило мене. Господи Боже мій, на Тебе уповаю і спаси мене і від усіх насильників заступи мене...

Потім проспівав канон, і сказав, дивлячись на ікону Спасителя:

– Господи Ісусе Христе, що в цьому образі явився на землі ради спасіння нашого, власною волею дав прибити руки Свої на хресті і прийняв страждання за гріхи наші. Так і мене сподоби прийняти страждання. Не від ворогів їх приймаю, а від брата свого, і не став йому, Господи, це в гріх...

Так помолившись, ліг на постіль свою. Тут, гірші за хижих звірів, ускочили до намету убивці й в одну мить проткнули списами Бориса і слуг його. Загорнувши тіло в намет, віднесли до Святополка. Той, побачивши, що Борис ще дихає, наказав проткнути йому серце мечем. І поклали тіло Бориса у церкві святого Василя.

Бориса дуже любив брат його Гліб, а тому Святополк боявся, що той помститься за брата. Отож надумав він убити ще й Гліба і послав йому гінця. Той повинен був переказати брехню: мовляв, батько дуже хворий, кличе тебе, приїзди якнайшвидше. Звичайно ж, Гліб не гаючи часу відразу вирушив у дорогу. Згодом його наздогнав ще один гонець, цього разу від брата Ярослава, який застерігав: “Не йди, батько помер, а Бориса убив Святополк”. Коли почув це Гліб, то дуже голосив. Багато плакав за батьком, а ще більше за братом:

– О горе мені, Господи! Краще б мені померти з братом моїм, аніж жити у цьому світі підступному. Якби я був побачив, брате, лице твоє янгольське, помер би з тобою. А тепер чого ради я залишився один? Де слова твої, що говорив мені, брате мій улюблений? Тепер уже не почую тихого твого повчання. І якщо ти маєш можливість просити у Бога, то помолися за мене, щоб і я ту ж смерть прийняв. Краще б мені з тобою померти, аніж у світі цьому підступному жити...

І тут налетіли нелюди і зарізав Гліба Святополків кухар. Через деякий час тіло Гліба було поховане в церкві поряд із братом. Отак померли блаженні Борис і Гліб, прийнявши вінець від Христа Бога, порівнявшись з пророками й апостолами, поселившись з сонмом мучеників почивати на небесному лоні. Споглядати там несказанну радість, співати з янголами і веселитися зі святими праведниками. Вічна їм пам'ять.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Ярослав щиро оплакував Бориса і Гліба. І вирішив він зупинити те зло, що прийшло в подобі Святополка.

– Не я почав убивати братів моїх, а він, – мовив Ярослав. – Хай буде Бог месником за кров братів моїх, тому, що без вини пролив Борисову і Глібову праведну кров, мабуть і мені те саме зробить? Розсуди мене, Господи, по правді, і хай скінчаться злочини грішника.

І зібрав Ярослав військо, і зійшовся з військом Святополка на річці Альті, на тому самому місці, де був убитий Борис. Здійняв Ярослав руки до неба і сказав:

– Кров брата мого вопіє до Тебе, Владико! Відомсти за кров цього праведника, як помстився за Авелеву кров, осудивши Каїна на стогнання й трусіння, так і цьому зроби.

А потім вигукнув:

– Брати мої! Хоч тілом і відійшли ви звідси, то молитвою своєю допоможіть мені проти ворога цього – убивці зарозумілого.

І почалася січа рано-вранці, і була страшною, і закінчилася під вечір перемогою Ярослава. Побожні люди говорили, що бачили янголів небесних, які допомагали йому. Святополка ж за страшний гріх братовбивства, народ навіки прозвав Окаянним. А Ярослав став мудрим князем землі Київської.

ВІДБУДОВА КИЄВА

У 1017 році у Києві сталася велика пожежа, яка завдала великих руйнувань. Але відновлювати місто все не було як, бо побільшало спустошливих набігів печенігів. Коли вороги були переможені, то князь Ярослав узявся і за благоустрій столиці. Він прагнув, щоб Київ став таким же прекрасним, величним, як інші найпередовіші світові столиці. А тому у багатьох випадках брав приклад з Константинополя. Він значно розширив місто й обніс його стіною. Ширина валу була 18 метрів, а висота більше 7 метрів. Над головними воротами побудував золотверху церкву Благовіщення, за що і самі ворота стали називатися Золотими.

Почали ремонтуватися старі церкви та будуватися нові. Для цього князь запрошував із Візантії найталановитіших майстрів. Також із Візантії прибули і церковні співці, які навчили наших християн гарному церковному співу. Також Ярослав почав будувати монастирі. Першими Київськими монастирями були монастирі святого Георгія та святої Ірини.

У 1017 році розпочав князь будувати Софіївський собор. Головними будівничими також були візантійці. А наші люди були простими робітниками, які на практиці опановували високе мистецтво зведення храмів і потім поширювали його. Будівництво Софіївського собору тривало 20 років. Прикрашений мармуром, чудовими фресками та мозаїкою, він став найвеличнішим і найголовнішим нашим храмом. А освячував відновлені та новозведені храми тодішній київський

митрополит Феопемт (родом, напевно, грек). Його резиденція була поряд із Софіївським собором.

Віру Ярослав тісно пов'язував із просвітою. Для цього по великих містах були влаштовані школи, у яких сотні дітей навчалися грамоти. Ярослав і сам надзвичайно шанував слово книжне. Велів перекладати божественні книги з грецької мови на слов'янську. Багато книг власноруч переписав і віддав до бібліотеки Софіївського собору. До речі, бібліотека була у ті часи однією з найкращих у Європі.

Ось як розповідає літописець Нестор про заходи Ярослава щодо поширення віри: “При нім віра християнська почала на Русі плодитися й розширятися, почалися множитися ченці й монастирі стали з'являтися. Ярослав кохався в уставах церковних, любив дуже попів, а особливо ченців, і до книг прикладався, часто читав удень і вночі: зібрав багато писарів і перекладав книги з грецької на слов'янську мову, і так списано багато книг і зібрано вірним на науку. Отак як один чоловік землю пооре, а другий посіє, а інші жнуть і споживають в достатку – так було і з Ярославом: батько його Володимир зорав землю і зробив її м'якою – хрещенням просвітив; Ярослав засіяв книжними словами серця вірних людей, а ми пожинаємо, користаючись із книжної науки”.

ГАННА

Князя Ярослава інколи називають “тестем Європи”, адже він крім п'ятьох синів мав і три доньки, які вдало вийшли заміж за європейських правителів. Єлисавета стала дружиною норвезького короля Геральда, Анастасія пішла заміж за угорського короля Андрія, а Ганна за правителя Франції Генріха I.

Ганна мала і освіту й освіченість, а тому всерйоз зайнялася державними справами Франції. Про її авторитет красномовно свідчить той факт, що на деяких актах Генріх зазначав “за згодою дружини моєї” та “у присутності королеви Ганни”. Або ще один штрих – підписуючи різні документи, Ганна повністю писала своє ім'я, у той час як королівські васали уміли лише вивести хрестик. Архіви зберегли листи римських пап Миколи II і Григорія VII у яких вони хвалять королеву за чесноти та уміння корисно впливати на чоловіка.

Коли Ганна відбувала до Франції, то взяла з собою написане кирилицею Євангеліє. Для французів ця книга стала безцінною реліквією. Після того як королева померла і була похована у заснованому нею монастирі, Євангеліє віддали на зберігання до Реймського собору. І саме на ній, книзі з України, аж до революції 1793 року, вступаючи на престол, присягали усі наступні французькі королі!

ІЛАРІОН

Так як Київська Русь прийняла Христову віру з Візантії, то церковне життя, звичайно ж, було підпорядковане Константинопольському патріарху. У списку митрополій Константинопольського патріархату, церква землі нашої була шістдесят першою. Митрополити для краю Київського призначалися Константинопольським патріархом. Спершу, ще при Володимирі, митрополитом був Михаїл. Потім Леонтій, Іоанн, Феопемт. Усі вони були візантійцями. Та коли у 1051 році треба було нового митрополита, князь Ярослав вирішив зайнятися цим питанням особисто, щоб призначити когось зі своїх.

Недалеко від тодішніх київських стін знаходилося село Берестове, в якому була церква Спаса. Священиком там був Іларіон – чоловік

благочестивий і мудрий. Аби ніщо не відволікало від особистого спілкування з Богом, він викопав у горі над Дніпром невеличку, сажні на дві, печеру в якій часто усамітнювався для палкої молитви. От його князь і призначив митрополитом Київським.

Іларіон був чоловіком надзвичайно освіченим та ерудованим. До нашого часу збереглася його блискуча промова “Слово о законі й благодаті”: “Що бо в інших книгах писано і вам відомо, те тут викладати було б зарозумілістю і славопрагненням. Не до невігласів бо пишемо, а до таких, що досхочу наситилися солодощами книжними; не до ворогів Божих чужовірних, а тільки до синів Його, не до сторонніх, а до таких, що приймуть у спадок небесне царство... Отак, чужинцями будши, ми людьми Божими нареклися; і ворогами будши, синами Його прозвалися. І не іудейське хулимо, а християнське благословляємо; радимося не про те, як розіп'ясти, а про те, як розіп'ятому поклонитися; не розпинаємо Спаса, а руки до Нього здійсмаємо, не пробиваємо ребра Його, а з них п'ємо, як із джерела нетління; не тридцять срібників беремо за Нього, а один одного і все життя наше Йому вручаємо: “Христос воскрес із мертвих!”. Не кажемо, що вкрадено Його було, а стверджуємо, що вознісся Він туди, де й був... Тоді почав морок ідолський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді п'ятьма бісослугування погубила, і слово євангельське землю нашу осіяло. Капища рушилися, і церкви ставилися, ідоли крушилися, ікони святих з'являлися, біси розбігалися, хрест міста освячував. Пастухи словесних овець Христових, єпископи, стали перед святим вівтарем, жертву безскверну возносячи. Попи і диякони і всі клірошани прикрасили і пишнотою наповнили святі церкви. Апостольська труба і євангельський грім над всіма городами пролунали. Феміам Богу воскурився, повітря освячуючи. Монастирі на горах постали. Чорноризці з'явилися. Мужі й жони, і малі і великі, всі люди наповнили святі церкви, славословлячи: “Єдиний святий, єдиний Господь Ісус Христос! На славу Богу-Отцю амінь! Христос переміг! Христос подолав! Христос воцарився! Христос прославився! Великий еси, Господи, і чудесні діла Твої, Боже наш! Слава Тобі!”... Хоч і добрих діл не маємо, та заради щедрої милості Твоєї спаси нас! Ми бо люди Твої, і вівці отари Твоєї, і стадо, яке щойно почав Ти пасти, вирвавши із пагуби ідолослужіння. Пастирю добрий! Поклавши душу за овець Твоїх, не зостав нас, хоч і блудимо ще! Не одкинь нас, хоч і грішимо ще перед Тобою, як новокуплені раби, не здатні у всьому догодити панові своєму! Не погребуй, хоч і мале стадо, а мов до нас: “Не бійся, черідко мала! Бо благоволить Отець ваш небесний дати вам царство!” (Луки 12.32).

РОЗДІЛЕННЯ ЦЕРКВИ

Коли Київська Русь стала християнською державою, то по всьому світу Христова Церква була єдиною. Вона складалася з п'яти патріархатів: Єрусалимського, Антіохійського, Олександрійського, Римського і Константинопольського. Християнський центр знаходився в столиці Візантійської імперії Константинополі (нині Стамбул, Туреччина). Там була резиденція Церковного глави, який призначав керівників для підвладних йому митрополій. Та хоч Візантійська імперія була сильною, могутньою і заможною, але, як і всяка інша імперія, була приречена на розпад. І сталося це наприкінці IV століття, а саме 395 року.

Римський патріархат опинився за кордоном, і став розвиватися власним, відмінним шляхом. Можна довго розмірковувати про те, що

хтось із церковних керівників був занадто впертим, комусь забракло терпимості, але факт залишиться фактом – у 1054 році єдина Церква розділилася також. Одна, Західна, Римська, частина стала називатися Католицькою (тобто Вселенською), інша, Східна, Константинопольська – Православною (що значить: правильно славлячою Бога).

Так як Київська Русь була союзником Константинополя, шанувала Константинопольського патріарха, то й сама стала Православною. Уся територія нашої церкви була поділена на єпархії, на чолі яких стояли єпископи, які підкорялися безпосередньо митрополиту. Кожний єпископ керував священиками ввіреної йому єпархії.

ПЕЧЕРСЬКИЙ МОНАСТИР

Коли Київським митрополитом став Іларіон, його печера на Дніпровій кручі опустіла... Але не надовго! Скоро в ній оселився монах Антоній. Там, в постійній молитві і строгому пості (їв лише сухий хліб, та і то через день), звершував свій подвиг віри. Біля Антонія стали збиратися люди, які шукали строгого життя для тіснішого єднання з Богом. Коли монахів було дванадцять, вони викопали кілька печер-келій і простору печеру-церкву.

Щоб не відволікатися на побутову суєту, Антоній призначив замість себе ігуменом (настоятелем) Варлаама, а сам усамітнився в окремій печері, яку не полишав тридцять років, аж доки не почив у Бозі. Чутка про Антонія дійшла й до вух князя і він не раз приходив до святого старця. На прохання чорноризців, князь Ізяслав подарував їм усю гору.

Отож, ченці жили в печерах, а тому і монастир називався Печерським. А першим храмом монастиря побудованим на поверхні стала церква Богородиці. Історія її зведення надзвичайно цікава. Почну здалеку. В землі Варязькій був князь Африкан. Він зробив великий дерев'яний хрест і на ньому зобразив подобу Христа заввишки ліктів із десять. Віддаючи шану образу цьому, князь возложив на стегна Ісуса пояс вагою у п'ятдесят гривнів золота, а на голову вінець золотий. Коли ж Африкан помер, його брат прибрав до рук його землі, а княжого сина Шамона прогнав геть. Тікаючи, хлопець підбіг до хреста, щоб взяти пояс з Ісуса і вінець із голови Його. І почув тоді голос від образу:

– Ніколи не клади цього вінця на свою голову, а неси його на місце, йому вготоване, де преподобний Феодосій зведе церкву во ім'я Матері Моєї. Віддай його в руки Феодосію, щоб він повісив його над Моїм жертвником.

Від несподіванки Шимон упав і якийсь час лежав, неначе мертвий. Коли отямився, то схопив пояс і вінець й помчав на пристань, щоб сісти на який-небудь корабель. Потрапив на судно, що пливло на Русь. Під час плавання почався сильний шторм, що був ладен потопити судно. Злякавшись за своє життя Шимон почав кричати:

– Господи, прости мене! Я помираю тепер через цей пояс, бо зняв його з чесного Твого й людиноподібного образу.

І раптом серед грозових хмар побачив він церкву і почув голос із неба:

– Ось церква, яку збудує преподобний Феодосій во ім'я Божої Матері. Ти бачиш її обсяжність і висоту: якщо розміряти її тим золотим поясом, то в ширину вона буде двадцять поясів, а в довжину – тридцять, висота стін разом із верхом – п'ятдесят. У цій церкві ти й лежатимеш.

Буря стихла і корабель благополучно пристав до нашого берега. Шимон вступив до війська князя Ізяслава, де зажив значної слави.

У 1068 році напали на нашу землю половці. Вирушаючи в похід проти загарбника, Ізяслав прийшов з військом (у якому був і Шимон) до Антонія просити благословення. Після спільної молитви Антоній сказав сумне пророцтво, що багато їх загине у битві з чужинцями. Почувши такі слова Шимон упав на коліна і почав просити підказати, як уберегтися йому від такої біди.

– Сину мій! – відповів Антоній. – Багато загине від вістря меча, і коли втікатимете ви від ворогів ваших, будуть вас топтати, заподіювати вам рани, топити в воді. Але ти врятуєшся, і покладуть тебе в церкві, яку тут буде зведено.

Так усе і сталося. Лежав Шимон на полі бою поранений, скривавлений. Раптом побачив на небі серед хмар велику церкву (саме ту, що бачив під час шторму!). З останніх сил почав він шепотіти молитву:

– Господи! Вибав мене од гіркої смерті молитвами Твоєї Матері і святих Антонія і Феодосія!

І тієї ж миті отримав зцілення від усіх ран своїх і встав цілим і здоровим. Діставшись до Києва Шимон розповів Антонію про чудо, яке сталося з ним і про бачену церкву. І віддав золотий пояс і вінець блаженному Антонію. Старець прославив Бога за це і мовив:

– Сину мій! Віднині не будеш ти називатися Шимоном, але Симон буде твоє ім'я.

І покликавши Феодосія, продовжив:

– Ось, Симон, той, хто церкву побудує.

І віддав Феодосію пояс і вінець. І велику любов мав Симон до святого Феодосія і давав великі кошти на впорядкування монастиря.

А невдовзі після того, прийшли до блаженних Антонія і Феодосія чотири зодчих з Константинополя. Вони розповіли, як однієї ночі явилася їм Божа Мати і сказала:

– Хочу Я побудувати для Себе церкву на Русі, в Києві, і отож велю вам це зробити... Я Сама прийду подивитися на церкву і в ній жити буду... Богородицина церква буде.

Потім Богородиця дала чоловікам мощі святих мучеників: Артемія й Полієвкта, Леонтія, Акакія, Арефи, Якова, Феодора, наказавши покласти їх у підвалини церкви, та ікону.

Після такої розповіді було твердо вирішено будувати церкву. Але де? В якому точно місці?

Антоній сказав:

– Будемо молитися три дні, і Господь покаже нам місце.

І в першу ніч, коли він молився, з'явився йому Господь і сказав:

– Знайшов ти благодать переді Мною.

Антоній вигукнув:

– Господи! Якщо я знайшов благодать перед Тобою, нехай буде вся земля в росі, а місце, яке Тобі угодно освятити, нехай буде сухим!

Наступного дня побачили, що роса не покрила одну ділянку землі. Другої ночі знову молився Антоній і казав:

– Господи! Нехай уся земля буде сухою, а на місці святому – роса.

На ранок побачили, що так усе і є. І помолвшись, виміряли золотим поясом довжину й ширину майбутньої церкви. Антоній, здійнявши руки до неба, сказав голосно:

– Послухай мене, Господи, послухай мене, познач мені місце вогнем! Нехай зрозуміють усі, що воно Тобі угодне.

І впав вогонь з неба і спалив дерева й терня й росу злизав, проклав долину, схожу на глибокий рів.

Того ж 1073 року і було закладено церкву. Сам князь Ізяслав поклав перші камені фундаменту і дав сто гривень золотом на будівництво.

І звели церкву велику і прикрасили її іконами гарними. А також келій багато побудували і весь монастир огорожею обнесли. А так як доти монахи жили в печерах, то за монастирем закріпилася назва Києво-Печерський.

Але чи то від заздрості, чи ще чомусь, та задумав Ізяслав заснувати ще один монастир (на ім'я святого Димитрія), який би затьмарив монастир Печерський. На будівництво фінансів не шкодувалося – уділяв і князь, і бояри. Ізяслав навіть зумів переманити Варлаама і призначив його настоятелем. Та сказано в Писанні: “Не робіть нічого підступом або з чванливості” (Фил. 2.3). І новий монастир швидко зачах, а Печерський продовжував розквітати, бо будувався не сріблом та золотом, а невтомною молитвою, постом і працею.

Коли ігуменом був Феодосій, то монахів налічувалося близько ста. Феодосій справедливо вважав, що користі буде більше, коли життя монастиря підпорядковуватиметься чітким, справедливим правилам. В той час новим митрополитом був призначений Георгій (знову візантієць). З ним приїхав монах Михаїл, який запропонував Феодосію монастирський устав Візантії. Устав прижився у Печерському монастирі і його почали запроваджувати і по всіх інших монастирях України.

Києво-Печерський монастир подарував Україні 119 святих, які і сьогодні стоячи перед Господом моляться за нас.

УКРАЇНСЬКА ІКОНА

Важливу роль у православному житті відіграють ікони. Талановиті художники-іконописці мали в серці глибоку любов до Бога, до Його вірних апостолів, пророків, святих мучеників та угодників.

Поки храмів на землі нашій було небагато, то їх прикрашали ікони, привезені з Візантії. Та коли кількість церков почала стрімко зростати, справу ікономалювання стали освоювати українці. В XI ст. було започатковане київське ікономалювання. Спочатку школа існувала в Софіївському соборі, потім в Печерській Лаврі. Маючи за взірць візантійські ікони, наші художники спершу їх просто копіювали, але потім створили власний, самобутній український іконописний стиль. При митрополиті Іларіоні найвідомішим майстром ікони був Алімпій.

Кілька знаменитих ікон створених українськими іконописцями, стали національними святинями інших народів. Так, ікона Божої Матері з Вишгорода на Київщині була силоміць забрана 1155 року князем Андрієм Боголюбським до Росії, міста Володимира на Клязьмі. Там її перейменували на “Владімірську”.

ПРОХОР ЛОБОДНИК

Києво-Печерський монастир славний багатьма своїми ченцями, які були настільки благочестиві, святі і праведні, мали таку сильну віру, що Господь нагородив їх чудесними дарами пророцтва, зцілення... Про одного такого ченця мені і хочеться розповісти.

Було це в часи, коли у Києві князував Святополк. Незважаючи на таке ім'я, святістю князь не відзначався. Навпаки, багатьом людям чинив усілякі утиски, деякі сім'ї знищив зовсім та заволодів їхнім майном. За гріхи князя Бог попустив, щоб усе більше нападали на Русь половці. І були тоді на землі нашій убогість і голод.

Ігумен Печерського монастиря Іоанн не раз картав князя за ненаситну жадобу до багатства та насильства. Але той і не подумав узятися за розум. Він і далі продовжував чинити злочини, а Іоанна вислав до Турова. Лише дякуючи заступництву Володимира Мономаха, Святополк звільнив його і в 1098 році повернув до Києва.

Якраз тоді зі Смоленська прийшов до Іоанна один чоловік. Він висловив бажання стати ченцем, а тому й був пострижений під ім'ям Прохор. Він жив надзвичайно скромно й так себе у всьому обмежував, що навіть не їв пшеничного чи житнього хліба. А збирав він лободу, висушував її, розтирав і з того випікав собі якісь паляниці. За це його прозвали Лободником. Він ні на що не нарікав, бо жив “неначе птах небесний, що ні сіє, ні жне, але Отець Небесний годує його” (Лук. 6.26). Вбачаючи таку послушність, Господь підтримував Прохора, перетворюючи йому гірку ту їжу на солодку.

Коли почався великий голод, то Прохор почав ще більше збирати лободу, щоб нагодувати всіх голодних. І був той хліб із лободи смачнішим за пшеничний! І що цікаво – коли хтось крав у Прохора той хліб, то їсти його не міг, бо гірким він видався, як полин.

У той час Святополк затіяв чергову війну. І заборонив він купцям із Галича й Перемишля, що завжди привозили сіль, потикатися в наш край. І не стало солі по всій Русі, а почалися розбої, грабежі...

Торгувати сіллю князь дозволив лише тим купцям із якими приятелював. Користуючись дефіцитом, ті продавали сіль по сильно завищених цінах.

Тоді блаженний Прохор позбирав з усіх келій попіл, помолився над ним, і перетворився попіл на сіль! Її Прохор роздавав нужденним. І чим більше він роздавав, тим більше її залишалося. Тоді невдоволені торгаші примчали до князя і давай скаржитися:

– Прохор, чернець Печерського монастиря, відібрав у нас велике багатство: дає сіль усім, хто до нього приходить, нікому не відмовляє, і ми від цього зубожіли.

– Заради вас пограбую ченця, – відповів князь. І послав озброєний загін, який відібрав геть усю сіль у блаженного старця. Але диво! Як тільки сіль опинилася в руках грабіжників, вона знов перетворилася на попіл.

Прохор же сказав людям:

– Коли викинуть її, ви прийдіть і заберіть для себе.

І справді, коли грабіжники викинули попіл, він знову перетворився на чисту сіль, яку радо підібрав народ.

Після таких подій стало Святополкові дуже соромно. І пішов він до ігумена і покався перед ним. І дякуючи такому диву дуже полюбив князь монастир і святих отців Антонія і Феодосія. І ченця Прохора став дуже поважати.

Коли, через багато років, Прохор Лободник помирав, то покликав до себе Святополка. І довго повчав князя про милостиню, про грядущий суд, про вічне життя праведників і вічну муку грішників...

Потім була війна князя з агарянами. І переміг їх Святополк, і заволодів землею їхньою. В “Киево-Печерському патерику” говориться, що то була “у Руській землі Богом дарована перемога”. Відтоді Святополк, як ішов на війну чи на полювання, завжди заходив у монастир вклонитися іконі пресвятої Богородиці і всім святим отцям.

МИРОТВОРЦІ

Служителі Церкви нерідко виступали в ролі миротворців. Вони примирювали князів і наставляли їх на шлях правди. Так, коли у Києві княжив Святополк, затіяли правителі землі нашої чергову сварку. Князі Володимир, Давид і Олег вже хотіли перейти Дніпро, аби війною піти на Київ проти брата свого Святополка. Отоді митрополит Никола сприяв укладенню миру між ворогуючими сторонами.

Коли ж Святополк захопив у Бересті Ярослава Ярославовича і закованого в кайдани привів у Київ, то митрополит й ігумени дуже просили за нього. І вблагали! Так що Святополк відпустив брата, заприсягнувшись біля гробниць святих Бориса і Гліба не чинити тому ніякої кривди. Воістину “Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть” (Матвія 5.9).

ПОЛОВЕЦЬКА БІДА

Ярослав мудро заповідав, щоб після нього сини жили мирно, дружно, допомагаючи один одному. Тоді християнська мораль уже достатньо закріпилася в душах людей, а тому битв на повне винищення, як це бувало раніше, не виникало.

На жаль, після Ярослава Мудрого, наступні князі вже не приділяли такої великої уваги будівництву церков, поширенню та розвитку віри. Потроху між ними почали виникати непорозуміння, викликані заздрощами та пихатістю... А сказано: “Бо від кожного, кому дано багато, багато вимагається; і кому багато довірено, з того більше спитають” (Луки 12.48). Тому за гріхи Бог наслав на країну кару – стали на нас зазіхати половці, печеніги, хозари...

У 1096 році, під час Святополкового князювання напали на землю Київську половці. Можливо, вони і не посміли б такого вчинити, але побачили, що князь посварився з братами і вирішили скористатися моментом. Літописець Нестор пише: “Це на нас Бог наслав поганих, не їх милуючи, а нас караючи, щоб ми відсахнулися від злих справ, так карає нас нашестям поганих, бо це батіг Божий, щоб ми опам'ятавшись, утримувалися від злого шляху...”

Половці розбійничали довго і повернулися до Торчевська (нині село Трипілля Обухівського району Київської області). В місті люди були геть знесилені від голоду і здалися нападникам. Літописець Нестор пише: “Половці ж, захопивши город, запалили вогнем, а людей розділили і повели їх у вежі до сердоболів своїх і родичів своїх. Змучені зимою, сковані, голодні і спрагли, і з поблідлими в нещасті лицями, і почорнілі тілом, у чужій землі, із запаленими язиками, йшли, голі і босі, маючи зранені терням ноги. Із сльозами відповідали одне одному, промовляючи: “Я був із цього города”, а другий: “Я з цього села”. І так, перемовляючись, із сльозами, розповідали про рід свій, зводили очі на небеса до Всевишнього, знаючого тайне. Хай ніхто не посміє сказати, що Бог ненавидить нас! Бо кого ще так любить Бог, як нас возлюбив? Кого ще так пошанував, як нас: прославив і возніс? Нікого! Через те найбільше гнів Свій підніс до нас, що більше за інших пошановані були, а найгірші гріхи содіяли, що більше за інших освічені були і волю Владики знали, а зневажили її красу. І за це більше за інших покарані”.

20 червня, в п'ятницю, підійшли половці до Києва. Не зумівши прорватися за міські мури, вони почали нищити, палити пониззя біля міста. Спалили села, Стефанів та Спасо-Берестовецький монастирі. А тоді “прийшли до монастиря Печерського, коли ми після заутрені

відпочивали, – продовжує Нестор, – і вигукували побіля монастиря, і поставили два стяги перед воротами монастирськими, а ми втікали поза монастир, а інші втікали на дзвіниці. Безбожні ж сини Ізмаїлови вирубали ворота монастирські і кинулися по келіях, вирубуючи двері, виносили все, що знаходили в келіях, а після цього запалили дім святої Владичиці Богородиці, і прийшли в церкву, і запалили південні двері, і другі, що з півночі, і влізли у притвор, де гроб Федосіїв, і, взявши ікони, підпалили двері, і оскверняли Бога і закон наш. Бог же терпів, ще-бо не настав кінець гріхам їхнім і беззаконню їхньому, а тому і говорили: “Де їхній Бог? Хай допоможе їм і захистить їх від нас”. І іншими словами хулу говорили на святі ікони, насміхаючись і не знаючи, як Бог карає рабів своїх напастями і війнами, щоб ставали вони як золото, в горнілі випробовувань: адже християнам через безліч скорбот і печалей належить ввійти в царство небесне, а цим поганим хулителям, які на цьому світі прийняли веселість і привілля, на тому світі дістанеться мука від диявола і огонь вічний. Тоді ж підпалили і двір Красний, що його поставив благовірний князь Всеволод на горі, що над Видубичами, – все те окаянні половці спалили вогнем. Ось тому і ми, ідучи за пророком, просимо: “Боже мій! Оберни їх в колесо, як вогонь проти вітру, що випаляє діброви, так пожени їх бурею Твоєю, понівеч лиця їхні досадою” (Пс. 84.14-17). Це ж бо вони осквернили і спалили святий дім Твій, монастир Матері Твоєї, і прах рабів Твоїх. Убили декілька братів наших оружжям безбожні сини...”

НЕСТОР-ЛІТОПИСЕЦЬ

Як тільки орда чужинців відкотилася, в Україні почалося стрімке відродження християнської духовності й культури: відбудовувалися храми, монастирі... А так як саме ченці були найосвіченішими людьми, тогочасною культурною елітою, то розуміли, що необхідно укладати літописи, аби зберегти для наступних поколінь пам'ять про минуле держави.

Вивчаючи українську історію, якимось мимоволі, подумки, завжди дякуєш тим людям, які стояли на зорі історичної науки. Вище я часто цитував літописця Нестора, а тепер прийшла черга розповісти і про нього самого.

Народився він у 1056 році. Маючи сімнадцять літ, був прийнятий до Києво-Печерського монастиря. Спочатку, звичайно ж, був послушником, а потім став монахом-чорноризцем. Тобто ченцем, який веде особливо скромне, з підсиленими молитвами й постом, життя. Нестор користувався повагою й авторитетом серед братства, а тому був обраний ігуменом. Маючи гострий розум і хорошу пам'ять, Нестор багато читав. Література була не тільки релігійною, а й філософською, історичною... Брався за перо і сам. До нашого часу збереглося три його праці.

Першим було “Житіє Бориса і Гліба”. Завдяки Нестору імена цих юних княжичів не були забуті. Потім було “Житіє святого Феодосія Печерського”. Твір написаний просто і доступно. Він дає величезний матеріал про життя святого, наводить уривки з його повчань, розповідає про історію монастиря. Твір значною мірою вплинув на східнослов'янську житійну літературу.

І нарешті, літопис “Повість врем'яних літ”. Нестора надзвичайно цікавила історія рідної землі. Він читав і перечитував усе, що міг знайти по цій темі: дивом вцілілі літописні згадки своїх попередників (ігуменів Никона та Іоанна), твори грецьких авторів, в яких були свідчення про

Русь (Григорій Амартол), а також не залишав без уваги народні перекази... Та окремо кожний твір давав лише епізодичні відомості. Тоді Нестор вирішив написати таку книгу, яка, опираючись на праці попередників, відтворювала повну історичну картину.

Усамітнившись у своїй келії, взявши в руку перо, при тьмяному мерехтінні свічки, Нестор писав Історію! При написанні кожен факт ретельно обмірковувався й перевірявся, щоб не припуститися помилки. Робота тривала протягом 1110 – 1112 років.

Про що ж твір? “Літописець Руський, з Богом починаємо. Отче, благослови!.. З чого пішла Руська земля і чого такою стала” – такі слова вивів Нестор на початку. Далі розповідає, як після всесвітнього потопу сини Ноя розселилися по всій землі... Змальовує, як із євангельською проповіддю приходив в Україну святий апостол Андрій... Детально розповідає про князювання Аскольда й Діра, Олега, Ігоря, Ольги... Зупиняється на хрещенні Володимира і всього народу... Розповідає про дипломатичні стосунки Київської Русі з іншими країнами... З гіркотою й болем оповідає про іноземні зазіхання та княжі міжусобиці...

Нестор закликає співвітчизників до миру і єднання. Загалом про Русь-Україну автор говорить, як про окрему, самобутню, ні від кого незалежну державу, яка має своє особливе місце серед інших країн. Правда, із сумом зазначає, що хоч “земля наша велика й багата, але ладу в ній нема”. Та автор оптимізму не втрачає. Прикладами з минулого показує, що зло завжди буде переможене. Також у “Повісті...” багато географічних даних, розповідається про сонячні затемнення, землетруси, що відбувалися у ті часи... В творі рясно наводяться цитати з Біблії.

У 1114 році Нестор помер і був похований у рідному монастирі. Літописання було передано у Видубицький Михайлівський монастир, де ігумен Сильвестр переробив заключні статті твору, довівши розповідь до 1117 року.

“Повість врем'яних літ” є цікавою і особливо цінною ще й тому, що про деякі історичні факти тепер можна дізнатися лише із неї. Високо цінував літопис Михайло Грушевський. Він писав, що Нестор був великий ерудит, високообдарований дослідник, який створив першу наукову концепцію історії України.

Старовинні літописи нерідко закінчувалися словами: “А хто читає книги ці – помолися за мене”. 9 листопада православна церква відзначає день преподобного Нестора.

МОНГОЛО-ТАТАРСЬКА НАВАЛА

XIII ст. пам'ятне велетенською монголо-татарською навалою, названою ще “Золотою ордою”. Захопивши Китай, полчища хана Батия оволоділи південним узбережжям Каспійського моря, північною Персією, південним Кавказом, розбили грузинське військо і з'явилися в степах північного Кавказу. У 1222 році на річці Калець (біля нинішнього Маріуполя) побили війська половців та Руських князів і підійшли до Дніпра. Диким вітром пронеслися ворожі вершники, грабуючи, вбиваючи, спустошуючи усе навкруги. Багатьох українців було забрано в полон... У 1235 році монголо-татари піднялися Волгою і зруйнували Волзьку Булгарію. Наступного року спустошили землю Мордви, Рязанську і Ростово-Суздальську землю... Року 1239-го чужинці знову прийшли в Україну. Вони зруйнували Переяславщину, Чернігівщину, а 6 січня 1240 року, після жорстокої облоги, здобули Київ. Багато киян рятувалося на хорах Десятинної церкви, і загинули під її руїнами. Ще загарбники

зруйнували Печерський монастир та Софіївський собор. З Києва Батий пішов на Волинь, де здобув Колодязин та багато міст зруйнував ущент. На початку 1241 року війська орди рушили на Польщу. Окремі загони спустошили сербські та болгарські землі...

Європа запанікувала! Римський папа Інокентій IV робив спроби порозумітися з Батием. Він посилав до хана аж три делегації, метою яких було повернути чужинців до християнства. І хоч це не вдалося, та посланці зібрали великий розвідувальний матеріал. Щоб виробити план протистояння загарбникам, Інокентій IV у 1245 році скликав у Ліоні Вселенський собор. Там виступили руський єпископ (чи архієпископ) Петро та празький єпископ Микола. Вони також повідомили багато цінної інформації про чисельність та військову тактику ворога і, навіть, про деякі стратегічні плани... Собор ухвалив закликати усіх християн до боротьби: будувати фортеці, копати захисні рови на шляхах, жертвувати гроші... Та все ж, чужинці заволоділи нашим краєм.

Трохи втамувавши грабіжницький інстинкт, чужинці оголосили Подніпров'я своїм, а народ зобов'язали платити данину збіжжям. За таких умов багато хто з наших начальників поспішив перейти на бік загарбників. Вони випрошували для себе міста й землі, обіцяючи взамін віддано служити новим хазяям і виконувати будь-які накази...

Спочатку монголо-татари ставилися до Христової Церкви з пошаною. Навіть у самій столиці великого хана місті Каракорумі християни мали змогу відправляти службу Божу. Наприкінці XIII ст. в орді був окремий єпископ Сарайський. Духовенство було звільнене від данини.

Але щоб утримати народ у покорі, чужинці стали нав'язувати князям та боярам свою релігію, сподіваючись, що за їх прикладом підуть і люди. Там де умовляння не допомагали, ішли в хід погрози... Вдячна пам'ять українців зберегла імена чернігівського князя Михаїла Всеволодовича та боярина Феодора, які відмовилися брати участь у поганському обряді очищення вогнем, не вклонилися образам предків ханських, а вибрали за краще смерть, аніж зраду Христової віри й українського народу. А скільки їх було ще, таких мужніх земляків-християн? Ми не знаємо. Та усіх їх поіменно знає Господь! І в день Великого Суду Він не залишить вірних без нагороди. Адже сказано: "Хто витерпить до кінця – спасеться" (Матвія 24.13). А монголо-татари тримали над нами владу аж 250 довгих років.

ЕВАКУАЦІЯ МИТРОПОЛІЇ

Українським людям дуже не подобалося панування бусурманів. Особливо невдоволеними були представники вищого духовенства, адже при ситуації, коли монголо-татари контролювали усі сфери життя Київської Русі, постала реальна загроза самому існуванню християнства на нашій землі. Чимало церковних лідерів вже давно знаходили прихисток десь у Суздалі, а вже коли навіть митрополит побував у татарському полоні, остаточно було прийнято рішення про перенесення Київської митрополії в якесь далеке, безпечне місце. У 1534 році Київський митрополит перевів свою резиденцію з Києва до села Клязьми (там, де нині Москва). Слідом за ним помандрували й інші діячі церкви, іконописці, літописці... Із собою вони забрали багато церковних книг, ікон, а також і саму назву землі нашої "Русь". Місто Київ перестало бути слов'янським центром і надовго втратило свій авторитет і вагу.

На Подніпров'ї ж духовне життя практично припинилося. Люди були зайняті більше справами буденного вжитку, а тому нікому стало

замовляти книги, ікони... Духовне життя лише трішечки жевріло за стінами деяких монастирів.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Орда Батия не зруйнувала західноукраїнський край, чужинці не змогли захопити Волинські міста Данилів та Кремень, а тому там розвиток національного життя та християнської віри не зупинявся. Свідченням того є волинські ікони – прекрасні й самобутні зразки художньої культури нашого народу.

Галичиною правив князь Данило, його брат Василько – Волинню. Між собою брати жили мирно, не відгороджувалися кордоном недовіри, тому край розвивався, як одна сильна держава.

Брати по мірі того, як міцніла й багатшала їхня земля, стали серйозно планувати вирвати з татарських рук Київщину. Варіанти були різні. Спочатку вели переговори з Римським папою, про якого дізналися, що наче б збирає проти бусурман усі християнські країни Європи. Але папа не поспішав братися за діло, а почав агітувати князів стати католиками. Такий підхід не сподобався ні їм, ні народу, а тому вирішили покладатися на власні сили. Із 1254 року стали робити відчайдушні наскоки на татар. Але сили були явно нерівними і походами більше шкодили собі.

ЛИТВА

Ослабле Галицько-Волинське князівство було ласим шматком для нахабних сусідів. Спочатку чинили набіги Польща та Угорщина, а з 1345 року Литва. Домовившись з татарами, що вони не будуть проти, король Ян Казимір несподіваним нападом оволодів Галичиною та часткою Волині. У 1362 році литовці оволоділи Поділлям, а в 1363 році – Києвом. Так Галицько-Волинській державі прийшов кінець і у житті українського народу розпочалася нова, литовська доба.

Литовські князі не були в захопленні з того, що їх багаточисленні православні піддані знаходяться під духовним верховенством Московського митрополита. Тому у 1458 році вони відновили митрополію в Києві. Охоплюючи десять єпископств в Україні та Білорусі, нова митрополія розірвала зв'язки з Москвою та повернулася під верховенство Константинопольського патріарха.

Може здатися, що такі заходи могли посприяти укріпленню самостійного українського православ'я. Але правителі не надали церкві права на самоврядування. Більше того, дотримуючись тогочасної практики, стали самі призначати православних єпископів і навіть митрополита.

Кожному зрозуміло, що коли світська влада керує релігійними справами – із того навряд чи вийде щось добре. А вже як правителі дивляться на православну церкву, як на нерідне дитя, бо самі є католиками, то й поготів. Настала довга ніч у житті українського православ'я. Призначаючи єпископів, власті керувалися не їх професійними чеснотами, а власними симпатіями. Таким чином світською владою була породжена жахлива церковна корупція. За багатьма представниками вищого духовенства потягнувся шлейф неприємних історій та скандалів. Дійшло до того, що єпископ Іон Борзобогатий навіть вимагав від прихожан плату за відвідування церкви! Шукачі наживи з числа нижчого духовенства за хабарі випрошували собі високі посади, а тоді активно гендлювали церковними землями, іконами, коштовностями...

Сучасники скаржилися, що серед парафіяльних священників були самі лише “людські покидьки”, які швидше підуть до шинку, аніж до церкви. Думаючи лише про власний зиск, владики геть занедбали освіту. Малограмотні вчителі ледве могли навчити дітей основ читання, писання та катехізису. Маючи такий “добрий приклад” невдовзі і звичайні феодали взялися перепродувати розташовані на їхніх землях парафії та монастирі тим, хто міг більше заплатити...

ФЛОРЕНТІЙСЬКИЙ СОБОР

Вже десь вище говорилося, що “католицька церква” у перекладі означає “церква вселенська”. Отож немає нічого дивного, що католицьке керівництво прагнуло залучити до своїх рядів якомога більше членів. І не лише окремих громадян, а й цілі народи. Ще у 1075 році, коли Ізяслав не отримав належний йому київський престол, він звернувся за допомогою до папи Григорія VII. Той підтримав невдачу. І хоч його вплив був майже символічним і тривав не довго, та в подальшому католицький центр часто розглядав Україну, як свою територію, царину власних інтересів.

З цією метою папа Євгеній IV скликав Вселенський Собор. Проходив він у 1439-1442 роках у Флоренції. Його метою було об'єднати православну і католицьку церкви під зверхністю, звичайно ж, римського папи. Серед православних єпископів, що підписали акт возз'єднання, був і Київський митрополит Ісидор. Але із самого початку було зрозуміло, що договір не буде довговічним, бо не є справжнім волевиявленням народу. І вже у 1472 році православна церква розірвала домовленість.

РЕЧ ПОСПОЛИТА

Литовці дуже гарно здружилися з поляками. Спільними зусиллями вони потроху відтіснили татар і заволоділи Україною. У 1569 році в місті Любліні відбулася подія, що знаменувала утворення нової європейської держави – Речі Посполитої. Польське Королівство і Велике Князівство Литовське об'єдналися в єдину державу з одним монархом, спільною зовнішньою політикою, однаковим маєтковим правом, грошима.

Відносно церкви держава зобов'язувалася “як римського, так і грецького віросповідання не принижувати, не обмежувати й повністю зберігати”. У грамоті короля Сигізмунда II Августа до Київського митрополита Іоанна III Протасовича говорилося, що владика повинен й надалі управляти православною церквою в Речі Посполитій та призначати їй за звичаєм єпископів, архімандритів, ігуменів тощо. Про рівноправність Православної Церкви неодноразово говорилося польськими королями. Таку грамоту отримав митрополит Онисифор Дівочка від Стефана Баторія. Про привілеї православної церкви та її духовенства навіть у 1695 році писав у своїх листах Сигізмунд III. Хоч сам особисто він глибоко зневажав православ'я, та все ж підписав привілеї про зрівняння прав православного духовенства з католицьким і скріпив його печаткою.

Так що в правовому, юридичному плані у новій державі православна церква була в рівному становищі з католицькою. Але “Ніхто двом панам служити не може, – бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або буде триматись одного, а другого знехтує...” (Матвія 6.24). Так сталося й тут. З України посипалися в Рим скарги: на якій підставі польські католики нищать православ'я, коли офіційно влада прихильно ставиться до східного, українсько-візантійського обряду? Відповіді не було...

Українські землі були поділені між польськими магнатами. Нові господарі переїхали сюди зі своїми сім'ями, челяддю і стали приводити край до звичної їм форми. Сюди попрямували представники домініканського, францисканського, бернардинського, а особливо єзуїтського орденів (братств). Вони захоплювали вищі поверхи суспільства, ставали наставниками, опікунами. Відкривали свої навчальні заклади в Орші, Любліні, Несвіжу, Львові, Кам'янці, Перемишлі, Вінниці, Фастові, Острозі, Новгород-Сіверському... Тобто майже всю Україну охопили власною навчальною мережею. Навчатися там стало модно, престижно, а тому діти заможних православних магнатів охоче вступали туди. Разом із наукою часто виносили й ідеї ополячення.

Від усього цього Українська Православна Церква відчувала невимовну гіркоту і біль, яку дуже вдало відобразив Мелетій Смотрицький у своєму прекрасному творі "Тренос, або Плач Святої Східної Церкви". Ось як Церква-Мати тужить через зраду своїх дітей: "Діток народила і зростила, а вони зреклися мене, стали мені посміховиськом і глуфом... Сини і дочки мої, котрих зродила і зростила, залишили мене, пішли за тою, котра ними не боліла, аби з набутком із дорідності її насититись. Священиків моїх осліпило, пастирі мої (не хочаючи знати, що про душу йдеться) оніміли, старші мої одуріли, молодь моя здичавіла, дочки мої до розпусти вдались. І всі одним намислом, Бога і правду Його занедбавши, на душу мою заповзялися. Роззявили пащеки свої, шиплять та скрегочуть на мене зубами своїми... Що б любити, так паплюжать мене, і добро моє злом мені оддають, і ненавистю за любов мою віддячують. Дали мені замість коштовних шат моїх зітліле лахміття. І стала я їм кісткою поперек горла... Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати... Вітцівською наукою згордували. Материнське старання зневажили. Всі разом одпали і непотрібними zostали. Немає з-поміж багатьох жодного, котрий чинив би добре... Багато разів за життя мого різних од синів прикростей зазнавала, багатьма способами од дочок непоштивостей перед законом і в законі терпіти мала, та, однак, теперішніх прикростей і зневаг ні з чим порівняти не можу..."

Характеризуючи становище православної церкви і роль Київської митрополії в українському суспільстві кінця XVI ст., історик Дмитро Дорошенко писав: "Сама перебуваючи в стані великого розстрою, дезорганізації й занепаду православна церква не могла виконувати як слід завдання, яке випало на її долю з утратою українським народом державності: підтримувати стару духовну традицію, підтримувати рідну освіту й письменство і тим зберігати свою народність". Стало зрозуміло, що як справи і далі так підуть, то рано чи пізно, а католики зовсім відтіснять православ'я, чим остаточно нівелюють будь-які національні прояви. Щоб цього не сталося, представники українського духовенства стали йти на контакти з поляками, вишукувати якісь компромісні рішення.

ГРЕКО-КАТОЛИКИ

Користуючись ситуацією, у 1582-1583 роках папа Григорій XIII надсилав найбагатшим, найвпливовішим українським магнатам листи в яких доводив, що всі біди від розбіжностей, а для того щоб зберегти віру, для відтворення порядку необхідно об'єднати православну і католицьку церкви. Подібні послання отримували і православні єпископи. Ось тому, наприкінці 1589 – на початку 1590 років Львівський єпископ Гедеон

Балабан уперше голосно порушив питання про злуку з Римським престолом. Думку підхопили єпископи: Луцький, Пинський і Турівський, Хомський і Белзький. В червні 1590 року на приватній нараді в Белзі вони підписали декларацію про готовність до об'єднання (унії). Про своє рішення єпископи повідомили короля.

На початку 1590-х років питання про об'єднання постійно обговорювалося на Соборах українських єпископів. Нарешті, у 1594 році в Сокалі було вироблено декларацію, під якою підписалися майже всі єпископи Київської митрополії (не поставив підпис лише один, ім'я якого невідоме). Через деякий час до Київського митрополита Михайла Рогози надійшла королівська грамота, в якій Сигизмунд III дозволяв провести в Бересті об'єднуючий Собор.

І відбувся він 6-10 жовтня 1596 року. Українська делегація на чолі з митрополитом Рогозою проголосила, що Київська митрополія пориває з Константинополем і об'єднується з духовним центром католицизму – Римом. Але при цьому, наголошувалося, зберігає східний візантійсько-український православний обряд богослужінь. Так утворилася ще одна християнська конфесія – Українська Греко-Католицька Церква. Усі права, що були закріплені за Православною Церквою перейшли до неї. У її власність перейшли також храми, монастирі та маєтки. На відзнаку події, Римом була викарбувана пам'ятна медаль. На ній був зображений воссідаючий на троні папа, та українські владика, що підходять і стають перед ним на коліна.

Одночасно з об'єднуючим Собором, в Бересті пройшов і православний Собор під головуванням Костянтина Острозького. Там було засуджене “католицьке зборище”, учасники піддали анафемі “зрадників” і закликали все православне населення боротися проти унії, відстоювати національно-релігійну незалежність.

ПРОТЕСТАНТСТВО

В Європі католицька церква мала надзвичайно велику вагу. Були часи, коли папа мав більше повноважень ніж король! А раз церква займалася світськими справами, то аж ніяк не могла залишитись чистою від щедрого мирського бруду.

Намагаючись повернути людей до істинного, євангельського розуміння Бога, в середні віки виникли альтернативні, протестантські релігійні течії. Першими їх діячами, фундаторами та натхненниками були Ян Гус, Мартін Лютер та деякі інші. Ріст популярності протестантства в чималій мірі відбувався завдяки розвитку книгодрукування, адже Біблія стала людям доступнішою.

У XVI ст. десь 25-30% польської шляхти стали прихильниками Кальвінізму – відламу Протестантизму, в якому особлива роль у справах церкви відводилася мирянам. З частини Кальвінізму утворилась радикальна течія – Аріанство, що відкидало догмат про трійцю і проповідувало пацифізм, створило свої невеличкі, але впливові парафії по всій Польщі, Литві та Волині. Для поширення своїх ідей вони використовували вищі школи, друкарні. Пропагували польську мову.

ЗАХИСНИКИ ПРАВОСЛАВ'Я

Основний удар ополячення дістався по західних землях України. З прийняттям унії православна церква опинилась практично поза законом, а тому з Галичини відбувся масовий відтік населення на Волинь і Київщину.

Дехто, правда, намагався протистояти експансії і відродити добрі традиції українського православ'я. Так, на українським пограниччі в Заблудові, в маєтностях литовського гетьмана Григорія Ходкевича, який був родом із Київщини, у 1560 роках засновується друкарня, де працюють вигнані з Москви першодрукарі Іван Федоров та Петро Мстиславець. У 1569 році вони видали Учительне Євангеліє – збірник повчань на євангельські тексти, а в 1575 році надрукували Псалтир.

У ті часи виходець із Москви князь Курбський, що переховувався від гніву царя Івана Грозного на Волині в Ковлю, збирав навколо себе тямущих людей, які перекладали на українську мову праці грецьких отців, та вів листування з найзначнішими людьми України й Білорусі, переконуючи їх як ніколи міцно триматися православ'я.

У 1580-х роках подібні заходи здійснював князь Юрій Луцький. Ним також була заснована невеличка школа і друкарня.

А найбільш активну діяльність розгорнув князь Костянтин Острозький. Він володів значною, найбільш заселеною частиною Волині та великими поселеннями в Галичині. Під його патронатом знаходилося більш як тисяча церков! Костянтин Острозький користувався великою повагою серед української шляхти, міщан, вищого духовенства. Мав серед них чимало однодумців. Не шкодуючи фінансів, він у 1578 році заснував у власнім маєтку друкарню, керувати якою запросив Івана Федорова. Розіслані по всіх усядах посланці позбирали давні тексти Святого Письма, у друкарні їх упорядкували, що треба переклали і у 1581 році випустили першу в Україні повну Біблію. Слава Богу!

Також Костянтин Острозький заснував школи в Турові та Володимирі. А близько 1580 року відкрив ще й так звану Острозьку Академію, де викладачами стали такі тогочасні інтелектуали, як шляхтич Гедеон Смотрицький, священник Дем'ян Наливайко, чернець Василь Суразький (випускник італійських університетів), безіменний Клірик Острозький. З діяльністю академії був пов'язаний Кирил Лукарис, що згодом став патріархом константинопольським. За якісним рівнем Острозька Академія була не гіршою за єзуїтські колегії.

Маючи таких патріотів України й православ'я, один сучасник поспішив сказати: “І знову, як сонце, засяяла наша православна віра, освідченні мужі повернулися до Божої церкви і множаться друковані книги”. Та у 1608 році князь Острозький помер і продовжувача гідної справи не знайшлося. Його внучка, фанатична католичка, передала академію єзуїтам.

БРАТСТВА

Ополячення та покатоличення різні верстви українського суспільства сприймали й переживали по різному. Як уже говорилося, деякі багатії були навіть раді, бо швидко знюхалися з польськими можновладцями й зуміли випросити собі елітні чини і посади, стали своїми в найтитулованіших компаніях. Селяни хоч і не були задоволені ходом подій, але надто голосного невдоволення не виказували. Весь час свого життя були заклопотані пошуком хліба щоденного. Але був ще й середній клас – міщани. Саме вони – торговці та ремісники – почали засновувати так звані братства – осередки допомоги православній церкві.

Найперше братство було утворене при Успенському соборі у Львові. Братство налічувало лише тридцять членів, бо саме стільки українських родин тоді мали право на проживання в місті. Але погляньмо чого змогла досягти ця незначна за чисельністю група!

Братчики збирали кошти для підтримки православних храмів, постачали їм свічки, ікони, побудували красиву церкву, лікарню, матеріально допомагали найбіднішим побратимам. Коли до Львова приїхав Іван Федоров, братство допомогло йому влаштувати друкарню (у 1574 році в ній вийшов друком “Апостол”). Коли ж на першодрукаря напосіли кредитори, то братство викупило друкарню, чим перетворило місто на центр православного книгодрукування. Братство успішно протистояло ідеї введення григоріанського календаря.

В кінці XVI ст. братство заснувало власну школу. В її статуті говорилося, що учитель має бути “набожним, мудрим, скромним, стриманим, а не пиякою, гулякою, хабарником”. Цим якостям відповідали Зизаній Тустановський, Кирило Ставровецький, майбутній митрополит Іов Борецький, учений грек Арсеній... До Львівського братства зверталися представники інших братств із Галича, Рогатина, Стрия, Комарна, Ярослава, Холма, Луцька, Києва з проханням надати пораду, надіслати вчителів, проповідників, передати літературу, підручники... Ті книги вагомо підбадьорювали народ у тяжку годину.

Наприкінці 1585 року Львівське братство відвідав патріарх Антіохійський Іоаким. Він був надзвичайно радий зустріти такий оазис щирого православ'я, а тому надав братству нечувані повноваження. Братчики мусили наглядати, контролювати за духовним, моральним здоров'ям не лише мирян, а й духовенства! З цим погодився і патріарх Константинопольський.

КОПИСТЕНСЬКИЙ І БАЛАБАН

Скрізь в Україні знаходилися люди, що боронили віру своїх предків. Надумав король прибрати до рук найсильнішу православну твердиню – Києво-Печерську Лавру. Відправив про це наказ київському воєводі Костянтину Острозькому. Але той тільки відмахнувся, як від набридливої мухи. Тоді король прислав військо. І що ж? Печерський архімандрит Никифор Тур підняв на оборону київських військовиків, до яких приєдналося чимало добровольців. Спільними зусиллями вони відстояли Лавру та маєтки. Так само було відборено Жидичівський монастир – найбільший з монастирів Волині.

З усіх ієрархів zostалися вірними православ'ю тільки двоє єпископів: Перемиський владика Михайло Копистенський і Львівський Гедеон Балабан. Як пам'ятаємо, останній був серед ініціаторів церковного об'єднання, але у вирішальний час відмовився. І хоч як владці манили його – не погоджувався. За непослух їх обох Собор позбавив кафедр.

У 1607 році Гедеон Балабан помирає, а у 1610 році упокоївся і Михайло Копистенський. Заплакали-затужили люди: Хто ставитиме священників православних? Хто святитиме церкви? Хто нас боронитиме? Он уже в Бересті братство розпустили!..

УТИСКИ

Польський уряд, єзуїти, добре розуміли, що допоки українці матимуть хоч якісь контакти з Константинопольським патріархом, плани повного підкорення нації залишаться лише чорнильними візерунками на папері. Отож, вони перешкождали усіляким православним зв'язкам. Король Сигизмунд III наказував: “Бачачи, як багато безпека держави залежить від того, щоб ніхто із чужинців, а особливо із людей грецького закону та із земель турецьких, не приходив у наші володіння, ми бажаємо від усеїдної вірності вашої, щоб ті, які мають у своїй владі українські

землі, прилежно доглядали аби ніхто з осіб, направлених із листом чи яким-небудь посольством від грецьких патріархів до єпископів грецької віри чи іншому кому в нашу державу, не пропускався”. Тих, кому вдавалося перейти кордон, шалено переслідували, а піймавши, оголошували турецькими шпигунами і вкидали до в'язниць.

КОНТАКТИ З МОСКВОЮ

Відтоді, як 1458 року митрополія розкололася на Київську і Московську, до кінця XVI ст. між ними не спостерігалось особливих відносин. Але поляки, обрубуючи нам усі зв'язки з Константинополем, тим самим, хоч і мимоволі, штовхали українців на пошуки зв'язків із Московією – найближчою православною державою-сусідом.

Ще у 1570-х роках Львівське братство спорядило до московського царя перших посланців. В Москві, звичайно, були б раді, якби мали в Україні спільників, а тому гарно зустріли делегацію та надали щедрю матеріальну допомогу. За прикладом львів'ян ще деякі українські церкви та монастирі також зверталися за допомогою до північного сусіда.

РЕЛІГІЙНА ПОЛЕМІКА

Кінець XVI ст. відзначився і гострою релігійною полемікою між католиками і православними. У 1577 році єзуїт Петро Скарга видав книгу “Про єдність Церкви Божої під одним пастирем і про грецьке від цієї держави відступлення”. У цьому трактаті він на повен голос вихваляв католицьку церкву і нещадно бичував православну, звинувачував її у відсталості. Скарга доводив, що православ'я перебуває у зовсім безнадійному становищі. “Греки одурили тебе, о руський народе, – писав він, – бо, давши тобі святу віру, вони не дали грецької мови, змусивши тебе використовувати слов'янську, аби ти ніколи не міг дійти до правдивого розуміння і знання... адже за допомогою слов'янської мови ніколи не можна пізнати істину”...

Та попри всі його старання книга викликала зовсім протилежну реакцію. Українські прихильники православ'я запаслись чорнилом і папером, щоб дати відсіч зарозумілому поляку. Однією з найперших відповідей стало написане десь між 1677-1582 роками “Послання до латини з їх же книг”. Анонімний автор навів приклади негідної поведінки вищого католицького духовництва, розповів про невпинну гризню в католицьким середовищі... Оприлюднені факти багатьох утримали від католицьких симпатій.

Думаєте на тому все скінчилося? Ні, це був лише початок! У 1582 році папа Григорій XII розпочав календарну реформу – замість існуючого юліанського календаря став впроваджувати новий, прозваний григоріанським. Пропагуючи нововведення, єзуїт Бенедикт Гербест написав брошуру “Висновки віри римської церкви”. В ній бундючно писав про “дурну Русь”, зводив наклепи на православну віру.

Достойна українська відповідь не забарилася. У 1587 році ректор Острозької школи Герасим Смотрицький надрукував “Ключ царства небесного”. Він розповів про випадки аморальної поведінки з життя римських пап і закликав співвітчизників давати рішучу відсіч католицьким потугам.

Великого галасу наробила книга видатного українського педагога й гуманіста Стефана Зизанія-Тустановського “Казання святого Кирила патріарха ієрусалимського, про антихриста і закони його”. Книга була надрукована у Вільно у 1596 році українською і польською мовами. В ній

палкий проповідник твердив, що римський папа є антихристом і посланцем самого пекла. Позиція автора здобула неабиякий авторитет серед православного люду, а тому єзуїти влаштували гоніння на сміливого полеміста, стали називати його не інакше, як “старим баламутом”.

Але ні його, ні інших подвижників українського православ'я залякати не вдалося! У цій полемічній битві вагоме слово невдовзі сказали Василь Суразький, Христофор Філарет, Іван Вишенський... Загалом релігійна полеміка тривала аж до 1610 року і закінчилася перемогою православної думки. Єзуїти так і не змогли відвернути людей від православ'я чи підірвати довіру до православних владик.

КОЗАЦТВО

“В своїй хаті своя правда і сила і воля”, – писав Тарас Шевченко. А й справді, що є більш бажаним для людини, як вільно жити, працювати, вільно дихати на власній вільній землі? Саме тому на рубежі XIV-XV століть наші волелюбні предки почали гуртуватися в сильні, мобільні загони, щоб силою зброї боронити край від чужинця і кривдника. Тих відчайдухів вороги прозвали козаками, що означає “вільні люди”.

В ті часи простори південно-східної України були так спустошені набігами кочових татар, що являли собою малозаселену пустку. І саме туди, на територію Південної Київщини (район Черкас, Канева, Корсуня) та Брацлавщини (Південне Побужжя) тікали відважні українці з Галичини, Волині, Поділля, Північної Київщини. Показавши чужинцям, хто тут господар, козаки взялися відроджувати край: засновували хутори і села, зводили укріплення, будували нові і повертали до життя старі міста й містечка... Свої володіння козаки розширили аж за Дніпрові пороги, де на острові Хортиця, що ніби ковчег омивався хвилями сивого Славути, влаштували свій головний штаб, центральну резиденцію – Запорізьку Січ.

Січ являла собою укріплене доброю огорожею містечко, де були козацькі житла – курені, будинки для старшини, пушкаря... В центрі був майдан на якому всією громадою обговорювалися та вирішувалися козацькі справи, і обов'язково височіла церква на честь найбільш шанованої козацтвом Святої Покрови.

У бажаючих вступити до вільного війська не запитували рекомендацій, не цікавилися родоводом. Кошовий отаман проводив лише коротеньку співбесіду приблизно такого змісту:

– Во Христа віруєш?

– Вірую!

– І у Святу Трійцю віруєш?

– Вірую!

– І до церкви ходиш?

– Ходжу.

– А ну перехрестись!

Новоприбулець хрестився.

– Ну добре, вибирай курінь, який на тебе дивиться.

Коли ж до війська просився представник якоїсь іншої віри, то мусив обов'язково прийняти православ'я.

Про козаків дуже гарно сказав француз Гійом Біплан: “Поєднуючи з хитрим і гострим розумом щедрість і безкорисливість, козаки смерть вважають кращою за рабство... Дотепні й проникливі, невибагливі й щедрі, не жадні до багатства, але страшенно цінять свою свободу, міцні

тілом, легко зносять жар і холод, голод і спрагу. На війні витривалі, відважні, хоробрі, та навіть зухвалі – бо не цінять свого життя. На зріст гарні, проворні, сильні, з природи мають добре здоров'я і навіть мало підлягають хворобам; від хвороби вмирають дуже рідко, хіба в дуже великій старості; здебільшого кінчають життя на ложі слави – вбиті на війні... В них нема нічого простецького, крім одержі”.

Дуже простими були і перші козацькі церкви – стіни та стріха були з очерету. Але згодом у козацьких містечках постали дуже красиві дерев'яні храми. Писемні пам'ятки розповідають, що жодна інша церква не могла похвалитися таким красивим та цінним убранням. Царські врата в церкві останньої Січі були вилиті з чистого срібла, ікони (створені найкращими візантійськими та українськими художниками) пишалися щедрими золотими оздобами. Церковне начиння було прикрашене неперевершеним художнім різьбленням... Для старшини та найбільш шанованих старих козаків у церкві були спеціальні місця – пофарбовані в гарний яскраво-зелений колір різьблені лави, що стояли попід стінами. Мала церква 120 старовинних, ще рукописних, книг та стародруків. Книги були одягнені в гарні обкладинки, прикрашені перлами, коралами, бурштином... Церковна служба правилася кожен день.

Також у козаків були переносні церкви. Вони являли собою великий полотняний намет, який брали в похід і встановлювали для богослужіння, для молитви за щасливу путь і удачу в справах.

У ті часи Крим був під владою татар. Звідти бусурмани робили страшні набіги в Україну, грабували-нищили міста і села, а тисячі українців забирали у полон. Потім нещасних продавали в рабство. Невільничі ринки були по всіх значних містах Кримського ханства, а найбільший у Кафі (нині Феодосія). Невільники гірко тужили, адже були приречені довіку лишитися на чужині й ніколи не побачити рідного краю...

– Визволь, Боже, бідного невольника

На святоруський берег.

На край веселий,

Між люд хрещений!.. – молилися вони.

І приходила їм допомога! Мужні козаки робили відчайдушні наскоки на Крим, на своїх човниках чайкою діставалися Туреччини і оголивши шаблі, кидалися в бій аби звільнити безталанних земляків. За що народ і складав їм вдячні слова:

Помнож, Боже, на віки козацьку славу

І покори под нозі врагов наших главу!

Да будет всегда плодна козацькая мати

І діти її в силі всегда процвітати!

Козаки третину від своїх прибутків віддавали православним церквам, монастирям.

Із силою цих безстрашних, свободолюбивих хлопців були змушені рахуватися польські можновладці. Вони вважали за краще для себе не сваритися з козаками. І не безпідставно! Так, коли уніатський митрополит Потій направив у Київ свого намісника, козацький гетьман Григорій Тискиневич застеріг, щоб той не кривдив, не неволив православних. А на випадок, коли уніат ослухається, дав наказ своїм хлопцям “де-небудь здибавши, як пса вбити”. Уніата Антонія Грековича, який забороняв проводити богослужіння в Софіївському соборі, одного зимового дня козаки спіймали та й утопили в ополонці на Дніпрі.

В 1603-1605 роках під тиском православних, польський уряд вилучив із відання уніатського митрополита Києво-Печерський монастир і повернув його православній громаді. Саме завдяки козацтву, приблизно з десятих років XVII ст. Київ знову стає центром суспільно-політичного життя України. Велику справу зробили козаки, коли у 1612 році привезли до Києва грецького митрополита Неофіта. Він виконував владичі функції: освячував церкви, призначав священників...

Козаки дуже шанували Православну Церкву. Сивовусі діди розповідали історика Дмитру Яворницькому, що козаки “молилися не так, як тепер ми, грішні, – а як стане на схід, то далеко чуть, як молитися... І не такі молитви, як у нас, а старинні, козацькі, і все про Миколу і Покрову”.

КОЗАЦЬКА ПАРАФІЯ

Чим більш сильним ставало козацтво, тим дужче непокоївся Польсько-шляхетський уряд. Аби забезпечити себе та мати контроль над вільним військом, в кінці XVI ст. козакам було запропоновано перейти на службу Речі Посполитій, зайнявшись охороною її кордонів. Кількасот козаків пристали на таку пропозицію. Цим зареєстрованим козакам поляки жалували містечко Трахтемирів. Козаки побудували там свою церкву, яка стала першою парафією українського козацтва.

Потім, коли край був охоплений селянсько-козацькими повстаннями, вона була спустошена і занепала. Тоді з 1688 року парафією для запорожців став Межигірський монастир у Вишгороді біля Києва. Кожен козак вважав справою честі, хоч двічі за життя побувати у ньому. Запорожці дарували монастиреві вози риби, солі, хутра, вина, худобу, породистих коней... Давали щедрі гроші на утримання монастирського шпиталю, притулку.

В обов'язок монастиря входило готувати для січових церков священників. Вони повинні були відзначатися тверезістю, красномовністю, мати гарний голос. Проповіді необхідно було вести без папірця і щирою українською мовою. На Січ священників направляли строком на один рік (із вересня по вересень), але як хтось особливо припадав до душі громаді, того залишали найдовше. Священик мусив скласти присягу кошу і в усьому йому підкорятися. За найменше порушення невдачу відсиляли назад.

Запорізька Січ, її духовенство та церква підлягали Київському митрополиту і через нього визнавали верховне главенство Вселенського Єрусалимського патріарха.

САГАЙДАЧНИЙ

В історії України та в долі української православної церкви велику роль зіграв Петро Конашевич-Сагайдачний. Родом він був із Самбора (Львівщина). Освіту здобув у школі князя Острозького. З молодих літ пройнявся симпатією до козацтва, а тому і сам вступив до війська. Сходивши у безліч походів, побувавши у битвах із татарами і турками опанував нелегку військову науку. За свої здібності у 1614 році був обраний козаками гетьманом запорізького війська. Він зумів створити з козацьких загонів прекрасну багатотисячну армію, потужний флот. Іноді, в далекий морський похід виходило понад триста чайок, екіпаж яких налічував до двадцяти тисяч чоловік! Під керівництвом Сагайдачного козаки здобули ряд важливих перемог на суші і морі. З'являлися козаки навіть біля берегів спекотної Африки!

Видатний талант Сагайдачного визнавали навіть противники. Поляк Яків Собеський так писав про нього: “То була людина смілива розумом, яка шукала небезпеки, нехтувала життям, перша у нападі, а у відступі – остання, рука його ніколи не давала промаху, він був пильний у таборі, не любляв розпещеності й ніякою мірою не був відданий пияцтву... На нарадах був обережний і в усяких розмовах маломовний”.

Як вірного сина України Сагайдачного дуже непокоїло, що народ усе більше ополячується, а від православної церкви не лишається й сліду. Треба було щось робити, але яку вибрати тактику? Іти проти поляків війною? Сагайдачний розсудив, що з цього ще хтосьна чи вийде щось добре, а от лихо власному народу війна принесе. Тому вирішив мирним способом узятися за відродження української національної та релігійної самобутності.

На початку 1614 року він приїхав у Київ і разом із своїм земляком-галичанином Борецьким та ігуменом Києво-Печерського монастиря Плетенецьким узявся здійснювати задуману справу. Монастирським коштом вони викупили в Стратині друкарню Балабанів, що на той час уже стояла пустою, розібрали її і перевезли до Києва. Також була заснована і власна папірня. Уже у 1615 році видрукували першу книгу. За п'ятнадцять років свого існування Києво-Печерська друкарня випустила понад тридцять видань, тобто більше, ніж усі інші українські друкарні разом узяті! Побачили світ такі солідні книги, як “Псалтир”, “Часословець”, “Анфологін”, “Книга про віру єдину”, “Божественна Літургія”, “Номокатон”, “Повчання Івана Златоуста” та ще багато інших. Тексти були написані звичною для тих часів церковнослов'янською мовою. Інколи паралельно йшов текст на українській розмовній мові. А часом на полях друкувалися переклади чи пояснення деяких слів. Головним друкарем був Памво Беринда.

Тоді ж року було засноване Київське Богоявленське братство. У 1616 році до братства разом із “усім військом Запорізьким” вступив і гетьман Петро Сагайдачний. Двері братства були відкриті для всіх свідомих людей, що мали за мету відродження України.

ГАЛШКА ЛОЗКИНА

З братством співпрацювала і дружина маршалка Мозирського повіту Галшка Лозкина. У 1615 році вона зі своїх власних володінь виділила чималу ділянку землі на якій розпорядилася побудувати православний монастир. При монастирі було зведено також школу для дітей шляхтичів і міщан та будинок для “странників духовних”.

ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ІЄРАРХІЇ

Петро Сагайдачний, як особа авторитетна та впливова активно займався питаннями відродження та укріплення української православної церкви. За погодженням із Київським Богоявленським братством він розпочав роботу по відновленню православної ієрархії.

У 1620 році з Москви в Царгород направився Єрусалимський патріарх Феофан. Козаки не могли пропустити таку нагоду і запросили владу до Києва. Усю дорогу високу духовну особу супроводжували козацькі загони. Як тільки патріарх прибув до Києва, розпочалася нарада представників з усіх частин України та Білорусі.

Козацькі та шляхетські учасники зібрання поскаржилися патріарху на перешкоди та утиски, яких зазнає православ'я від католиків та “почали

раду чинити, жеби могли пастирів православних мати в церкві своїй”. Взялися висувати кандидатів на митрополичу і єпископські кафедри.

Патріарх не був готовий до такого повороту подій, але йому виставили мало не ультиматум: “Не будеш ти патріархом, не будеш добрим пастирем, не будеш намісником Христа і апостолів, якщо не висвятиш та не залишиш руському народу митрополита і єпископів, особливо побачивши нас гонимих”!

Трохи повагавшись, Феофан дав згоду. Було висвячено єпископів, а митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі обрано Іова Борецького. Так була відновлена православна ієрархія в Україні. Козаки запевнили патріарха, що будуть оборонцями нововисвячених владик. Після цього Сагайдачний зі своїм полком урочисто провів Єрусалимського владика та людей, що його супроводжували аж до молдавського кордону.

Цікаво, що більшість нововисвячених ієрархів були незнатного походження. Але вони мали надзвичайну відданість православ'ю, сповнені нелицемірної любові до Бога і українського народу.

Відродження Української православної ієрархії ще більше підняло авторитет козацтва. 28 квітня 1621 року владика виступили зі зверненням до народу. У ньому, зокрема, говорилося: “Щодо козаків, то про цих лицарських людей ми знаємо, що вони рід наш, наші браття і правовірні християни. Це ж того покоління військо, що за Олега, монарха руського, по морю плавало і Константинополь штурмувало. Це їхні предки разом із Володимиром хрестились, віру християнську від Константинопольської Церкви прийняли”.

Польський уряд та уніати не мали від того радості, а тому офіційно православному церкву не визнавали. Як і підтверджували вряди годи права і привілеї деяких монастирів і церков, то знехотя, лише через побоювання козаків.

Щоб якось нашкодити, скомпрометувати православ'я, поляки почали тиражувати плітки, що православні ієрархи є резидентами чи то Константинополя, чи Єрусалиму, або ще когось. На все це не забарилася рішуча відповідь: “Ми не шпиги, а ні ховаємо шпигів. Ми – громадяни цієї землі... Заступаємося за те, що лишили нам предки наші, до чого нам дають право Боже і людські закони та звичаї і більш як шістсотрічне вживання. Проповідуємо ту саму віру, що й попередники наші. Ні на чие життя і ні на чие майно не наступаємо. Волостями, містами, замками не володіємо. Кривди, злочинств, насильств не чинимо. На війну на християн не зазиваємо, убивати не вчимо. Не на панування і розкоші пішли ми, і ніякий страх, ні карі, ні муки не відвернуть нас від справжньої віри і служби Богові”.

Але ті вигадували все нові нісенітниці, чинили усілякі перешкоди. Тому єпископ Володимирський Йосиф Курцевич, що через супротив поляків не зміг прийняти єпархію, переїхав до Москви. Рятуючись від уніатського гніту, туди втекло дуже багато ченців. Але полегшено зітхнути вони не змогли, бо з вогню потрапляли у полум'я. Там їх допитували, як були похрещені. Коли ж, щось було “не так”, відправляли на патріарший двір чи до найближчого монастиря на “виправлення”. Через кілька тижнів їх перехрещували.

Хтось з цим мирився, хтось зоставався невдоволеним, але назад вороття не було... В Україні з хвилюванням чекали новин від земляків, але вісті були невтішні. Мелетій Смотрицький і Касіян Сакович відверто писали, що усе московське суспільство пронизане жорстокою тиранією: “В Московському царстві живуть самі раби, там навіть старшину їхню

катують батогами і засуджують до страти”. Такі повідомлення відбивали усіяку охоту контактуватися з Москвою.

КОПИНСЬКИЙ

І років із десять контактів практично не було. Але в липні 1631 року новим митрополитом обрали Ісайю Копинського. Він був переконаним прихильником розширення україно-московських стосунків. Король Сигизмунд III за допомогою заборон, репресій та принижень намагався припинити такі зв'язки. Але, як це часто буває, результат ставав зовсім протилежним.

ВОЛОДИСЛАВ IV

Наступний польський король, молодий Володислав IV хотів, щоб у його державі панував спокій. До того ж, планував піти війною на Москву. Україна ж могла дати добрих вояків, тому король став задобрювати своїх православних підданих. Щоб знайти прихильників, на одному з засідань сейму зробив натяк про можливість офіційного визнання Української Православної Церкви.

Зрозумівши, що треба кувати залізо доки воно гаряче, православні депутати польського сейму поставили питання руба – або уряд визнає нашу церкву, або ми не беремо участі в державних справах! Уніати також не змовчали і у парламенті затіялась така кипуча суперечка, що про законотворчу роботу годі було й думати. До яких катастроф призводить безлад у парламенті ми тепер добре знаємо. А тому, щоб уникнути парламентської кризи, Володислав пообіцяв добре обміркувати ситуацію.

Результатом того думання став скріплений печаткою папір під назвою “Пункти заспокоєння обивателів Корони і Великого Князівства Литовського народу руського релігії грецької”. Документ давав православним дозвіл відправляти Богослужіння, святі Таїнства, мати церкви, семінарії, школи, лікарні, братства. До православної митрополії входили Львівська, Луцька, Перемиська та Мстиславські єпархії. Поверталися київські монастирі, крім Видубицького.

Сеймом була створена комісія в складі двох уніатів і двох православних, яка об'їхавши усі міста і села, мала чесно розділити церковне майно. Окремим пунктом зазначалося, що всі, хто буде помічений у розпалюванні міжрелігійної ворожнечі, будуть каратися по закону. 14 березня 1633 року король Володислав видав ще й грамоту, яка дозволяла православним **вільно** здійснювати богослужіння по всій території Речі Посполитої!

Ортодоксальним уніатам такі дії ох як не сподобалися! Вони гнівалися, шуміли, скаржилися на короля... Але він домігся від Римського папи мовчазної згоди на свої реформи. Король Володислав зумів схилити депутатів прийняти конституцію, яка гарантувала всім громадянам, що проживають на території Речі Посполитої, свободу віросповідання та визнавала Українську Православну Церкву!

ПЕТРО МОГИЛА

В історії України Петро Могила відіграв таку значну роль, що весь період, пов'язаний з його життям і діяльністю, дослідники люблять називати “Могилянською добою”.

Народився він у 1596 році в сім'ї молдавського воеводи Симеона Могили. Навчався у Львівській братській школі та західноєвропейських університетах. Будучи козаком, брав участь у походах гетьмана

Сагайдачного. Надивившись на безодню людського горя, на ріки крові та моря журби, вирішив відійти від усепоглинаючої мирської суєти і постригся в ченці. Року 1627-го його було висвячено на архімандрита Києво-Печерської лаври.

Усю свою енергію і розум Петро Могила спрямував на відродження православ'я, на посилення його ролі в справах суспільства. Також прагнув якось примирити різні релігійні конфесії, а то вже люди й пісню склали:

О Боже мій несконечний, що ся тепер стало:

Як то віра, так то віра, а милості мало!

О Боже мій несконечний, дивитися горе,

Що тепера, на сім світі, віра віру боре...

Здавна українці ставилися терпимо до представників іншого віросповідання. “Сию та ону віру Бог дав” – говорили вони. А от через Реч Посполиту (і це було найбільш негативним явищем принесеним ополяченням) у людську свідомість проникли поняття вищості й нищості одної релігії перед іншою.

Аби виправити ситуацію, Могила поділяв ідею поєднання церков, діючих на українській землі. Разом із митрополитом Іовом Борецьким, він розглядав “Унійний катехізис” Мелетія Смотрицького. Брав участь в Соборі 1627 року в Городку, що ухвалив “знайти спосіб, щоб утворити єдність Руси з Руссю, уніатів із неуніатами”.

Для нормального розвитку Церкви у такий складний час, було необхідно, щоб на її чолі стояв молодий, енергійний, ініціативний лідер. Усім цим якостям відповідав 36-річний Петро Могила, якого й обрали у 1632 році митрополитом Київським і Галицьким.

Будучи митрополитом, Петро Могила канонізував усіх Печерських угодників, мощі яких спочивали в печерах. Він зумів згуртувати навколо себе видатних учених, культурних та релігійних діячів свого часу. Серйозно зайнявся відбудовою, ремонтом церков, монастирів, що за час незгод прийшли до жалюгідного стану. Були поновлені та добудовані храми Софіївський, Василівський, Спаса на Берестові... З руїн Десятинної церкви звелів побудувати новий кам'яний храм. Звів двоповерхову Конгреційну церкву.

Такі заходи вимагали значних капіталовкладень, а тому Петро Могила звертався до Московського царя Федора Олексійовича з проханням допомогти коштами й тямущими майстрами. Взамін пропонував найкращих учителів, які б заснували на Московщині школи. Але цар до науки був байдужий...

Апостол Павло говорив: “Чи посміє хто з вас, маючи справу до іншого, судитися в неправедних, а не в святих? Хіба ви не знаєте, що святі світ судитимуть? Коли ж будете ви світ судити, то чи ж ви негідні судити незначні справи? Хіба ви не знаєте, що ми будем судити анголів, а не тільки життєве? А ви, коли маєте суд за життєве, то ставите суддями тих, хто нічого не значить у Церкві. Я на сором це вам говорю. Чи ж між вами немає ні одного мудрого, щоб він міг розсудити між братами своїми? Та брат судиться з братом, – і то перед невірними!” (1 Кор. 6.1-6). Отож Могила розіслав по Україні своїх намісників, яким надав право розглядати скарги, виносити рішення. Парафіянам було суворо заборонено звертатися до мирських суддів із скаргами на священників. Для таких справ була створена митрополича Консисторія.

А от мир із греко-католиками якось не клеївся. Між двома конфесіями ні на день не припинялися сварки, що провокувалися перш за все майновими питаннями. Невсилі терпіти чвари своїх підданих, 5

вересня 1636 року король писав: “Доки ви не погодитеся між собою вірними способами – одна сторона не перестане турбувати другу, переслідувати судом і утискувати”.

Для збереження спокою Петро Могила в жовтні 1636 року звернувся до православних братств із закликом помиритися з уніатами. Думка про досягнення “універсальної унії” також неодноразово обговорювалося Петром Могилою з греко-католицьким митрополитом Йосифом-Вільямом Рутським.

Звичайно, найголовнішим досягненням Петра Могили була Київська Академія. Спочатку, ще у 1631 році, він відкрив Лаврську школу, яку наступного року було об'єднано з школою Київського братства. Внаслідок цього з'явився новий навчальний заклад, що з 1633 року став називатися Києво-Могилянською колегією.

Також Петро Могила чимало сприяв розвитку книгодрукування, був упорядником та редактором багатьох книг. А своєю власною літературною роботою заохотив і багатьох інших до праці на цій ниві. Помираючи, Петро Могила більшу частку всього свого майна заповів Церкві. А всім поколінням українців залишив у спадок ряд книг. Його перу належать твори: “Євангеліє учительне”, “Православне ісповідання віри”, “Катехізіс”, “Великий Требник”, “Літос або Камінь” та інші. Зокрема, він старанно записував почуті від людей розповіді про благочестивих мужів, про даровані Господом чудеса, що траплялися в Україні у ті часи. Хочете – читайте, а не хочете – пропустіть, але я наведу одну таку, занотовану ним, оповідку.

ПУСТЕЛЬНИК ГРИГОРІЙ

Року 1620 четверо мисливців вийшли з міста ловити звірів і рибу в Орельській пуші [ліс над річкою Орель, правою притокою Дніпра, Полтавщина – авт.], і там бродили. Коли ж схотіли повертатися, то, з Божої волі, заблудилися і, не знаходячи дороги до свого міста, тинялись, блукаючи, зо два тижні по пуші, і вже не мали чого їсти, бо вичерпався їхній харч.

Коли ходили вони так, журячись, пущею, натрапили на стежечку ново протоптану і, здивувавшись та зрадівши, пішли нею. Аж раптом побачили хатинку, з димаря якої куріло. І, ввійшовши в неї, знайшли стіл, накритий до трапези, а на ньому груші розкішні, в меду і варені, і піч невеличку, в землі викопану, а в ній теж груші, для сушіння вкинені, і горнець маленький із грушевим узваром. Побачивши се, злякалися і, ні до чого не доторкнувшись, скоренько вийшли, подумавши, що се розбійницьке пристанище.

Двоє із них одійшли по один бік хати, а двоє – по другий, і, сховавшись, дожидали із самопалами приходу розбійників.

Коли бачать, виходить із пуші чоловік святоліпний, бородатий, з довгим волоссям, в одежі, з лика сплетеній, довгій, за коліна, з рукавами по лікті, у високих, до половини гомілок, плетених личаках, із чернечим, теж сплетеним із лика, підкапком на голові і з сокирою в руці. Наблизившись до хатки, він одразу духом відчув присутність людей і метнувся назад у пущу. Ті ж, побачивши його і зрозумівши, що се пустельник, кинулись за ним навздогін, гукаючи:

– Не тікай од нас, чоловіче Божий, підожди, змилуйся над нами, християни єсьмо, з дороги збилися.

І сказали з якого міста вони.

Той же, почувши, що християнами суть, зупинився.

Вони ж наблизились і поклонилися йому до землі.

А він, привітавши їх Христовим іменем, сказав:

– Господь і Бог наш Ісус Христос, благословенний вівіки, хай благословить і помилує вас, дітоньки!

Вони ж відповіли:

– Амінь!

Пустельник увів їх у хатку і, молитву сотворивши, дав їм тих груш попоїсти, що в хатці були.

Як повечоріло (пізно-бо вже було, коли пустельник прийняв їх у хатку свою), став старець на молитву. І вони з його повеління стали. Казав їм стояти, не озираючись ні туди, ні сюди, ні на нього, тільки з благоговінням, додолу очі опустивши, на землю дивитись і слухати молитву.

Коли ж молились, один із них, не втерпівши, глянув на старця і побачив, що той не на землі стоїть, а на повітрі, руки простягає до неба, а ноги його, вище колін, на повітрі стоять.

Невдовзі, скінчивши молитву, повелів пустельник їм спати. А сам, трохи посидівши, вийшов з хати і цілу ніч, стоячи на повітрі, слізно молився.

Один же із них, той, що стеріг своїх товаришів, які спали (такий-бо звичай мисливці мають), те бачив.

Як почало світати, ввійшов до них пустельник і, розбудивши, сказав:

– Вставайте, час уже Богу молитись і виводити вас із пущі.

І знову, молячись, бачили, як він на повітрі стояв.

По молитві рушили – повів той їх із пущі.

Ішли вони попереду. А старець розпитував про церкви православні і повчав їх, щоб завжди молились, добродійно жили, нікого ні в чому не зобиджали, а в правовір'ї щоб були тверді й непохитні. Розпитав і про Печерський та Межигірський монастирі, як вони утримуються, і про архімандрита печерського Єлисея, чи живий ще (тоді-то ще живий був).

Один же із тих козаків, котрий позаду йшов, позначки робив на деревах, куди вони йшли, щоб по тому можна було розпізнати дорогу до старця.

І за два дні вивів той їх із пущі, показав пряму дорогу до їхнього міста і, благословивши їх іменем Господнім, знову хотів заглибитись у пущу.

Ті ж, поклонившись йому, Богом наставлені, аби такий дорогоцінний скарб, у пущі знайдений, безпам'ятно знову в пущі невідомістю покритий не зостався, зі сльозами почали умовляти старця, іменем Господнім закликаючи, аби сказав їм, хто він такий, звідки і як прийшов у пущу сю, і чи багато часу минуло, відколи він у ній живе.

Той же, заохочений ними, помалу почав казати їм таке:

– Я, – мовив, – дітки, чернець із Межигірського монастиря. І там живучи, зваблений дияволом, у гріх упав. Та Бог благодаттю Своєю, не бажаючи смерті грішникові, привів мене до тями. І я, побачивши своє падіння, почав каятись і молити Бога, аби наставив мене на покуту. І коли я молився, спала мені на серце думка: “Піди з монастиря і йди в пущу, там і знайдеш покуту”. Приймавши сю думку за Боже оповіщення, я мовив: “Ти, Господи, Котрий хочеш спасіння усім людям, настав мене волею Своєю, аби пішов я вказаною Тобою дорогою”. Отож, молячись, пішов я, і за Божим промислом і наставлянням прийшов у пущу сю, і вже тринадцять літ, не спіткавши жодної людини, сам-самісінький, як мене

бачите, благодаттю Його пробуваю в хаті тій, що в ній побували, плодами лісовими живлячись.

Запитали вони, яке ім'я йому.

Той же сказав:

– Грішний і непотребний раб Божий Григорій я.

Вони, поклонившись, благословення у нього попросили.

І сказав він:

– Хай благословить і помилує вас Бог, Котрий живе на Сіоні в Єрусалимі!

І се сказавши, повернувся у пущу.

А вони пішли своєю дорогою, славлячи Бога, Котрий сподобив їх угодника Свого бачити...

Прийшовши в місто, вони нікому не розповіли про бачене і довго мовчали про се. Та з часом, волею Божою згадавши свою пригоду, почали розповідати її ієреям та городянам.

Деякі з-поміж ієреїв та благочестивих мужів, почувши се, захотіли і собі піти туди одвідати Божого чоловіка. Отож, взявши чернечий одяг, хліба та риби і ще дечого з чернечих харчів, пішли вони з тим мисливцем, котрий дорогою помітки на деревах робив. І, знайшовши помітки, прийшли аж до хатки тієї. А, увійшовши, знайшли в ній усе: і залишки тих груш, і горнець, як і раніше, тільки все вже зітліле і птицями подзьобане. І зрозуміли, що, розставшись із мисливцями, чоловік Божий не повернувся до своєї хатки, а пішов глибше у пущу, спонуканий Духом Святим, подалі од людської марної хвали, у безмовність. (Бо ті, котрі Бога щиро возлюбили, як серна од тенет, тікають од людської суетної слави і марної людської розмови, аби дочасною славою не погубити того, що Богом провіщено їм на небесах, і суетною людською розмовою не позбутися пресоладкого постійного споглядання Бога і безперестанної з ним розмови). Та й повернулись у місто своє, жураччись, що не здобули Божої благодаті, не сподобились Божого побачити чоловіка.

А ті четверо самовидців жили на оброці при монастирі Печерському і розповідали про це братії, братове ж, котрі од них те чули, розповіли нам, а ми записали се во славу Бога, Котрий і сьогодні, як і колись, по-різному прославляє угодників Своїх і на користь нашу блаженне їхнє являє житіє на утвердження православної нашої східної віри. За що Йому належить всіляка слава, честь і всіляке поклоніння во віки. Амінь.

ДАНИЛО ТУПТАЛО

Ще Петру Могилі належала ідея створити книгу, яка б розповідала про життя благочестивих українців, яких Церква може вважати своїми святими. Цей задум зумів здійснити Данило Туптало (Дмитро Ростовський). Джерелами для його чотиритомної “Книги житій святих” слугували праці латинських, грецьких, польських авторів. Туптало писав жваво, захоплено, звертав особливу увагу на моральні, повчальні сторони життя.

КОЗАЦЬКІ ХРАМИ

Крім січових храмів в Україні було зведено багато церков та монастирів, які також можна назвати козацькими.

Так Регіна Вишневецька (донька того славного гетьмана Вишневецького, що заснував Запорізьку Січ) у 1619 році подарувала свої землі над мальовничою Сулою для будівництва Лубенського Мгарського чоловічого монастиря. Так як це було через двадцять років після

укладення Берестейської унії, то монастир повинен був стати тим центром, форпостом, що мався охороняти край від покатоличення. Монастир був гарно оздоблений красивими полтавськими орнаментами, прекрасними іконами. Історія не зберегла імен художників, але найвірогідніше, то були місцеві – лубенські, полтавські таланти. У 1692 році монастир був освячений Київським митрополитом. В монастирі була прекрасна бібліотека. У XVII-XVIII століттях вівся літопис, що розповідав про церковне життя та різні визначні події краю (дуже шкода, що праця загинула під час Другої Світової війни). Монастир усіляко підтримували церковні ієрархи та гетьмани: Богдан і Юрій Хмельницькі, І.Виговський, І.Брюховецький, І.Мазепа. Коли Ю.Хмельницький через невдачі відмовився від гетьманської булави, то прийняв чернечий постриг у цьому монастирі під іменем Гедеон...

При патронаті гетьмана Петра Калнишевського була побудована кам'яна церква в Межигірському монастирі, дві дерев'яні церкви в Ромні... Найвищою спорудою Полтави (тридцять метрів заввишки) була церква Покрови Богоматері. Її священником був брат гетьмана – Семен...

З-поміж усіх гетьманів мабуть найбільше прислужився Церкві Іван Мазепа. Його коштом було побудовано близько трьохсот храмів! Також за власні гроші обновили Софіївський собор, обніс його огорожею, побудував дзвіницю, подарував дзвін... Звів нове приміщення для Києво-Молянської Академії... Церкві Гробу Господнього, що в Єрусалимі, подарував дуже гарну гравюру на сріблі. На великі свята її і досі вживають замість антимишу. “Подаяніємъ ясновельможного его милости пана Іоанна Мазепа, російского гетьмана” – значиться на ній...

При Данилі Апостолі, після благословення митрополита, козаки вистроїлись у живий ланцюг від кам'яного кар'єру в Миргороді до Сорочинців і передавали із рук у руки камені з яких збудували храм Спасо-Преображення. Гетьман мріяв знайти у ньому своє останнє пристанище, а тому храм будували величним, як храми київські. Архітектура та різьблений іконостас були виконані у традиційному для Полтавщини стилі. Ікони були створені найкращими іконописцями того часу, зокрема, монахом Києво-Печерської Лаври Алімпієм Галичем. Оригінальність ікон полягала в тому, що святі й апостоли були зображені в козацькому одязі. Цим ніби доводилося, що козаки, у прагненні волі, щастя, добробуту Україні, такі ж чисті.

При козацьких церквах, цих символах сили духу, звитяги і слави, обов'язково діяли школи. Їх не соромилися відвідувати і посивілі козаки. Часто монастирі ставали останнім пристанищем старим, хворим, пораним козакам, які кращі свої роки присвятили службі неньці Україні.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ

Хоч син Чигиринського підстарости Богдан Хмельницький і здобував освіту в єзуїтській колегії, хоч і жив тривало серед польського оточення, але не міг зрадити український народ і православну віру. Дивлячись, як люди страждають, як намагаються повстати за своє, не міг лишатися осторонь. Брав участь в козацьких походах проти татар у яких здобув значної популярності й авторитету. Коли ж у руках опинилося кресало, що було здатне запалити визвольним вогнем всю Україну, він не став вагатися. Отримавши благословення в похідній козацькій церкві, почав збирати військо. Під Богданові знамена вставали все нові й нові численні козацькі полки та загони об'єднані єдиною метою – звільнити край від

чужинця-шляхтича, від поляка-уніата. Скільки вже написано й мовлено про події Визвольної війни 1648-1654 років, а й досі хвилюють уяву битви під Жовтими Водами і Корсунем, Уманню, Ладжином, Білою Церквою, походи на Волинь, Галичину, Холмщину...

У значній мірі Визвольна війна йшла під гаслами боротьби за віру. А тому зрозуміло, чому переможний в'їзд Хмельницького до Києва напередодні Різдвяних свят 1648 року був таким помпезним, чому його так вдячно вітало духовенство. Київський митрополит Сильвестр Косів урочисто назвав гетьмана "новим Мойсеєм", бо, як біблійний пророк вивів своїх земляків із єгипетського рабства, так і Хмельницький звільнив українців від володарів литовсько-польських.

"Богдан Хмельницький се ізбранний,
Воїн в Росії славний, непобіжденний.
Через його Україна на ноги повсталала,
Ібо под ігом лядським мало не скончала.

Искоренив унію, гонив ляхи з жида

І прочіі народи под такими види." – писав невідомий поет XVII ст.

Богдан Хмельницький завжди пам'ятав ту допомогу, що надала йому церква. І підтримка була не лише моральною! Поіменно відомо близько сотні православних священників, що пліч о пліч із козаками й селянами боролися з поневолювачами.

Здобуваючи перемоги, гетьман щедро допомагав українському православ'ю. Уже в липні 1648 року братство Густинського монастиря отримало від нього охоронну грамоту. Гетьманською булавою охоронялися й інші православні осередки, за якими закріплювалися земельні володіння, надавалося право користуватися сіножатями, млинами, вести вилов риби... "А хто мав би оним сей наш лист перешкоду і кривду чинити, – застерігав він, – теди ми такого, яко безбожного й неприятеля Церкви Божої карати розказуєм".

За підрахунками Івана Крип'якевича з 1648 по 1657 роки Хмельницький надав монастирям понад вісімдесят маєтків! (Для порівняння: шляхта отримала близько п'ятдесяти, а старшина до двадцяти).

У Зборівському договорі 1649 року крім усього іншого Хмельницький ставив питання і про скасування церковної унії, а також давав дозвіл відкривати православні храми і вільно вести богослужіння навіть у таких містах, як Краків, Варшава, Люблін.

Виявом найщирішої вдячності українського православного люду до Богдана Хмельницького, символом найбільшого визнання стало те, що на стіні Успенського собору Києво-Печерської Лаври був намальований його портрет. Гетьмана зобразили на повен зріст, одягненого в жупан і кирею-плащ з хутряним коміром, шапку прикрашену орлиними перами, із булавою та шаблею.

Україну з охотою почали відвідувати православні владика з інших країн. Павло Алепський (секретар антиохійського патріарха Макарія III) зауважував: "Шлях через Україну пролягав здебільшого серед численних садів, що їм нема ліку, і ланів усілякого збіжжя, що заввишки в ріст людини, неначе те море безкрає, широке та довге. О, яка це благословенна країна! Що то за благословенний народ!... Всі вони, за невеликим винятком, грамотні, навіть більшість їх жінок та дочок уміють читати... А дітей у їх більше ніж трави, і всі діти вмють читати, навіть сироти... Від тієї хвилини, коли ми лише побачили Печерську Лавру, що здалеку виблискувала своїми банями, та як тільки долинули до нас

премилі пахощі цих квітучих земель, наші душі затремтіли від радощів та втіхи, серця наші порозкривалися, і ми розливалися в подяках Господеві Богові... Козацька країна була для нас начебто наш власний рідний край, а її мешканці були нашими добрими приятелями та людьми, наче ми самі!”.

У 1650-1651 роках в Україні перебували митрополити Назаретський Гавриїл та Коринфський Йоасаф. Історія розповідає, що владика миропомазали Богдана Хмельницького і його сина Тимофія, назвавши гетьмана “государем Великої Росії”. Ось так, ні більше, ні менше. Митрополит Йоасаф перебував в Україні тривалий час і правив ранкові та вечірні богослужіння в храмах гетьманської столиці Чигирині.

Між тим, політична ситуація з найближчими сусідами ставала що не день, то напруженішою, адже їм був кісткою в горлі щасливий розвиток нашого краю. Щоб протистояти іноземним зазіханням власних сил було явно недостатньо. Потрібен був надійний союзник. Хмельницький чомусь вирішив, що ним може бути тільки Московія. Два роки він вів переговори, хоч переконлива частина українського духовенства відмовляла його від такої ідеї. Вони говорили, що “московитяни тільки звуться християнами, а ділом і звичаями гірші за варварів”!

На Україну Московія завжди дивилася злим, неситим оком. Коли дарувала якусь копійку, то з твердим наміром забрати потім цілого карбованця. Надаючи деяку прихильність Українській Православній Церкві, москалі планували через неї поширити свій вплив на усі верстви українського суспільства. І робилося це не якимось хитро та завуальовано, а зі звичним північним нахабством та дикістю. Ще коли Московія ніби “сваталася” до України, то вже тоді прибулі царські урядники грубо втручалися в справи Київського митрополита, затримували та піддавали допитам священиків, будували на митрополичих землях оборонні споруди. Боярин Василь Бутурлін, прибувши до Києва, замість того, щоб запитати владика про здоров'я, як то було прийнято за етикетом, відразу накинувся на нього: чому і з якою метою той ніколи царю чолом не бив?! Нарешті, три єпархії Київської митрополії, які знаходилися поза межами козацької України насильно підпорядкували Московському патріарху...

Зрозуміло, що такі загарбницькі методи не могли подобатися українцям. І стали козаки та духовенство благи гетьмана вказати на двері таким сусідам. Але Хмельницький уперто стояв на своєму.

Процесу приєднання України до Московії добряче посприяли деякі ненажерливі козацькі начальники, що домовлялися з царем поза спиною гетьмана. Принісши в Москву якісь листи, зачинали вести приблизно таку мову: ми допоможемо у цій справі, але якби і нам щось перепало... А цар: та будь ласка! І ще не маючи на Україну ніякогісіньких прав, починав роздаровувати землі. Так генеральний обозний Тиміш Носач отримав Деренківець і Черепин, Костянтин Виговський – Балаклею і Орловець, Григорій Лісницький – Вільшану, Зарудний – Старий Мліїв, Тетеря – Смілу...

ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА

6 січня 1654 року в місті Переяславі гетьман зібрав велику раду, що мала остаточно визначити подальшу долю Української держави. Крім Московії, свої обійми нам пропонувала Туреччина і Польща. Їхні посланці приїхали до Переяслава з великими дарами.

За запорізьким звичаєм учасники ради стали в коло, на середину якого виходили промовці. Позицію вищого православного духовенства

України найкраще висловив відомий богослов того часу Черкаський протопоп отець Федір Гурський. “Від трьох царів, чи волхвів, – сказав він, показуючи на гостинці від Московії, Туреччини та Польщі, – піднесені були дитинчатому Христу Спасителю дари: золото, ладан і смирна; дари сії предзнаменували буття, страждання і повернення на небо. Злато віщувало царствування, ладан – погребіння, смирна – Божественність. Так і сії дари, піднесені трьома царями младенствуючому народу, знаменують участь його: чим покриті чи одіяні дари сії, тим покриється народ, ними спокусившись. Дари польські покриті килимом, то і народ з поляками буде мати килими; дари турецькі покриті тканиною шовковою, то і народ окутається в шовк; дари московські покриті рогожами, то і народ, з'єднавшись з московитянами, одягнеться в рогожки і під рогожки. І сії предзнаменування вірніші і вагоміші всіх оракулів на світі”.

Ці слова здійняли немалу бучу, хтось навіть назвав Богдана зрадником. Тоді слово він узяв сам: “Турецький цар – це бусурман. Всім вам відомо, якої біди зазнають наші браття, православні християни, греки, і у якому утиску вони від безбожних... Яка неволя, яке нещадне пролиття християнської крові, які утиски від польських панів – нікому з вас розповідати не треба... А православний християнський великий государ, цар східний, є з нами одного благочестя грецького закону, одної віри, ми одно тіло з православною церквою Великої Росії, що головою має Ісуса Христа... Спокійнішого пристановища ми не знайдемо”.

І позиція Хмельницького переважила... Зрозуміло, що Богдан хотів добра своїй землі, а тому уклав із Росією договір, що мав регулювати взаємні відносини. Процитую пункти з того документу:

1) Підтверджуються іменем царської величності данні права і вільності війська українського і забороняється втручатися в них боярам, воеводам і стольникам, надається право військовому товариству мати свої суди – де троє, там третього судять.

2) Дозволяється українським містам вибирати зі свого середовища власних урядників – вйтів, бурмистрів, райців та лавників, які будуть правити іншими і віддавати в скарбницю належний прибуток царським людям, які будуть прислані в Київ та Переяслав.

3) Жалується гетьманові на булаву, староство Чигиринське з усім, що до нього належить, і, крім того, жалування 1000 золотих червінців.

4) Дозволяється по смерті гетьмана самому війську українському обирати нового гетьмана, але, обравши, про це доповідати цареві, а новообраному гетьману їздити до Москви, де йому будуть жалувати грамоту, булаву та прапор.

5) Забороняється віднімати у козаків їхні маєтки, і залишаються при них та при їхніх дітях усі предківські вольності.

6) Дається писареві військовому і обозному жалування по 3000, судді по 300, писарю суддівському по 100, а хорунжому по 50 злотих польських.

7) Дозволяється українському козацькому війську мати в місті Корсуні свою артилерію і при ній тримати обозного, осавула, хорунжого, писаря, гармашів та інших начальників.

8) Залишаються за духовними людьми та мирянами всі права, дані їм споконвіку від князів та королів, але митрополитові київському, так само й іншим духовним особам, бути під благословенням найсвятішого патріарха московського.

9) Забороняється гетьману відправляти гінців та послів до іноземних володінь і приймати в себе послів від іноземних володарів, за винятком тих випадків, коли те цар звелить гетьманові.

10) Забороняється гетьману мати з кримським ханом будь-які стосунки, і ставиться йому в обов'язки мати з ханом мир тоді, коли вкаже царська величність.

11) Дозволяється збирати прибутки в українських містах війтам, бурмистрам, райцям та лавникам і віддавати їх тим людям, яких пришле царська величність.

12) Дозволяється для здійснення прав і статутів мати людей місцевих, із старших, і обіцяно не посилати на Україну воевод, щоб вони не ламали права, не чинили тягот і не робили людям великої прикрості.

13) Дарується царській величності привілей з печатками вислими на те, що коли хто є селянином, той і залишається тим-таки.

14) Обіцяна царською величністю жалувана грамота київському митрополитові на митрополичі маєтності.

Оце так було постелено, побачимо, як буде спатися...

Хоча українське духовенство ніяких ілюзій щодо Москви не мало, а тому рішуче відмовилося їй присягати. Митрополит Київський Сильвестр Косів заявив, що хоч гетьман з військом Запорізьким і піддався государю, але він, митрополит, з усім собором бити чолом государю не збирається, а буде жити з духовними людьми сам по собі ні під чиею владою. А боярам сказав: не чекайте початку, а чекайте кінця – побачите самі, що з вами скоро буде...

Тоді Хмельницький, щоб помиритися з духовенством, звернувся до царя з вимогою визнати канонічність Київської митрополії. Не розумів він, що клітка замкнулася! Цар Олексій Михайлович пускав між очі барвистого туману та прикидався дурником.

Але поки живий був гетьман – великий полководець і бунтар, то була ще Україна і власна церква. А як упокоївся старий козарлюга, то почалася хитація і ніхто не міг дати справам гідну раду. Уміло скориставшись довірливістю народу, труднощами, що обсіли українське суспільство, москалі закріпити свої позиції на Сіверщині. Невідомо, чим удалося задобрити, а чи задурити, але невдовзі частина духовенства вже була не проти, аби Київським митрополитом було обрано... росіянина!

ІВАН ВИГОВСЬКИЙ

У 1657-1659 роках українським гетьманом був Іван Виговський. Він добре розумів, що москалі теж не подарунок. Якщо переможуть, то позбавлять український народ навіть шматка хліба, не говорячи вже про власну Державу та Церкву. Але що було робити, коли чужинець тримав за горло? Виговський вирішив хитрувати. Він посміхався москалям, говорив про відданість, а тим часом робив своє – збирав вірні війська. Йому вдалося заволодіти Полтавою, а 28 червня 1659 року знищив 40-тисячне московське військо під Конотопом, взяв 15 тисяч полонених, у тому числі півсотні воевод. Поразка змусила московське військо зняти облогу з міста й відступити. Щоб митрополит Діонісій почувався безпечно, Виговський перевіз його з Києва до Чигирина, під козацьку опіку.

РОЗПОДІЛ

З 1654 аж до 1667 року Москва і Польща вели між собою війну за право володіти Україною. Ця біда надзвичайно спустошила та виснажила наш край. Коли поляки зазнавали якоїсь поразки, то зганяли злість на

українцях. Вони проводили жорстокі репресії, спрямовані на повне викорінення православ'я.

Усі ці незгоди завдали багато моральних і матеріальних спустошень. Під час бойових дій 1665 року постраждав Києво-Братський монастир. У надзвичайній скруті опинилася Києво-Могилянська Академія. Керівники Академії зверталися за допомогою до польського та російського урядів, але отримували тільки бюрократичні відписки. Позатим ніхто не міг прогнозувати кому дістанеться перемога і коли притихне лихо.

Над нами висів меч, нині спадає,
І крушить він нас – аж лихо волає.
Над Авеля кров'ю земля голосила,
А нині кров більша наш край затопила.
Зумів Ти води утримати, Боже! –
Твоя хай воля сю кров переможе.
Потопом землю не дав Ти залити –
В поту кривавім не дай нас втопити.
(Лазар Баранович).

А розв'язка настала досить несподівано. Стали суперники думати, як піти на мирову та розділити Україну між собою. Заметушилися послы, зашелестіли папери, загупали печатки... У січні 1667 року, таємно від українців, у білоруському селі Андрусові Московія і Польща підписали договір, за яким Україна поділялася на дві частини. Лівобережні землі, Київ та його околиці, Запоріжжя закріпилися за Московією. А Східна Галичина, північна Київщина, Волинь знову потрапили під владу Польщі. Поділля, ніби кістку собаці, кинули Туреччині.

Коментуючи цю подію, московський підданий, але українець за походженням Ф.Бобрикович написав до своїх співвітчизників палкого листа. В жорсткій формі звинувативши московський уряд, він з боєм пророкував майбутнє українського народу: “Пагуба всім вам старшим та меншим, отцям та маткам, молодим та старим і всьому єдиноутробному братству моему посполитому українському, по сьому і тому боці Дніпра проживаючому християнському народові”...

В Україну посунули армadi московських військ. Вони відбирали полкові села, вільних козаків грабували та виганяли з власних домівок, обкладали податками... Хто пробував протестувати, тих били батогами, а для більшого приниження козацької гідності відрізали чуприну-оселедця.

Разом із тим Московія розпочала відверто тиснути на українське духовенство, щоб Київська митрополія перейшла у відання Московського патріарха. Якби такі плани йшли від московського духовенства, то це ще можна було б якось логічно пояснити, а так усе проштовхували урядовці.

Московська настирливість багатьох збивала з пантелику. Користуючись моментом, москалі протягли закон, що оголошував: “А митрополиту Київському, також й іншим духовним Малої Росії, бути під благословенням св. патріарха Московського і всея Великої і Малої і Білої Росії; а в права духовні св. патріарх не буде вступати”. Отримавши добрих гостинців, українські вельможі дозволили Москві призначати на Лівобережжі церковних владик, і скоро лівобережне духовенство було готове повністю перейти під зверхність Московського патріарха. Щоб прискорити процес, московські агенти взяли за представників нижчого духовенства.

– Приєднуйтеся до нас, – нашіптували вони. – А то гетьман приліпить вас знову до Польщі, наплачетеся! А з Московією буде добре...

ПЕТРО ДОРОШЕНКО

Досхочу відчувши Польських і Московських “ласк”, гетьман Правобережної України Петро Дорошенко у 1669 році уклав політичну угоду з Туреччиною. Усе-одно втрачати нічого, а мо' чимось і допоможуть, – міркував він. У проекті договору чільне місце відводилося церковно-релігійним справам. Зокрема наголошувалося, що турецькі чи татарські війська проходячи Україною не будуть чіпати православні храми і не будуватимуть свої мечеті. Українське духовенство буде підлягати Константинопольському патріархові, але управлятиметься Київським митрополитом, якого затверджуватимуть за згодою гетьмана... Непогано, правда? Але на ділі вийшло зовсім інакше. Бусурмани міста наші й села палили, церкви перетворювали на мечеті, до мирного населення проявляли нечувані звірства.

ПЕТРО І

Наші історики-патріоти частенько називають Московію північним диким краєм. Для тих хто з цим незгоден наведу слова відомого в XV ст. архієпископа новгородського Геннадія: “От приведуть мені мужика на посвяту: я дам йому читати апостола, а він і ступити не вміє; я дам йому псалтир, а він і тут насилу бреде... І б'ють мені чолом: пожалій, пане, звели навчати. Я накажу проказувати йому ектенії, а він і до слова пристати не зугарний. Ти йому одне, а він тобі друге. Накажу йому вчити азбуки, а він посидить трішки, та й втікає геть... Земля, кажуть така...”

В наступні роки ситуація ще більше погіршувалася. В Московії розумних людей не розуміли, а тому і не любили. Процитую історика Івана Огієнка: “Західної науки і культури боялись і тікали її. Склалось навіть прислів'я: “Кто по латыни научился, тот с правого пути совратился”... Людині з освітою трудно було жити на Москві, Москва ненавиділа всіх, хто не був москалем... Тому не дивно, що заходжий Максим Грек, людина високої західної освіти, хутко попав на Москві до в'язниці, де й провів більше 20 років. Не дивно і те, що з тих 30 молодих людей, що їх послав Борис Годунов навчатися за кордон, додому повернувся тільки один... Року 1615 на Москві побував грецький митрополит Феофан: він дуже радив цареві завести школу, покликати учителя-грека... Але на Москві тоді ще не розуміли навіть самого слова – вчитель”.

Першу на Московщині школу заснували у 1649 році українці. Але до них поставилися недовіжливо, з підозрою і школа зачахла. Коли ж на Московщину потрапляла якась книга, а потрапити вона могла тільки з України, то її жахалася, як бомби. Бувало, що над книгами навіть влаштовували судилища! Так 1 грудня 1627 року “Учительне Євангеліє” Кирила Ставровецького отримало вирок: “те книги собрати и на пожаре сжечь, чтоб та ересь и смута в мире не была”. Ну, як вам таке?

У 1670 році московський патріарх Іоаким скликав собор, на якому осудив книги С.Полоцького, П.Могили, К.Ставровецького, І.Галятовського, Л.Барановича, А.Радвиловського... На книги цих та інших українських авторів було накладено прокляття і анафему “не точию сугубо и трегубо, но и многубо”.

Але коли до влади став цар-реформатор Петро І ситуація змінилася. Роздивившись, які московські попи неосвічені, він говорив митрополиту: “Ежели бы их... в обучение послать в Киев в школы”. Також Петро посилав своїх людей до Києва та Чернігова аби переймали друкарську

справу. За прикладом українців росіяни стали нумерувати в книгах сторінки, робити між словами пропуски, вживати знак переносу...

Відтоді й українці стали бажаними гостями в Москві. Наші будівничі зводили там нові палаци, оригінально їх розмальовували. У 1673 році український годинникар Петро Висоцький зробив для царського палацу мідних механічних левів, що могли рухатися і гарчати...

Молодих українських священиків, що тільки-но закінчили духовні заклади, радо запрошували на роботу до кращих російських соборів. Завдяки цьому, до московських богослужінь потрапили проповіді. І хоч спочатку до “нововведення” ставилися з осторогою, та потім зрозуміли його користь.

Починаючи із 1721 року в Московії стали активно влаштовуватися школи. Учителями там були теж лише українці! Граматику, історію, Закон Божий вони викладали по українських підручниках. Українцями були і викладачі першої на Московщині Слов'яно-греко-латинської Академії.

Вихідці з України Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Артем Ведель заклали основи російської музичної культури...

Між 1700 і 1762 роками понад 70 українців та білорусів займали вищі церковні посади імперії, тоді як росіяни лише 47. Наші земляки досягли цього не зброєю, не хитрістю, а талантом, здібностями, розумом...

Як бачимо, Україна щедро поділилася з сусідкою усім найкращим, що мала сама. Але подяки не дочекалася. Трохи зіп'явшись на ноги, уперше за стільки літ поголивши бороди та убравшись в німецький камзол, Москва пішла у жорстокий наступ. Стараннями Петра I влада в Україні опинилася в руках спеціально створеної Малоросійської Колегії. До її складу входило шість московських військових та шість лояльних представників козацької старшини. Через цю Колегію цар отримав повний контроль над українською економікою і фінансами. А далі – більше. Вже в 1686 році Чернігівська єпархія була вилучена з юрисдикції Київського митрополита і підпорядкована Москві. Трохи згодом подібне зробили і з Переяславською єпархією.

СИНОД

Реформи Петра не оминули і Церкву, адже він прагнув узяти її під свій контроль. 1721 року він скасував Московську патріархію, увівши на заміन Священний Синод. Крім духовних осіб, до складу Синоду входили і царські чиновники, отож зрозуміло, як вони керували церковним життям – в Російській імперії православна церква перетворилася на додаток держави.

Аби позбавити українських духовних осіб домінуючих позицій, московське духовенство пішло у наступ. Українців почали звинувачувати, що вони заразилися латинськими впливами і хочуть забруднити тим Расею-матушку. Під приводом знищення “єретичних відхилень” у 1720 році було видане розпорядження, яке забороняло друкувати в Україні будь-які книги крім церковних, та й ті лише після звіряння з російськими взірцями. Україномовні книги були з церков вилучені. У 1722 році Петро I відібрав у Києва гідність митрополії і зробив місто звичайним архієпископством.

ПАВЛО ПОЛУБОТОК

Кров'ю обливалися серця вірних українців, дивлячись на такі злочинні свавільства. Про все, що було на душі сміливо виказав цареві наказний гетьман Лівобережної України Павло Полуботок.

– Знаю, царю, – сказав він, – і бачу, що ти без жодної причини руйнуєш мою вітчизну, нищиш права, що батьки твої та й сам ти прилюдно признали... Щоб звести з світу козаків, ти женеш їх на каторжну працю, силуєш їх копати канали в своїй безкрай Росії, силуєш їх сушити непроходимі болота, і вони тисячами мруть з холоду та голоду і тілами своїми угноюють тобі землю... Ти одняв у нас право вільними голосами настановляти собі гетьманів та старшину; ти насилаєш до нас судьями москалів, що не знають нашого права і тільки люто знущаються з нас... Кидать народи в неволю і панувати над рабами, – це ж діло азійського тирана, а не християнського монарха... Дозволь, царю, останній раз застерегти тебе, що з твого катування не буде тобі жодної користі... І не буде тобі слави, бо ти кривдою правиш Україною... Знаю, що, по звичаю московському, ждуть мене важкі кайдани, що вкинуть мене в холодну та темну тюрму, де й загину я з голоду... Але що з того? Я бороню Україну і радий скоріше піти на люте катування, ніж бачити, як гине народ український... Роздумайся, великий царю... Будь певний, що покличуть й тебе на суд Царя царів і тоді даси ти відповідь за всі свої кривди, що їх чиниш народу українському...

Не давши договорити, Полуботка схопили і вкинули до в'язниці Петропавлівської фортеці. Там, прикутий ланцюгами до стіни, чекав він вироку. Але не дочекався – смертельно захворів. Розповідають, що цар ходив до нього, пропонував лікаря. Але козак відповів:

– Ні, царю, не жити мені... Скоро вже Петро з Павлом стануть на суд перед Праведним суддею: Він розсудить діла їхні...

Проти антиукраїнських заходів пробував повстати й Іван Мазепа, але був розбитий під Полтавою. Козацький літописець Григорій Граб'янка теж промучився в ув'язненні аж до смерті імператора...

СТАРООБРЯДЦІ

Зміни відбувалися і у Російській Православній Церкві. Справа в тім, що в богослужбові книги, які переписувалися від руки, обов'язково вкрадалися мимовільні помилки. Від багаточислених переписувань неточностей назбиралося дуже багато. Отож у 1653 році Московський цар Олексій Михайлович і патріарх Никон узялися за церковну реформу, метою якої було приведення богослужбової літератури до належного стану. Але виникла несподівана проблема. Народ звик до старих текстів, а тому сприйняв нововведення негативно. Близько 1660 року частина російського православного люду на чолі з високопоставленим церковним діячем Авакумом рішуче заявила про свою незгоду з реформою і підтвердила рішучість у збереженні старого, звичного обряду богослужінь. За це їх прозвали старообрядцями.

Якихось канонічних непогоджень там не було. Розбіжності полягали тільки в тому, як правильніше писати “Господи, помилуй” чи “О Господи, помилуй”, “Ісус” чи “Іісус”, “Алілуя!” співати тричі чи двічі, хресний хід навколо храму вести за чи проти сонця, де треба ставити хрест на могилі – в ногах чи головах, як слід накладати хресне знамення – двома пальцями чи трьома...

Держава і офіційна церква жорстоко переслідували старообрядців, віддавали на тортури. Ярим гонителем старообрядців був Московський

патріарх Йоаким Савелов. Згідно прийнятого на його вимогу указу 1684 року, старовірів та тих, хто їм співчував, після страшних катувань спаливали.

Часто окремі сім'ї (пригадайте Ликових) або й цілі села полишали обжиті місця і перебиралися в ліси, тайгу, подалі від людей і влади, подалі від “відступників старої віри”. Велика група старообрядців оселилася й на українській землі – в селі Вилкове на Одещині, в Чорнобилі...

На Буковину, яка тоді належала Габсбурзькій монархії, старообрядники прибули із Причорномор'я у 1777 році. Поселення втікачів з'явилися у трьох повітах. Місцева влада під протекцією Австро-Угорського сейму дозволила їм відправляти свої релігійні обряди, звільнила на 20 років від державних податків і на 50 років – від військової служби. За невелику плату переселенці одержали землю і були звільнені від панщини. Старообрядники сприяли поширенню садівництва, бджільництва, посівів гречки, меліорації земель. У 1910 році на Буковині мешкало 3200 старообрядників. Розмовляли вони російською мовою з характерним для середньої смуги Росії “яканням”. Церковний спів нагадував мелодіку фольклору російської глибинки.

РАФАЇЛ ЗАБОРОВСЬКИЙ

У 1731 році Київським архієпископом став Рафаїл Заборовський. Відразу ж він заходився робити енергійні спроби, аби повернути місту колишнє високе звання. І – о, диво! – його старання увінчалися успіхом. 1743 року імператриця Єлизавета повернули Києву статус митрополії, а Заборовському і його наступникам – титул митрополита. Перебуваючи на цій посаді, владика Рафаїл багато дбав про духовну освіту, мистецтво, щоб усе це було доступне для народу.

ПРИЄДНАННЯ ДО МОСКВИ

Москва дуже хотіла підкорити собі Українську Церкву, але зробити це одним наскоком їй не вдавалося. Київський митрополит Іосиф Нелюбович-Тукальський писав воеводі Шереметьєву, що він Москві не довіряє і не зробить того, чого вона хоче.

Проти підкорення Москві 1666 року протестував навіть єпископ Мефодій Филімонович, що загалом мав промосковські погляди: “Якщо приїде до нас у Київ московський митрополит, то ми зачинимося в монастирях, і хіба лише нас із монастирів за шию і ноги витягнуть... Нам краще смерть прийняти, аніж митрополита з Москви”...

Але москалі вперто йшли до свого. У 1685 році треба було обирати нового керівника Київської митрополії. Москва вирішила за всяку ціну домогтися обрання когось з її прибічників. Скликали Собор. Усю підготовчу роботу настільки контролювали москалі, що вже до його початку був зрозумілим результат. Отож українське духовенство на збори навіть не прийшло. І обрано було Луцького єпископа Гедеона Святополка-Четвертинського. Відразу він помчав у Москву запрягнувшись у вірності Московському патріарху. За це отримав подарунок – обшиту бархатом карету, запряжену шестіркою карих коней.

Але для того, щоб підпорядкування Київської митрополії Москві мало законний вигляд, необхідною була згода Константинопольського патріарха. Владнати цю справу російський уряд доручив своєму розбитному дяку Микиті Алексеєву, який у листопаді того ж року вирушив у дорогу.

Спочатку він приїхав до Єрусалимського патріарха Досифея. Але як тільки не умовляв, яких лише грошей не пропонував, патріарх був непохитним: “Ми не дамо свого благословення!”.

Та Алексеев не відступав. Почухав він потилицю, поміркував та й почимчикував до Константинополя. Швидко добившись аудієнції з візиром, розповів про свій клопіт. Туреччина якраз вела війну відразу на три фронти, а тому рада була прислужитися Росії у надії, що й сама зможе розраховувати на взаємність. Отже візир натиснув на Константинопольського патріарха Діонісія і той у травні 1686 року віддав Київську митрополію Москві. В подяку, російський посол підніс патріарху “200 рублів і три сорока соболів”, а ще добився від султана дозволу відновити в Константинополі згорілу церкву Іоанна Предтечі.

Отримавши патріарші грамоти, Алексеев відправився додому. Але в Криму потрапив у полон до татар. Була велика імовірність, що в неволі загине і посол і грамоти, але російський уряд визволив його, обмінявши на високоповажного татарина.

Вцілілі грамоти якнайшвидше передали гетьману Івану Самойловичу, а вже він розіслав універсали по всіх церквах. Таким чином український православний народ був поставлений перед фактом. І хоч уже через два роки Діонісія за таку поступку прогнали з патріаршества, але справа була зробленою. Самойловичу була жалувана царська похвальна грамота з золотим ланцюжком та двома діамантовими клейнодами.

Але скоро Самойлович потрапив у немилість. Невдачі у Російсько-Турецькій війні були звалені на нього. Разом із старшим сином його арештували і в 1687 році відправили на заслання в Сибір. Через три роки екс-гетьман й помер у Тобольську. Його молодшого сина стратили у Сівську.

ПОКРІПАЧЕННЯ

Коли на трон влізла Катерина II, то вже “зовсім доконала вдову-сиротину”. Вона взялася за покріпачення селян Лівобережжя. Підписавши у 1765 році височайший указ, що позбавляв селян будь-яких прав, власноруч подарувала своїм приятелям чотириста тисяч українців. Відтоді власники могли робити з кріпаками, що заманеться – навіть відправляти на каторгу без слідства і суду.

До українців російські правителі ставилися з неприхованою ненавистю, як до дармової рабської сили, зобов'язаної годувати ненаситних господарів. Навіть ті українці, що закінчили Київську Академію вже не мали права займати якісь керівні пости, навіть не могли постригтися в ченці!

АРСЕНІЙ МАЦІЄВИЧ

Зрозуміло, що українські патріоти виявляли свої невдоволення. Серед таких був і Арсеній Мацієвич. Про цю людину слід розповісти детальніше.

Народився він у 1697 році у Володимир-Волинську в сім'ї священника, вищу освіту здобув у Києво-Могилянській Академії. У 1742 році його висвятили на митрополита Ростовського і Ярославського та обрали членом Священного Синоду. Характер мав гарячий, завжди говорив те, що думав, а тому впродовж двадцяти років, що був на цій посаді, постійно конфліктував з царським урядом та Синодом...

Коли до Мацієвича дійшли чутки, що Катерина хоче відібрати церковні землі, то прямо скипів. У лютому 1763 року, коли він в Ростові

правив чин відлучення від церкви, то оголосив анафему проти всіх “насилъствующих і ображающих святі Божі церкви і монастирі” (було зрозуміло, що він має на увазі Синод і Катерину II). А в березні надіслав до Синоду два листи, в яких по-козацьки відчитав Синод і царицю.

Само собою, що подібне не могло пройти безслідно. “Оскорбителя ея величества” заарештували і під конвоєм відправили до Москви. Там зачали допитуватися про причини такої поведінки. На допиті була присутня і сама імператриця, тому Мацієвич виказав їй усе прямо у вічі. Ох, не сподобалося таке цариці! Заскреготіла вона зубами і наказала заткнути бунтареві кляпом рота. Так його і тримали аж до суду.

А судилище розпочалося 1 квітня 1763 року. Звинувачення було таке: “за превратныя и возмутительныя толкования св. Писания и за посягательство на спокойствие подданных”. Через сім днів винесли вирок – позбавити Арсенія Мацієвича митрополичого сану і простим ченцем зіслати в Архангельський Корельський монастир.

Але сміливий українець не скорився, і там говорив усім, що цариця несправедливо відбирає церковні землі та й сама на престол зійшла неправдою...

Про таку пропаганду донесли кому слід і у 1767 році Мацієвича знову потягли до Москви. Цього разу судили, як політичного злочинця і визнали “достойным истязания и лишения жизни”. Та цариця проявила “милосердіє” до семидесятилітнього старця. Його “лише” розстригли з ченців і таємно від людей, під іменем Андрій Брехун, вкинули до Ревельського (Талліннського) каземату. Що то було за страшне місце! Тісна камера, стіни якої поросли травою, двері заклали цеглою і тільки через маленьке віконечко подавали їжу. Та й то не часто, бо митрополит Євгеній Болховтинов свідчив, що “отказывали ему не только в одежде, но даже в пище... Сквозь разбитые стекла своего окна и сквозь железные решетки с криком умолял не допустить его умереть от холода и голода”. Так промучився Мацієвич чотири роки і 28 лютого 1772 року віддав свою душу Богові... Потім на лутці вікна його в'язниці знайшли, видряпані цвяшком, слова: “Благо мне, яко смирил мя еси” (Пс. 118.71). В Україні цього мученика люди вважали за святого і склали про нього багато легенд. Ювілейний Архирейський Собор 2000 року зарахував владику до лику святих як “ревного святителя Церкви, прийнявшого мученицьку смерть за Христа і Його Церкву”.

Діям Катерини II і Синоду опирався також українець з Самбору, митрополит Тобольський Петро Калючкевич (1705-1770). За це був скинутий з посади.

ДАНИЛО КУШНІР

Ім'я Данила Кушніра є легендарним в історії нашого краю. Його земний шлях проходив у XVIII ст. Це були надзвичайно тяжкі часи української бездержавності, адже над усім Правобережжям панувала Реч Посполита. Намагаючись цілком підкорити короні усі сфери життя українців, чужинці жорстоко нищити православну віру і насильно впроваджувати католицизм. Так у 1766 році у Вільшані зібралась духовно-уніатська комісія, яка за допомогою війська люто розправилася з православними священниками та мирянами. Багатьох було взято на муки, а то й страчено. Силою зброї храми силоміць передавали католикам.

Губернатор з Мошен Подгорецький так силував людей прийняти унію, що “бив киями мало не до смерті”. Того ж року уповноважений Радомишевської консисторії уніат Григорій Мокрицький зробив своєю

резиденцією Корсунський замок, звідки його озброєні загони чинили розбійницькі напади на довколишні православні церкви і монастирі. Корсунський замок перетворили на катівню, де мордували прихильників православної віри. Року 1767-го Мокрицький з'явився у супроводі озброєного загону в Черкасах і зажадав від міського населення перейти у католицтво. Але черкащани категорично відмовились: “Нехай нам усім життя відберете, та не хочемо бути в унії!”. У відповідь жовніри вчинили жорстоку розправу. 1768 року єзуїти, підтримані шляхтою, напали на Катеринопіль і вчинили розправу над селянами. Схопили православного священника Василя Шумовецького, завезли до Звенигородки і там закатавали...

У Млієві тоді було дві православні церкви – Троїцька і Успенська. Священниками там служили брати Василь і Федір Гдишицькі, які були синами уніатського протопopa Афанасія. Услід за батьком вони теж переметнулися у католики. Гадали, що і прихожани покійно підуть за ними. Але люди засудили зрадників і висловили своїм пастирям недовіру. Громада обрала нових священників. Для Троїцького храму – дячка Григорія Шиленка, для Успенського – Григорія Хоминського. Та Гдишицькі не бажали поступатися і запалала боротьба.

Щоб уніати не поцупили церковну утвар та ризи, люди передали усе на зберігання селянину Данилу Кушніру, який був титарем, тобто церковним старостою, Успенського храму. Він був літніх років і користувався авторитетом, довірою і повагою односельців. Гдишицькі ж заходилися пліткувати, що він усе просто вкрав. Про це настрочили донос Смілянському губернатору Венті. Той наказав закувати титаря у кайдани і посадити в похмуру темницю Смілянського замку. Було це наприкінці березня 1766 року.

Селяни намагалися визволити свого титаря – навіть пропонували протопопу Гдишицькому викуп. Але той наполягав щоб Данило Кушнір прийняв унію. Тільки за цієї умови погоджувався анулювати свої наклепи. Титар на це рішуче відмовився. Він закликав селян якнайміцніше триматися від предків успадкованої православної віри за котру сам готовий витерпіти усі випробування... Оскаженілий Гдишинський витребував від губернатора наказу стратити старого Кушніра.

У суботу 29 липня Данила Кушніра відправили до польського військового обозу, що стояв під Вільшаною, для привселюдної страти. Щоб залякати народ, зігнали населення довколишніх сіл. Мовляв, дивіться, яка швидка розправа чекає на вас, коли і далі будете непокірними. Кушніру обмотали руки змоченими у смолі коноплями і запалили їх. Та не почули нелюди благання про пощаду! Навпаки, мужній старець закликав народ у жодному разі не вірити уніатам. Навіть польські вояки прониклися співчуттям до мученика, почали говорити, що досить вже із нього тортур. Але Гдишицький був непохитний, і наказав відтяти голову. Данило Кушнір лише звернувся до Всевишнього:

– Боже мій! Прийми дух мій!

Зав'язуючи мученикові очі кат сказав:

– Не бійся, старче! Бог з тобою!

– Я не боюся, роби, що тобі сказано!

Тіло мученика поляки спалили. Останки місцеві жителі поховали у викопаному маленькому рівчаку. Наприкінці вересня виставлену на палю голову викрали і передали до Переяславського кафедрального Свято-Вознесенського монастиря, де її поховали. Згодом, з Вільшани останки

Данила Кушніра перепоховали у рідний Мліїв. Могила знаходилася навпроти Троїцького храму, понад шляхом, біля будинку дяка. На могилі встановили великий дерев'яний хрест на підмурку з цегли, що простояв до 1930-х років, коли знову почалися гоніння на віру. Пам'ять про мліївського титаря завжди жила серед людей. У збірнику народних пісень виданому у 1867 році Ф.Лободою знаходимо таку думу:

Да вчинили вражі ляхи
У Вільшані славу.
Да одтяли Данилу
Мліївському главу.
Тіло його повеліли
Огнем іспалити,
Голову його до палі
Гвоздем прибити.

Опираючись на народні перекази, Тарас Шевченко увічнив образ титаря у поемі “Гайдамаки”. Мліївчани за свій кошт найняли автора, що на основі архівних матеріалів у 1864 році написав невеличку книжечку “Данило Кушнір”. Також замовили художнику зобразити його на іконі. У 1920-х роках пропонували зарахувати титаря до лику святих. Це стало реальним лише у 1996 році. День вшанування пам'яті Данила Кушніра – 11 серпня.

ГАЙДАМАКИ

Населенню Правобережжя, що вдруге опинилося під підшовою Польщі, стало у сотні разів тяжче ніж першого разу. Поляки, намагаючись підкорити короні геть усі сфери життя українців, жорстоко нищили православну віру і насильно впроваджували католицизм.

В п'ятницю рано думу гадано.
Як нам заграли, так ми скакали.
З тої тривоги ледь виніс ноги,
Хто був живий ще. А жовнір нищив
Й грабав безбожно, що було можна:
Бувши при зброї, лихо зле коїв.
Тих обідрали, тих повбивали,
Тих полонили, ми ж, що вціліли,
Хвалимо Бога, що смерть нас сторога
Тільки злякала, а не спіткала.
(Л.Баранович).

Утиски надзвичайно обурювали український народ. Отож не дивно, що то тут, то там відчайдухи, взявши до рук сокири та вила, гуртувалися у ватаги, що впродовж кількох десятиліть не давали спокою шляхті. Знедолені люди вбачали у тих повстанцях своїх оборонців і називали гайдамаками, що перекладається з тюркської як “своєвільники”. Але гайдамацькі загони діяли неузгоджено, кожен сам по собі. Зрозуміло, що це не дозволяло завдати полякам надто відчутного удару. Отож ватажки зрозуміли, що настав час єднатися. Страта Данила Кушніра та багато інших знущань над українським народом у значній мірі стали причиною, що через два роки вибухнуло велетенське народне повстання, що увійшло до історії під назвою Коліївщина.

КОЛІЇВЩИНА

Тоді острівцями православної віри залишалися лише поодинокі монастирі: Корсунський, Лебединський, Ірдинський, Межигірський,

Мошногірський, Мотронинський... Саме там під виглядом послушників зібралися гайдамацькі ватажки та прибулі з Січі запорожці. За монастирськими стінами вони могли гідно підготуватися до великого повстання. Головним командуючим обрали Максима Залізняка. З Мотронинського монастиря він розсилав у всі усюди звернення-універсали: “Кидайте хати, жінок, улюблених дітей, не тужіть за ними, бо скоро побачитеся. Дасть нам Бог перемогу і будете собі панами вільними”.

Люди відгукнулися на ці заклики! Селяни стали озброюватися батьківськими козацькими шаблями, косами чи й просто дрючками, а в Холодному Яру зібралося кілька сотень повстанців.

І от час настав! Зранку 7 червня 1768 року повстанці замовили молебень у Мотронинському монастирі, після якого вирушили у визвольний похід. Так почалося повстання, що увійшло до історії під назвою Коліївщина. Повстанці швидко оволоділи Жаботином, потім, майже без бою, взяли Смілу. Наступного дня військо рушило до Черкас.

У кожному місті до повстанських загонів вливалися нові й нові сили. Заволодівши Черкаським замком, вони вибили шляхту з Корсуня, Канева, Лисянки. 20-21 червня разом із загonom Івана Гонти здобули Умань. Велику активність проявили загопи С.Неживого, А.Журби, І.Бондаренка, С.Головацького та багатьох інших. Скривдженим людям здавалося, що ось ще трішки, ось проженуть чужинців і буде добре жити у своїй хаті, а тому жорстоко били всякого, хто був не українцем, не православним...

Під впливом Коліївщини скоро почалися заворушення в Галичині та Польщі. Гайдамацький рух був таким масовим, що польська армія не могла протистояти силі народного гніву, а тому звернулася за допомогою до Росії.

Побоюючись, щоб бунтарські настрої не перекинулися на Лівобережжя, уряд Катерини II погодився допомогти полякам. Щоб якнайшвидше покінчити з повстанцями, таємні канцелярії розробили геніальний за своєю підступністю план. Велика кількість провокаторів стала поширювати чутки, що москалі, мовляв, допоможуть прогнати шляхту. Не даремно ж ігумен Мотронинського монастиря Мелхиседек Значко-Яворський колись їздив до Петербурга просити в цариці захисту! Як доказ, пред'являли так звані “золоті грамоти”, підписані наче б самою імператрицею... Звичайно, то були фальшивки, але вони приспали пильність українців і дозволили російським військам без перешкод дістатися до Смілянської, Уманської, Чигиринської округи – епіцентрів повстань. Ця трагічна помилка призвела до того, що чужинці спільними зусиллями придушили повстання. Тисячі лицарів волі були віддані на тортури і страту. Залізняка засудили на довічну каторгу і заслали в Сибір.

Коли запорожці дізналися, що сталося з їх побратимами, то 26 грудня підняли бунт. Вони оволоділи артилерією, розгромили будинки старшини та звільнили багатьох гайдамаків... Проти москалів у 1769 році повставали козаки Корсунського куреня. Постійними були виступи козаків-прикордонників та моряків. У 1773 році були сильні заворушення в команді запорозького полковника Ковпака...

Раз привівши своїх вояків на Правобережжя, Катерина вже й не думала забирати їх назад. А відомо, що в кого сила – у того й влада. Отож уся Україна опинилася в цупких російських руках. Це стало справжньою катастрофою і дало Тарасу Шевченку всі підстави сказати, що “Польща впала, та й нас роздавила”.

РУЙНУВАННЯ СІЧІ

Для Російських імператорів та імператриць було нестерпним, що на окупованій ними Україні ще існує Запорізька Січ. Вони розуміли, що козацька столиця – це символ, останній взірець, що нагадує народу про волю. А тому повсякчас думали, як позбутися козацтва.

У 1709 році за наказом довготелесого Петра була зруйнована Чортомлицька Січ. Не пощадили навіть храму! Варвари сподівалися, що після цього козаки розпоршуться і не будуть мозолити очі.

Але ні! Уберігши похідні церкви, козаки спустилися нижче за Дніпром і заснували Кам'янську Січ. Та москалі зруйнували і її. Тоді запорожці подалися аж на територію Кримського ханства і отаборилися в Олешках (нині Цюрупинськ біля Херсона). Але серед бусурман було нашим хлопцям не вельми затишно. І почали вони писати листи в Москву та просити дозволу повернутися на свою землю... Без козаків запанікували й москалі, адже не стало кому охороняти кордони! Також хотілося устряти у якусь війну, але як немає козаків, то хто піде гинути? Тож вирішили на деякий час дати козакам відносний спокій. І в 1734 році козаки відновили Запорізьку Січ.

Під керівництвом ієромонаха Павла Маркевича, колишнього архімандрита Києво-Межигірського монастиря, січові майстри звели церкву та упорядкували Самарський монастир (нині Новомосковськ на Січеславщині). Це був величний монастир-фортеця, що мав кам'яну дзвіницю з амбразурами. Із 1760 року в Самарчику було запроваджено Старо-Козацьке намісницьке духовне управління. Першим головним священиком козацька рада обрала запорізького військового старшину Григорія Порохню.

Але коли Росія по саме нікуди напхала Україну своїми гусарами та драгунами, коли поналіплювала тут своїх укріплень, вирішила не просто знищити козацтво, а навіть з пам'яті людської стерти славне ім'я.

Найчорніша сторінка в історії українського війська писалася в умовах повної секретності, а тому була, ніби грім серед ясного неба. Влітку 1775 року російські вояки генерала Текелі оточили Січ. Козаки зайняли кругову оборону, аби рятувати свій дім. Тоді до них вийшов січовий священик Володимир і почав умовляти скласти зброю, не робити гріха, не накликати на себе прокляття пролиттям християнської крові... Козаки повагалися, повагалися і... здались. Росіяни ж швидко їх роззброїли, заволоділи арсеналом. А тоді почали усе підряд руйнувати, грабувати... Найбільш диким було пограбування січової церкви. Шматувалися ікони, книги, усе від чого можна було віддерти золото чи срібло... Козацькі клейноди, знамена, старі грамоти було забрано до Санкт-Петербурга.

Усе вище січове керівництво було репресоване! Беззаконний суд чинився таємно, так що навіть сім'ї тривалий час нічого не знали про долю своїх годувальників. Тільки через століття дослідники встановили, що на вимогу Григорія Потьомкіна Синод ув'язнив військового суддю Павла Головацького в Тобольський монастир, писаря Івана Глобу в Туруханський. А найбільше постраждав останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський, якого заслали до Соловецького монастиря. Чверть століття він перебував у холодній в'язничній ямі, з якої міг вийти лише раз на рік – 19 серпня, у день Преображення Господнього. Того дня козак запитував паломників, чи не знає хто хоч щось про Україну, хто царює нині та як живеться землякам... У 1801 році

указом Олександра I був звільнений, але лишився в монастирі. Помер славний українець через два роки у віці 111 літ, похований на подвір'ї Соловецького монастиря перед Преображенським собором.

Доля інших козаків склалася по-різному. Когось зробили кріпаком, іншого призвали на солдатчину, а треті подалися світ за очі...

Імперський режим скерував свою політику на повне знищення української самобутності. Також вважалося, що рабам непотрібна освіта. Це при Гетьманщині майже у кожному українському селі була школа. За сто років російського панування їх кількість скоротилася втриє, тоді як населення зросло вдесятеро.

Використовуючи хитрість, погрози, а подекуди й підкуп, Катерина II домоглася, що настоятелі для українських монастирів уже не обиралися, як то було раніше, а призначалися згори. Указом від 10 квітня 1786 року імперія підпорядкувала собі церковні землі, що зробило церкву фінансово залежною від уряду.

Ах, Українонько, бідна годинонька тепер твоя:

Згинули козаки, добрі юнаки, ах, кров моя.

Где ж ви, Дорошенки, где ж ви Хмельниченки, і ви, Івани,

Смілі сотники, битні десятники, і ви, гетьмани? – писав невідомий автор.

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ

Людині притаманна тяга до знань. Її завжди цікавило: а що там за лісом, за горою, за морем-океаном? Чи є ще де якісь землі? Які люди там живуть? Найбільш непосидючі пускалися в мандри. Повернувшись, розповідали землякам, де були і які дива бачили. Дорогою мандрівники робили замальовки місцевості, записували враження... Так з'явилися перші географічні карти та прилади. Завдяки мандрівникам-дослідникам отримала подальший розвиток цивілізація.

Крім цікавості, великим поштовхом для далеких подорожей стало бажання відвідати Святі місця, які існують по всій землі. Ще з XV ст. в Україні великою популярністю користувалися так звані паломницькі твори. В них автори розповідали про свої мандри до святих місць, про численні дива, пригоди та небезпеки, що траплялися в дорозі. До таких творів належить “Житіє і хождіння Даниїла, руської землі ігумена”, “Слово про буття Єрусалимське” Арсенія Селунського, “Поклоніння святому граду Єрусалиму”, “Книга бесід в мандрівці єрусалимській...”

Традиції паломницької літератури продовжувалися і у XVIII ст. Найяскравішим її зразком стали “Странствованія” Василя Григоровича-Барського.

Народився автор у 1701 році у Києві в сім'ї дрібного крамаря. Навчався у Києво-Могилянській академії. Будучи людиною віруючою та допитливою, мріяв відвідати якнайбільше святих місць. І ось у 1723 році разом зі своїми товаришами вирушив у дорогу. Пішки дійшли до Львова, звідти попрямували далі... Усе, що бачив Григорович-Барський старанно записував. Зі святою простотою і дитячим захопленням розповідає про перехід через Карпатські гори: “А хмари так низько були, що голів наших торкалися”... Минувши Карпати, мандрівник опинився у східнославацькому місті Кошиці. “Костьолів там хоч і небагато, та всі дуже гарні, як зовні, так і зсередини”...

Може виникнути питання – за які кошти подорожували наші земляки? А просили людей пустити заночувати, і ті милосердно їх приймали, пригощали... Не треба думати, що в ті часи, хто куди хотів,

той туди і міг вільно йти! Великі міста були обнесені стінами, а на брамі стояли вартові. Вони вимагали “патентів” – спеціальних документів, в яких значилося, хто йде, звідки і куди. Тих, хто не мав патентів у місто не пускали, або ще гірше – забирали “на галери, на вічну роботу в узах”. Тому наші мандрівники тримали папери в порядку і, “Бога на поміч призиваючи”, долали всі кордони.

У Відні оглянули вежі, костьоли... У цісарському костьолі святого Стефана бачили чудотворну ікону пресвятої Владичиці нашої Богородиці.

В Неаполі Григорович-Барський зупинився в готелі при храмі пресвятої Трійці. Там завжди були раді мандрівним людям і добре їх приймали. Також там малася аптека і “як хтось хворів, тих лікували без всякої мзди”. Клімат в Неаполі дуже спекотний, тому “холодну воду там продають ніби який напій, і в саму гарячу літню пору люди на воду тратять грошей більше, ніж на вино”. Вдень, через спеку, людям важко кудись іти, “а от уночі стає прохолодніше, на вулицях засвічують кришталеві ліхтарі, стає видно, як удень. Люди тоді ходять у гості, веселяться чи просто гуляють”.

“Не допускаючи ногам лінуватися” Григорович-Барський продовжував свою подорож. Будучи у Венеції, потрапив на знаменитий карнавал. Гуляло майже усе місто – платні ж не вимагалося! Вуличні актори розігрували інтермедії, свою майстерність демонстрували силачі, канатохідці, акробати, фокусники, дресирувальники... Бачив, як цькували собаками вола. “Публіка веселилася, а я ледь не плакав, дивлячись на муки незлобивого звіра, отримані від неблагословенної бестії. Пригадалося тоді мені, що віл великої честі достоїн, бо ніхто інший у вертепі народженому Христу Господу не сподобився служити, тільки він та друг його, незлобивий осел. Ще розсудив, що силою і трудом вола ми сіємо і збираємо хліб, а потім ще й збиткуємося над ним, ніби скверного і лукавого пса любимо більше, ніж благопотребного і незлобивого вола. О, безумство людське!”

Пройшовши землі італійські, Григорович-Барський упрохав купця, що плив до Греції, взяти його з собою. Плавання видалося вкрай тяжким, сильний шторм кожної миті міг потопити судно. Усі пасажери: слов'яни, греки, турки, французи, євреї – кожен своєю мовою палко молили Бога помилувати їх. І так за два тижні корабель благополучно приплив у місто Солунь (столицю Македонії).

Подальший шлях мандрівника проходив по землях, точніше по пісках Азії. Був у Сирії, Палестині. Дуже хотів відвідати Єрусалим, та через бідність свою не міг цього зробити. Проходив повз Мертве море, яке утворилося на місці знищення грішних міст Содому і Гоморри. “Вода там така солонюча, що місцями кристали солі збираються на поверхні, ніби крига. В такій воді ні риба, ні водорості не водяться. А от для людського тіла та вода дуже корисна, бо лікує сверблячку й коросту”.

Ходив наш земляк і на африканський континент – був у столиці Єгипту. “Каїр стоїть на рівнім, добрім і веселім місці, над рікою славною Нілом... Місто дуже велике і багато населення різного має”...

Звичайно ж, не міг наш земляк не помітити найбільш відому пам'ятку стародавнього Єгипту “рукотворні гори, названі пірамідами. Дуже високі. Збудовані за наказом фараона, який мислив, суетний, ховатися там, коли розлілеться Ніл і затопить низини”.

Мандруючи, Григорович-Барський цікавився усіма сторонами життя іноземців. За довгі роки подорожі він добре оволодів різними мовами: латинською, старо- і новогрецькою, польською, італійською, арабською...

Уся подорож тривала 24 роки! До рідного Києва Василь Григорович-Барський повернувся у 1747 році, за місяць до своєї смерті.

Життя українського мандрівника стало яскравим прикладом того, як людина, якій недостатньо лише того світла, що у вікні, долаючи всі труднощі, прагне знань. Адже “вчення, – вважав він, – це просвітлення ума, а де просвітлення ума, там пізнання істини, де пізнання істини, там мудрість Бога, а де мудрість Бога, там добрі діла”.

У 1778 році в Санкт-Петербурзі у трьох томах були надруковані його дорожні нотатки. Твір став досить популярним і потім перевидавався ще сім разів. Зараз безцінний рукопис зберігається в Центральній науковій бібліотеці Академії наук України.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

3 грудня 1722 року з'явився на світ Божий Григорій Сковорода. Його дитинство короткою миттю пролетіло на рідній Полтавщині, серед ароматів різнотрав'я та щебету пташок із якими хлопчик міг позмагатися в дзвінкоголосості.

У 1738 році батьки віддають Григорія на навчання до Київської академії. Досить швидко він став виділятися успіхами серед однолітків. У ті часи їздили Україною посланці імператорського двору, що вишукували обдарованих талантом дітей, аби назавжди забрати від батьків та відправити до похмурої столиці на розвагу вельмож. Так Сковорода потрапив в Петербург до імператорської капели. О, як він полюбив музичні заняття! Швидко оволодів вишуканою грою на флейті, скрипці, гусях, бандурі... Створив наповнені, захоплюючі, проникливі й зворушливі духовні концерти, поклав на мелодію деякі псалми та вірші, співані під час літургії. Після двох років перебування у північній столиці він повертається продовжувати перерване навчання. Сковорода здобув глибокі знання з філософії, літератури, досконало опанував кілька іноземних мов. Здібного юнака відправили за кордон – спочатку для навчання, а згодом і на дипломатичну роботу. Він відвідує Австрію, Словаччину, Польщу, Німеччину, де знайомиться з життям тамтешніх народів, з культурою, передовими філософськими ідеями, літературними течіями.

Перед українцем відкривалися непогані перспективи – будь-хто інший став би заводити вигідні знайомства, робити кар'єру... Але його вдача була іншою. Сковорода завжди віддалявся від знатних осіб, великих товариств і чиновничих знайомств. У зібраннях займав останні місця, неохоче вступав у бесіду з незнайомими, крім простолюду. Любив бути у невимушеному спілкуванні з людьми відвертими і щиросердечними, а таких серед еліти було не густо.

Побачивши світ, надивившись на людей усіх верств і народів, зробив невеселе узагальнення: “Один мучиться коростою, другий – пропасницею, третій – подагрою, четвертий – епілепсією, п'ятий – водячкою; в одного гниють зуби, у другого – нутрощі; деякі до того жалюгідні, що здається, ніби вони носять не тіло, а живий труп. З таких-от, тобто з нездорових членів, і складається світ, який би він не був за розміром. Бо якщо ти й бачиш серед них людей із здоровим тілом, то це ті, які недавно потрапили в тенета хвороб і ще не дійшли до зазначеного вище стану; однак вони не йдуть, а біжать до нього, їх підганяють фурії до таких преславних нагород”.

Як же вийти з цього безнадійного кола? А як розібратися з іншими роями кусючих думок, що обсіли його бідну голову? Сковорода розумів,

що серед великосвітського гамору і метушні замість відповіді може прийти лише божевілля, а тому при першій можливості повернувся в Україну.

Роботу до душі знайшов у Харківському училищі, де йому запропонували викладати правила добродетності. З якою радістю він узявся за цю справу! Не боячись здатися диваком, новий учитель навіть відмовився від платні, вважаючи, що “праця при вродженій схильності є задоволенням”. Йому хотілося виховати своїх учнів людьми гідними щастя... Для цього написав своєрідний підручник – “Вхідні двері до християнської добродетності для молодого шляхетства Харківської губернії”. Твір містив прості, але у водночас глибокі істини, правила, роздуми, що ґрунтувалися на основі пізнання Бога та гідному шануванні Його створінь. Сковорода навчав, що “людина є знаряддя, що легко й вільно скоряє себе волі Божій, діє або любові Божій, тобто життю, або гніву Божому, тобто суду – добра чи зла, світла чи пільми. Це відчутно явлено у колообігу дня і ночі, літа й зими, життя і смерті, вічності й часу. Бог є Бог життя, або любові, і Бог суду, або гніву. Всі створіння є прямі службові органи цих властивостей верховного ества. Лише людина є найблагородніше Його знаряддя, що має перевагу свободи й повну волю вибору, а тому й ціну і звіт за вживання цього права містить у собі. Звідси, природно, походить поняття про правосуддя, милосердя й благодать у Творці. А якщо у Творці, то і в створіннях, особливо наближених до Нього даром розуму. Звідси влада, уряди, держави, сім'ї, товариства, становища, звідси батьки, царі, воїни, судді, пани, раби; так лише Бог у всіх і всі в Ньому”...

З поглядами Сковороди знайомився і єпископ Білгородський. Та чи не все у тому втямив, а може побоявся якоїсь конкуренції, але став чинити філософу утиски. Побачивши, що так його “шанують”, Григорій Савич облишив педагогіку.

Біля Харкова знайшов місцину, що звалася Гужвинське. Там, серед густого лісу була пасіка поміщиків Зембровських, яких Сковорода любив за добродушність. З їхньої ласки оселився в хатинці пасічника. Беручи приклад із працюючих бджіл, написав дві книги: “Нарцис, або про те: пізнай себе” та “Книга Асхань, про пізнання самого себе”.

Але над тихим раєм почали збиратися темні хмари брехні. Дізнався, що між люди поширюються клепаки, що раз Сковорода заховався в глушині, то є ні ким іншим, як людиноненависником. Не бажаючи, щоб серця людей отруювалися чутками, філософ поклав до торбини шматок хліба, Біблію і назавжди покинув той край.

І став він ніби як мандрівником. Блукав Україною, куди направляло серце і настрої. Мандрівний філософ писав: “Деякі, як говорить Сократ, живуть, щоб їсти і пити, я ж – навпаки... Більшість зовсім не знає, що значить жити, бо хоч вони й бажають їсти, щоб жити, однак не можуть по-справжньому жити, бо навчитися найвеличнійшому мистецтву життя – справа дуже важка, і один тільки Христос може це дати і навчити”. “Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: “Неоднакова всім рівність”. Ллються з різних рурок різні струмені у різні посудини. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть? Яке бо дурне те, що супротивне блаженній природі?.. Бог є скрізь і щастя в усякому стані, коли входимо в нього із Богом. Треба тільки пізнати себе, куди хто народжений”.

Для підкріплення духу Сковорода відвідував славні українські монастирі, які манили його своїми бібліотеками та добрими людьми. Щоб мати засоби для підтримання тіла – наймався на роботу. Так у 1754-1759 роках у селі Коврай (нині Золотоніський район на Черкащині) був домашнім учителем у сина поміщика Степана Томари. Тоді почав писати вірші, які поклали початок збірці “Сад Божественних пісень”.

До самого свого кінця 9 листопада 1794 року Григорій Сковорода працював. Він навіть власноруч викопав собі могилу і придумав напис для надгробка: “Світ ловив мене, та не спіймав”.

ДЯЧКИ

Хоч і заборонялося друкувати книги українською мовою, та освічена душа прагнула рідного слова. Так Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Гнат Бузановський, Олександр Падальський, Іван Пешковський записували народні пісні, поезію, писали власні вірші, що поширювалися між людьми в рукописних варіантах.

У ті часи випускники бурс нерідко ставали мандрівними дяками. Дячок приходив у якесь село і пропонував свої послуги ученої людини. Найчастіше їх брали учителями. Коли ж дякові обридла місцевість, учні, або виникала якась конфліктна ситуація, він брав ноги на плечі і чимчикував далі. Майже у кожного дячка була колекція української літератури. Це були переписані від руки модні сатиричні вірші і, майже в кожного, користований шаленою популярністю “Лист Запорожців до турецького султана”. Більшість відомих нині літературних творів XVII-XVIII ст. збереглися саме завдяки дячкам.

ЛЮТЕРАНИ

Російська імператриця Катерина II за національністю була німкенєю. Отож не будемо дивуватися тому, що вона запропонувала німцям заселити південні регіони України. Уряд пропонував кожному поселенцеві 65 десятин землі, давав стартовий капітал у розмірі 500 рублів на сім'ю, забезпечував будівельним лісом. Німці на 30 років звільнялися від податків і назавжди від військової служби.

Це приваблювало багатьох і скоро німецькі поселення (колонії) зарясніли на Запоріжжі, Таврії, Херсонщині. За віросповіданням, більшість німців були лютеранами.

БАПТИСТИ

Перш ніж говорити про баптистів слід згадати піетистів. Це люди, які вірять у Христа, але відкидають всю християнську догматику, вважаючи її непотрібним нашаруванням, створеним людською фантазією. В Україні перші місіонери з'явилися у XVIII ст. в колоніях німців-лютеранів. Вони закликали до нового духовного життя, просили відцуратися житейських вад...

Ті, що відгукнулися на заклик, продовжували відвідувати звичайні богослужіння, але по закінченні залишалися в кирхі ще на годину, аби вчитатися в Євангеліє та помолитися власними, а не колись завченими, кимось складеними словами... По-німецькому “одна година” буде “Eine Stunde”, а тому і людей цих прозвали штундами (або штундистами). Активно розвиватися штундизм став у середині XIX ст.

Проповідники вимагали від братства дотримуватися високоморального життя, не пиячити, не сваритися. Закликали вдумливо читати Євангеліє і жити за ним, як за основним законом. Також були

твердо переконані, що хрещення треба приймати не в дитинстві, а в дорослому віці, щоб цей важливий у житті крок був виваженим і свідомим. Латинською мовою хрещення називається baptista, отож і вся релігійна течія стала називатися – Баптизм.

Скоро прихильників нової (чи оновленої) віри стало дуже багато. Її підтримували деякі лютерансько-реформаторські пастори. В Таврійській губернії велику проповідницьку роботу вів Отто Вюст.

Так, як колись сотник Корнилій запрошував апостола Іоанна прийти в його дім та розповісти про шлях до спасіння (Діяння 10), так у 1840 році пастора Бонкемпера запросили жителі колонії Старо-Данциг (Херсонщина). Він звернувся до них із прекрасною проповіддю, якою пробудив заснухлих і погрузлих в гріхах людей. Його слова мали велику силу – люди почали читати і вивчати Слово Боже, для кращого усвідомлення збиралися обговорювати прочитане. Багато людей були похрещені в річці Сугоклеї. У 1860 році, в день Святої Трійці, відбулося велике хрещення і в колонії Ново-Данциг. Щоправда, невдовзі багатьох баптистів було вислано за кордон. Прибулих із Німеччини євангельських проповідників Ондра і Шульца скоро вирядили також.

Але ріст вчення не припинявся. Українці, які наймалися на роботу до німецьких господарів, слухали проповіді, читання Біблії, разом з усіма співали псалми, євангельські гімни... Повертаючись до своїх домівок, поширювали інформацію. Таким чином скоро вчення потрапило до Катеринославської губернії, на Волинь, Чернігівщину та Київщину.

Спочатку баптисти зазнавали частих нападок, як з боку православного духовенства, так і від жандармів, приставів, стражників, які всіляко залякували місцеве населення не йти ні на які контакти з нововірами. Закликали не спілкуватися, не торкатися, випадково десь зустрівшись чи проходячи повз їх житла, обов'язково перехреститись... 1909 року Почаївська Лавра розповсюджувала листівки у яких говорилося, що штунди знаходяться у змові з дияволом, договір із яким підписують кров'ю взятою з мізинця правої руки, та, що нещадно б'ють своїх жінок, щоб і вони прийняли віру чоловіків. За наказом Синоду було заарештовано багатьох баптистських лідерів. Наведу цитату з журнал "Християнин" за 1925 рік: "Один брат, що лишився вірним Господу, в день Водохрестя за підмогою священника і сільського старости був приведений до річки і не дивлячись на сильний мороз укинтий у воду для зняття "єретичної нечистоти"... Брат підняв великий крик. Збігся народ. Священик заявив, що штунда хотів його задушити. На сходці був винесений вирок – зіслати штунду в Сибір разом з усією сім'єю. Потім із Сибіру було отримано, що Господь і там не залишає вірних Йому Своїх дітей, вигнаних за слово Його". В далекому краї українські баптисти засновували нові общини, заохочували місцеве населення. Таким чином баптистські групи з'явилися по всій Росії.

Причину протидії, що чинила їм влада, пояснити дуже легко. У великій Російській Імперії головною релігією було православ'я. Православна церква була підвладною державі так само, як і інші монополії (армія, поліція). Тому поява альтернативних структур розглядалася, як непокора, бунтарство, загроза загальному спокою. Так само Катерина II проводила кампанію навернення греко-католиків у православ'я. (Справу продовжив у 1839 році Київський генерал-губернатор Дмитро Бібіков. Шляхом масових депортацій, а також підкупу йому вдалося майже повністю знищити на території імперії Греко-

Католицьку церкву. Невеликий її пагінчик, близько 200 тисяч душ, лишився тільки в околицях Холма).

Після революції 1905 року баптисти змогли легалізуватися. Тоді в Україні їх налічувалося близько трьох мільйонів.

МАЛОРОСІЯ

Імперська влада докладала багато зусиль аби знищити будь-які прояви української національної самобутності (затерли навіть назву Україна, взамін якої вивели принизливе – Малоросія). Не обійшло це і церкву. У 1800 році цар Павло I заборонив будувати церкви та малювати ікони в українському стилі, прикрашати храми статуями (у цьому вбачалися католицькі впливи). Не дозволялося дотримуватися звичаїв, що відрізняли українське богослужіння від московського. У 1813 році одним розчерком пера була закрита Києво-Могилянська Академія...

Отак православна церква в Україні остаточно стала часткою Всеросійського православ'я. На території України тоді було вісім православних єпархій: Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Волинська, Подільська, Катеринославська та Херсонська. Дев'ята, Сімферопольська, охоплювала Крим із північними степовими повітами. Митрополитів та єпископів призначав Синод, усі вони були переважно росіянами. В духовних семінаріях та бурсах викладачі також були не з українців, а тому ревно слідкували, щоб учні навіть поза уроками не розмовляли “холопською” мовою. Стараннями царського режиму на кафедрі Київської митрополії не було жодного українця! З дев'яти правлячих митрополитів було вісім росіян і один румун.

Проте по селах священиками були українці. Від потраплянь чужинців уберігало те, що вони створили цілі священицькі династії – прихід передавався синові, онукові, зятеві. Хоч Синод і забороняв україномовні проповіді, але подеколи вимоги життя були сильнішими. Так стеблівський священик Семен Степанович Левицький (батько видатного нашого письменника Івана Нечуй-Левицького) не тільки виголошував проповіді рідною мовою, а й записував їх та відсилав до митрополита з проханням опублікувати. Але з духовної академії відповіли, що “язык проповедей не достоин церковной кафедры”.

На 1905 рік в Україні сільських парафій було понад 9 тисяч, у них налічувалося 12 тисяч священиків.

БІБЛІЯ

Біблію називають Книгою книг, адже зосереджені в ній моральні, етичні, світоглядні принципи стали основою суспільного життя багатьох держав і народів. Вже з давніх давен якщо не вся Біблія, то окремі її частини перекладалися на різні мови світу.

У 1818 році Російським Біблійним товариством було здійснене видання Євангелії перекладеної з церковно-слав'янської мови на російську. Це стало надзвичайно важливою подією, адже людям став більш доступним зміст Писання.

Не лишилися осторонь і українці. Григорій Квітка-Основ'яненко та Михайло Максимович бралися перекладати окремі частини Святого Письма на українську мову. Тарас Шевченко у 1845 році зробив дуже гарні переспіви Давидових псалмів.

Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй заходилися перекладати всю Біблію. Року 1869-го у Львові вони видали друком П'ятикнижжя Мойсея, а в 1871 році у Вільно побачив світ переклад Євангелія. Та на превеликий

жаль, до рук українців ці книги не потрапили, адже діяли укази від 1863 і 1876 років, що забороняли друкувати в Україні книги духовного змісту та привозити їх з-за кордону.

Не пощастило і Пилипу Морачевському. Хоч Академія Наук і дала дуже схвальну рецензію його перекладам Євангелія та Діянь Апостольських, Синод дозволу на видання не дав (праця побачила світ лише 1906 році).

ДВАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ

А тепер надійшла черга до ХХ ст. Погляньмо, в якому стані перебувало духовне життя по різних регіонах України.

Буковина, Закарпаття і Галичина знаходилися під владою Австро-Угорської імперії. Отож не дивно, що там українці не могли у повній мірі виявити свою національну самобутність. Після того як була скасована деяка автономія Закарпаття, ситуація вкрай погіршилася. Почалася інтенсивна мадяризація усіх сфер життя. Міністерство освіти почало впроваджувати латинські абетки замість українських. Викладання в школах (навіть парафіяльних) стало вестися мовою угорською. У 1912 році з частин Мукачівської та Пряшівської єпархій, було створено нову – Гайдузьку єпархію, в якій богослужіння велося по-угорськи. Пряшівський єпископ С.Новак запровадив григоріанський календар... Щоб у таких умовах не відірватися від свого споконвічного українського коріння, чимало людей переходило у православ'я. Це було своєрідною формою протесту проти насильницької мадяризації. Угорські власті були невдоволені й розгнівані такою непокорю. У 1914 році суд у Мармарському Сиготі засудив групу селян до ув'язнення за те, що вони прийняли православ'я.

На Галичині переважна більшість людей належала до Греко-Католицької церкви. У 1900 році митрополитом Галицьким було обрано графа Андрея Шептицького. За 44 роки його керівництва, греко-католицька церква остаточно стала українською національною церквою. Шептицький був не лише релігійним діячем. Завдяки надзвичайно енергійній вдачі, став душею всього національного і культурного життя Галичини. Він дбав про школи, заснував Науковий Інститут та “Академічний Дім” у Львові. Допоміг приватним школам. За свої власні кошти відправляв молодих священиків на навчання чи стажування у Рим, Відень. Для навчання за кордоном надавав стипендії і світській молоді. Допоміг дитячим садкам та будинкам для сиріт. Заснував у Львові лікарню – “Народну Лічницю”. Підтримував видавництва... Шептицький був тонким знавцем мистецтва і фінансово сприяв багатьом художникам, різьбярам. Так наддніпрянцеві Олексі Новаківському допоміг обладнати власну художню школу. У 1913-му заснував у Львові Український Народний Музей, в якому були зібрані рідкісні пам'ятки українського мистецтва – колекція була на той час найповнішою в Україні...

На Буковині існували тоді політичні гуртки із соціалістичними замашками, але через свою безбожність успіхом серед селян не користувалися.

В усій Україні провінція вела своє традиційне, помірне життя. Як писав Тарас Шевченко:

Село! і серце одпочине.

Село на нашій Україні –

Неначе писанка село,

Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

Люди великими сім'ями працювали на власній землі. Жили у страхі Божому, а тому мало грішили. Усі дотримувалися посту, у неділю ходили до церкви. І було це не як обов'язок, а як потреба.

Храми Божі були окрасою і гордістю села. Коли зимової ночі траплялася завірюха, то у церкві били в дзвін, аби заблукалі подорожні могли знайти дорогу до села...

Були тоді популярні апокрифічні оповідання – казки на віддалено біблійну тему, які дуже подобалися дітворі та й дорослих могли дечому навчити. Ось три зразки тієї народної творчості.

Колись люди були такі дурні, що не знали як одягнутися. Тоді ходив по землі Бог і навчав їх. Зайшов якимось Він до однієї хати. Там жінка пошила чоловікові сорочку. Усе вчинила правильно, а от як зробити викіт – не додумалася. Чоловік став сорочку надівати, аж голова не пролазить! Жінка взяла качалку і давай зверху лупити, щоб голова якимось проскочила. Бог же взяв сокиру, до дривикні відрубав від сорочки зайве і одягнув чоловіка...

Іншим разом бачить Бог – заліз дід в одній сорочці на стріху, а внизу баба тримає штани. Так дід щодня в штани стрибав, щоб одягнутися! Тоді Бог показав, як це слід робити правильно...

Одна жінка повела корову до міста на базар. Весь день там пробула, доки продала. А як смеркло, то попросилася до одних людей заночувати. Уночі вона почула, що господарі пошепки домовляються вбити її та забрати гроші. Жінка страшенно перелякалася, але як тікати, як рятуватися? Раптом хтось постукав у вікно. Господарі відчинили. Там стояли дві жінки. “Ми знаємо, що у вас наша знайома, – сказали вони, – ми прийшли за нею”. Жінка була рада вирватися з тієї хати. Відійшовши подалі, вона запитала, як звати її рятівниць. “Середа і П'ятниця, – відповіли незнайомки. – Ти шануєш нас – постишся у ці дні, от і ми допомогли тобі”...

Щиросердечні українські селяни у своєму житті могли надіятися на власні роботящі руки та на милість Бога. Це відобразилося в багатьох народних прислів'ях та примовках: “Як щось треба – дери очі до неба”, “Як до горя, то й до Бога”, “Бог не теля – бачить і звідтіля”, “Без Бога не дійдеш і до порога”, “Терпи, душа, – в Раю будеш”...

ПРОЧАНИ

Також відчували люди потребу у відвідуванні святих місць: відомих храмів, монастирів. Пішки долали великі відстані, щоб поставити свічку перед чудотворними іконами, вклонитися мощам святих, помолитися за зцілення тіла і душі...

Моя бабця – Прищепна Олімпіада Борисівна, 1909 року народження, розповідала: “Мені тоді було років сім. Сусідські жінки зібралися піти до Лебединського монастиря і мама відпустили мене з ними. У монастирі я бачила ікону, яка розмовляє. Підійшла до неї людина, яку, видно, щось дуже мучило. Людина схвильовано молиться, плаче... А ікона до неї

промовляє: “Заспокойтеся”. І так лагідно, особливо, що людині стає краще.

Заходила я до кімнатки, де жила стара монашка. Угорі кімнатки сиділа на жердочці курочка, за лапку довгою мотузочкою прив'язана. Внизу стояла тарілочка з зерном і з водичкою. Курочка зіскочить униз, поїсть, поп'є і знесе яєчко. А монашка візьме його, зробить дві маленькі дірочки і видме через них жовток і білок. А на шкаралупі тоненьким пензликом намалює блакитне небо, а на ньому гарного янгола.

В монастирі було дуже багато красивих квітів і було гарно, як у Раю. Мені захотілося там залишитися. “То зоставайся”, – сказали жінки і пішли. А я подумала: а як же я буду тут сама, без знайомих і рідних? І побігла за жінками додому”.

А ще кожен рік з усіх куточків імперії близько двох тисяч людей сходилося до Одеси, щоб сісти на пароплав і попливти аж у Палестину! Я бачив фотографію, що зафіксувала велику групу прочан, які з'юрилися перед посадкою на судно. Думаєте там були якісь багатії? Ні! Звичайнісінькі гречкосії, у скромному одязі, босоніж. Прибувши до Святих місць, прочани могли там зупинитися в зчислених будинках, які спеціально для цього придбало Російське Біблійне товариство.

Про різноманітні міські проблеми, як от про політику, селяни нічогосінько не відали. Та що там говорити, коли навіть про існування літального апарата по багатьох селах і не здогадувалися! У 1918-му над Україною літали аероплани, що розкидали листівки із закликами підтримати Симона Петлюру. Для багатьох то було вперше і коли небачена конструкція проносилася над їхніми головами, то деркотінням двигуна і виглядом викликала у всьому живому такий панічний жах, що годі й переказати! Навіть вівці, телята та інша живність поводили себе дуже неспокійно. Людям же пригадалося, що як з'явиться у небі залізний птах, то настане кінець світу... Налякані селяни падали на коліна, кричали, із сльозами хрестилися та молилися, щоб Бог помилував їх... Ну що ж, поява “залізного птаха” таки справді пророкувала кінець. Завершення тихого, мирного життя.

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

Для всієї Земної кулі початок ХХ ст. видався складним, напруженим та нестабільним... Політичні пристрасті доходили до критичної межі і ось-ось мали вилитися у криваві події...

28 червня 1914 року в Сараєво сербським націоналістом був застрелений наступник австрійського престолу ерцгерцог Франц Фердинанд. У відповідь австрійський уряд висунув Сербії загрозливий ультиматум. Росія мала якісь власні інтереси на Балканах, а тому порадила не поспішати з виконанням вимог. Австрія, побачивши, що таке діло, почала бомбардувати сербів. Німеччина була союзницею Австрії, а тому оголосила війну Росії й заодно Франції, на яку рушила через нейтральну Бельгію. Європа поділилася на два ворогуючі табори. З одного боку були Австро-Угорщина, Німеччина, Італія (пізніше до них приєдналися Туреччина та Болгарія), а з другого Франція, Росія і Велика Британія (в кінці ще й Сполучені Штати Америки)... Так запалала війна, що увійшла до історії, як Перша Світова.

Так як тоді більша частина України знаходилася під владою Російської імперії, а Галичина і Прикарпаття під Австро-Угорщиною, то Західна Україна стала ареною запеклого протистояння двох імперій і тисячі українських хлопців були змушені воювати один проти одного по

різні сторони фронту. Крім того, що багато українців загинуло в боях, мадяри проводили репресії проти мирного населення, вважаючи, що воно може симпатизувати Москві. Багатьох, без усякого суду, стратили, а ще тисячі селян, інтелігенції, священнослужителів вкинули до концтаборів.

У таких умовах дехто тішив себе думкою, що як прийдуть москалі, то ситуація покращає. Але не так сталося, як гадалося. Після кровопролитних боїв російські війська заволоділи Західноукраїнським краєм. Увійшовши до Львова, новий генерал-губернатор видав указ, який суворо забороняв “рубати дерева, спекулювати тютюном, грати на музичних інструментах та розмовляти українською мовою в громадських місцях”. Не забули і про церкву. Будь-яке насильство у справах віросповідання неприпустиме – кожен повинен славити Господа так, як йому підказують власне сумління та місцева традиція. Але імперському самодурству на те було начхати. Отож греко-католицьких священників почали арештовувати та відправляти до Сибіру, а замість них призначати священників православних. Тільки через київські тюрми було переправлено у глиб Росії та до Сибіру 12 тисяч душ, серед яких було багато греко-католицьких священників. 19 вересня 1914 року заарештували митрополита Андрея Шептицького. Його заслали до монастирської тюрми у Суздалі, де він пробув до революції 1917 року. Також було депортовано ректора Львівської семінарії Й.Бодцяна, та ще ряд видатних осіб греко-католицького духовенства.

Люди, особливо по селах, були дуже невдоволені таким свавіллям, а тому нерідко виказували протест. Траплялося, що чоловіки зачинялися у церкві, або ставали навколо неї тісним кільцем, щоб захистити свій прихід. І тоді війська силою захоплювали храм. Куль у таких випадках не шкодували... Отаке-то воно самодержавство!

Війна затягнулася і постійно вимагала для себе додаткових ресурсів. Не маючи більше сили перти такий тягар, Російська імперія захиталася. Проблем набралось так багато, що не будучи у змозі з ними впоратися, цар Микола II зрікся престолу. Після цього, складові частини імперії почали прагнути самостійності.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

Так у березні 1917 року влада в Україні перейшла до новоствореного органу – Центральної Ради. Її головою обрали видатного історика, професора Михайла Грушевського.

Головною метою нової влади було те, щоб Україна стала справді Україною. Завдання нібито просте, але у водночас і надзвичайно складне. Та попри всі труднощі, за короткий час в Україні була сформована власна армія, школа, видавалися українські книги, була введена національна грошова одиниця – гривня... А так як українські настрої охоплювали все нові і нові сфери, було зрозуміло, що не лишиться осторонь і церква. Всеукраїнська Православна Церковна Рада наказала духовенству зачитати по всіх церквах універсали Центральної Ради та молитися за “боголюбиву і богохраниму державу українську, її вищу владу – Всеукраїнську Раду і всеукраїнське військо”.

УАПЦ

Але Центральна Рада поставилася якимось байдуже до справи незалежності української церкви. Проте, у 1917-1918 роках на єпархіальних зібраннях, а також зборах солдатів і селян висувалася і жваво обговорювалася пропозиція, що православна церква в Україні

повинна стати автокефальною (тобто, незалежною від Москви). Така ідея не сподобалася Московському патріарху Тихону та підвладним йому українським ієрархам. А от серед міської інтелігенції та нижчого духовенства була сприйнята схвально. Неабияку активність у цій справі проявив Василь Липківський.

Народився він у 1864 році у селі Попудні Липовецького повіту, в сім'ї священика. Маючи у серці палку любов до Бога і людей, вступив до Київської духовної академії. По її закінченні працював священиком, законовчителем. У 1905 році очолив Соломенську парафію... Липківський, як патріот України, глибоко пройнявся ідеєю національної церкви. Був ініціатор створення у 1918 році Всеукраїнської Церковної Ради, яка мала практично сприяти цій справі.

Загалом серед духовенства і парафіян тоді намітилося дві течії. Одна частина бажала, щоб церква в Україні, як і раніше була підпорядкована Московському патріарху, а інша виступала за самостійність. Щоб розібратись у цьому питанні, 7 січня 1918 року у Києві було скликано Церковний Собор. Але щось вирішити там не вдалося. Невдовзі засідання довелось відкласти, бо місто захопили більшовики. Під час безпорядків ними було вбито Київського митрополита Володимира.

Коли влада перейшла до гетьмана Павла Скоропадського, то його уряд одностайно підтримав ідею самостійності церкви. Особливий ентузіазм проявляли міністри у справах релігії Василь Зінківський та Олександр Лотоцький. 12 листопада на сесії Церковного Собору останній оголосив декларацію в якій було сказано: "В самостійній державі має бути і самостійна церква... Це не лише церковна, але й національна наша необхідність... Від імені уряду Української Держави маю за честь оголосити його тверду і непохитну думку, що Українська Церква має бути автокефальною".

Після падіння Скоропадського, на бік церковної самостійності стала Директорія. Але і цей уряд тримався недовго, тому їхня підтримка не дала відчутних результатів. Отож надалі ідею церковної незалежності доводилося відстоювати без підтримки властей.

Як не дивно, але розквіт незалежної церкви припав на перші роки радянської влади. Тільки не треба думати, що комісари симпатизували національній церкві. Ні! Ні! Ні! Вони злорадно потирали руки, вичікуючи, коли відірвана від московського патріархату українська церква зачахне і її вдасться легко знищити.

У 1919 році Василь Липківський у Миколаївському соборі Києва відправив першу службу українською мовою. За це був проросійськи настроєним церковним керівництвом позбавлений духовного сану. Але Церковна Рада таке рішення проігнорувала і зробила дуже рішучий крок. 21 жовтня 1921 року під час Собору було проголошено про утворення Української Автокефальної Православної Церкви. Її митрополитом обрали Василя Липківського. Відразу він висвятив архієпископа і чотирьох єпископів. Вони у свою чергу рукопоклали кількасот священиків та дяків.

Українська церква прагнула, щоб прихожани не були пасивними, а брали якнайактивнішу участь у релігійному житті. УАПЦ відкинула авторитаризм патріаршої системи, надавши найвищу владу в церкві виборній раді єпископів, священиків і мирян. Принцип виборності був поширений і на призначення єпископів та парафіяльних священиків.

Незалежна церква швидко росла і розвивалася. У 1924 році вона вже мала 30 єпископів, близько 1500 священиків, понад 1100 парафій та

мільйони віруючих. До неї приєдналося багато парафій у США, Канаді, Європі.

Василь Липківський не просиджував марно дні у митрополичій резиденції. Він багато працював над перекладами духовної літератури на українську мову, писав власні твори, як от “Православна Христова Церква Українському народу”, “Відродження Церкви в Україні”... Багато їздив Україною, виступаючи з проповідями в яких пропагував ідеї національної церкви. Сміливо і безкомпромісно говорив про безчинства, горе і смуту принесені більшовиками: “Любі браття і сестри! Ми зараз переживаємо величні, але й сумні, трудні часи перетворення життя людського – переоцінку, як кажуть, всіх цінностей. Утворюється новий соціалістичний побут і викорінюється старий буржуйський. Ми ще не знаємо, що власне утворюється нове: це справа не близького майбутнього, але добре вже знаємо, що викорінюється, руйнується – це вже справа наших днів. Цілком викорінюється, як самий гірший ворог нового побуту, віра, релігія. Не треба, кажуть, неба, не треба різних небесних покровителів. Ми маємо землю з її невичерпними скарбами, та власні руки для здобуття цих скарбів, і більше нам нічого не треба в новому побуті – віра це є лише морочення голови, опіум для народу. Нема вже чого й казати, що ми, служителі релігії, є найбільші злочинці для нового побуту... Разом з вірою викорінюється і така головна основа старого побуту, як сім'я. Назва – батьки, матері, діти, брати, сестри – все це, вже буржуйське, має відпасти. Замість них заводиться – комсомол, піонер, жовтень, бригадир, ударник, і загальне для всіх – товариш. А про якусь пошану до батьків, старших де вже й говорити, коли не кажучи про комсомольців, навіть піонери й жовтенята збираються на мітинги, виносять сувору догану батькам, що вони ще тримаються віри? Нарешті і шлюб, як основа сім'ї в старому побуті, мусить в новому вже ґрунтовно змінитись. Як саме, це ще не видно, але старий шлюб, як побожна основа, уже зруйновано, а замість нього запровадженні лише реєстрації, статистика браків та розривів – браків на одні сутки, де вже не розбереш, де шлюб, а де просто розпуста... Браття! Ми живемо в часи запеклого нападу безвірництва на Христову віру, на принцип християнського життя”.

Безбожні радянські правителі, аби знищити Церкву, пускали в хід плітки, наклепи, сіяли розбрат, провокували і заохочували розкол... Та незважаючи на все Церква продовжувала бути головним авторитетом серед українського народу. Отож влада стала вишукувати релігійні фракції, які погодилися б співпрацювати з нею, аби так впливати на людей. На початку 1920-х власті підтримували “Активістів церкви Христової” – групу, що відкололася від патріаршої церкви. У 1925 році “перемкнулися” на новостворену Соборно-єпископальну церкву під керівництвом Теофіла Бульдовського. Ця група виступала за церковну незалежність (якої, на її думку, слід було добиватися канонічними шляхами), але відкрито займала проурядову позицію.

Та цим групам не вдалося здобути великої популярності, тому з 1926 року влада розпочала активний наступ на Христову віру. Церкві завдавали всіляких утисків, обкладали непомірними податками, розпустили Всеукраїнську Церковну Радку. Багатьох священників звинуватили в націоналізмі (ніби любов до Батьківщини є злочином!). Липківського кілька разів арештовували. До 1933 року Українську Автокефальну Православну Церкву знищили повністю. Із 34 єпископів було заарештовано і страчено 28, двоє померли своєю смертю, доля

чотирьох інших і по сьогодні не відома. Якщо у 1927 році в Україні було 10657 священників УАПЦ, то на кінець 1933-го їх налічувалося тільки 200. В чорному 1938 році за вироком “трійки” розстріляли і митрополита Київського і всієї України Василя Липківського. Безслідно зникла також більша частина його літературного доробку.

Та хоч УАПЦ проіснувала недовго, але головною її заслугою було те, що у багатьох церквах України, навіть віддалених від центру, служба Божа стала правитися не старослов'янською (багатьом незрозумілою мовою), а рідною українською. А видані стараннями УАПЦ українські молитовники ще й досі шанобливо зберігаються у деяких сім'ях.

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР

Війна – явище завжди жахливе. Та ще страшніше, коли вона громадянська. А виникають такі війни тому, що деяким політичним фанатикам, аж свербить, так хочеться ухопитися за державне кермо, аби проводити над народом свої нелюдські експерименти. І ті божевільні вожді використовують усі свої диявольські здібності, аби посяяти розбрат, нацькувати людей один на одного, щоб одурені, затуркані люди воювали проти своїх братів-земляків.

Саме так у 1917 році в Петрограді владу захопили більшовики на чолі з Володимиром Ульяновим (Леніним). В їхніх руках опинилися фабрики, заводи, землі, скарби і палаци різних князів та графів. Але того було мало. Ще потрібна була Україна з її хлібом, цукром, вугіллям... Ось тому, добряче закривавивши багнети, із криками “Дайош!” і “Долой!”, злим, голодним вовком увірвалися вони на нашу землю. Почалися грабунки, арешти, безпідставні розстріли... Серед населення більшовики великої симпатії не отримали, адже люди ще жили за мудрими християнськими законами. Тому радянці взялися викорінювати релігію, де тільки було можна, почепили лозунг: “Релігія – опіум для народу”. Хтось із древніх філософів сказав: “Пообіцяйте людям право на безчестя, і вони підуть за вами”. Отак вони і вчинили. І то тут, то там, і не тільки в містах, а й по селах (!) стали тинятися вулицями голі дівиці. На собі мали лише стрічку через плече з написом: “Долой невинність!”, “Долой стыд!”, “Нету Бога – нет стыда!”... Але люди лише осуджували таких сексуальних революціонерок. Отож нові правителі запустили пропагандистську машину на більші оберти. Так, приїхав раз до Києва улюбленець партії Ніколай Бухарін. Нагнали повну залу народу і він почав антирелігійну лекцію. Чого тільки не наговорив, пускаючи у хід усю свою красномовність! Яких тільки аргументів не наводив. Не залишив, як йому гадалося, каменя на камені від Христової віри. Зоставшись задоволеним, звернувся до аудиторії, чи не має хто запитань. І вийшов тоді на сцену священник, і сказав притишклому залу всього два слова. Але яких!!!

– Христос воскрес!

І люди хором відповіли:

– Воістину воскрес!

І побачив агітатор, що тут його безбожна теорія луснула, як мильна булька.

Тоді влада зняла фальшиву маску і пішла у відкриту боротьбу з ненависною їй вірою. Інструкції надходили безпосередньо від Леніна: “Тайно підготувати терор: необхідно и срочно”, “Под видом “зелёных” (мы потом на них и свалим) пройдем на 10-12 верст и перевешаем кулаков, попов, помещиков. Премия: 100.000 р. за

повешеного”, “Чем больше число представителей реакционного духовенства и реакционной буржуазии удастца нам по этому поводу расстрелять, тем лучше”... Активісти жорстоко переслідували віруючих людей, чинили їм усілякі утиски. Почали закривати, плюндрувати храми, влаштовувати в них склади, комори, спортзали, а найчастіше клуби (язик не слухається, щоб назвати їх будинками культури). Ікони, що були прикрашені золотом і дорогоцінностями конфіскували, а інші вкинули до багна чи багаття. Пригадую кадри кінохроніки, що зафіксувала дикунський танець комсомольців навколо палаючих ікон. Страшно! “І правдиво не вміють робити вони, – говорить Господь, – насильство громадають та грабунок в палатах своїх” (Ам. 3.10).

На протидію нелюдському режиму у багатьох тоді прокинувся бойовий козацький дух. Тисячі українських хлопців стали на захист своїх прав. За офіційними даними радянського уряду, лише в червні-липні 1919 року в Україні відбулося 328 протибільшовицьких повстань.

Важливим центром повстанського руху став овіяний гайдамацькою славою неприступний Холодний Яр. В інформаційній відозві Штабу Загону Холодного Яру говорилося: “Настав час всім кращим синам України, синам волі, синам вільного трудового життя взятися за зброю. Взятися чесними мозолисто натрудженими руками, але знайте, що не на грабунок, не на вбивство мирного населення лунає цей заклик, ні, він закликає до боротьби, до самої рішучої боротьби з насильництвом, з неправдою, з якою прийшли до нас комуністи, які самі робити не хотіли, а прийшли до нас, аби жити нашим трудом, аби зруйнувати все, що було збудовано в нашій житті, що було облите нашим потом і кров'ю... Це ледарі, дармоїди, лидацюги, а далі грабіжники, душоуби-розбійники. Отже, брати козаки, селяни і робітники, всі до єднання, до зброї, до тісної організації”.

Повстанців підтримувала і Українська Церква. Обирання отаманів відбувалося у присутності священників, єпископів. Ксаверівський дяк Теофіл Блажевський навіть благословив на боротьбу п'ятьох своїх синів (троє з них мали богословську освіту). Учасники тих подій з радісним хвилюванням розповідали, як на Великдень і Спаса в Мотронинському монастирі було освячено зброю повстанців, що повинна була служити захисту ображених і скривджених. У квітні 1923 року Черкаський Окружний відділ ГПУ направив у Київ доповідь у якій, зокрема, говорилося: “Серед керівників автокефальних церковних рад мається не мало амністованих бандитів... Голова церковної ради с. Мельники і члени правління цієї ради переконані самостійники, що мають зв'язок із Холодним Яром”.

Та крім народних месників, на жаль, носилося Україною і багато озброєного криміналу. Так у 1924 році якась банда напала на Лебединський монастир. Піднявши стрілянину, бандити поранили монашку і, захопивши велику суму грошей, зникли.

Віктор Суворов у своїй книзі ”Контроль” пише: “Полюбила монастирі робітничо-селянська влада. Чим монастир хороший? Тим, що закритий. Тим, що стіни з валунів гранітних складені... І тим монастир хороший, що двері залізні, що решітки ковані, що замки міцні, що підвали глибокі. Під концтабір монастир годиться. І під секретний дослідницький центр. І взагалі для всілякого таємного діла незамінний”.

Так у 1919 році більшовики розстріляли ігумена і п'ятнадцять ченців Мгарського чоловічого монастиря, що в Лубнах. Сам монастир перетворили на концтабір для дітей “ворогів народу”. Потім там була

військова частина (солдати стріляли по іконах, як по мішенях), пізніше містився піонертабір.

Подібне вчинили і з іншими святинями. Закликати до совісті, до законності, було марним ділом. Почаївським ченцям у Раді Депутатів Трудящихся цинічно відрізали: “Якщо виконувати радянські закони, то комунізму доведеться довго чекати”.

Сплюндрувавши монастир, їхніх мешканців відправляли до концтаборів. Для більшого приниження їх садовили разом із блатними, урками... Ув'язненим черницям доводилося бути прислужницями табірним повіям – розчісувати їм коси, прати білизну, вишивати сорочки... У 1932 році радянське керівництво заявило, що з монастирями покінчено остаточно.

На початку 1934 року було прийнято рішення перенести столицю Радянської України з Харкова до Києва. Для будівництва будинку уряду обрали найкраще місце – східний бік Старокиївської гори, де у древні часи мешкав князь Володимир. Звідти відкривався чудовий вид на Дніпро та задніпровські далі, а в якихось трьох сотнях кроків нижче починався Хрещатик... Ось тільки керівників коробило, що поруч височів Михайлівський Золотоверхий монастир, заснований у 1108 році князем Святополком, оздоблений прекрасними фресками та мозаїкою. Але не здригнулася рука войовничих атеїстів – вісімсотлітню святиню зруйнували. На тому місці розбили сквер.

У 1935 році вирішили знищити й Софіївський собор та прилеглі храми, щоб зробити найбільшу у світі площу Уряду. Врятував собор французький письменник Ромен Ролан, виступивши з клопотанням перед Сталіним. Говорити тиранові, що то безцінна святиня, перлина архітектури було б марною справою. А тому Ролан зробив головним аргументом те, що собор побудував Ярослав Мудрий – батько французької королеви Ганни, отож руйнація може зашкодити міжнародним відносинам.

“Убий пастиря – і розсіються вівці” (Зах. 13.7). Як вірно підмітили древні! І більшовицький уряд безжально нищив священнослужителів. За роки деспотичного панування комуністичної влади в Радянському Союзі репресували пів мільйона священників, двісті тисяч було розстріляно.

Часто нелюдам було мало просто випустити у священника кулю, а тому невтомно вигадували нові жорстокі та принизливі тортури (у Харкові церковнослужителів топили в туалетах). Багатьох відправили на заслання до Сибіру, на Північ, Далекий Схід, Казахстан... Така ж доля спіткала і їхні сім'ї. У червні 1938 року на Черкащині було вбито останнього священника. Це був настоятель церкви святої Варвари села Нечаївка Шполянського району.

Мужньо йшли праведники на страждання і смерть. Але не похитнулася, не зломилася їхня віра! І хоч мучилися в тюрмах, концтаборах, і хоч гинули від куль, та не зрікалися Господа! А тому саме їх ми вважаємо переможцями. А Спаситель сказав: “Переможцеві сісти Я дам на Моєму престолі зо Мною, як і Я переміг був і з Отцем Своїм сів на престолі Його” (Об. 3.21), “І Бог кожну сльозу з очей їхніх зітре!” (Об. 7.17).

“Якщо ти не убив батька і не розікрав церкви, то вже можеш вважати себе порядною людиною”, – говорив французький філософ Мішель де Монтень. Більшовики чинили зовсім інакше. “Наставлені руки на зло, щоб вправно чинити його, начальник жадає дарунків, суддя ж судить за плату, а великий говорить жадання своєї душі, і викривлюють все.

Найкращий з них – як будяк, найправдивіший – гірший від терену” (Мих. 7.3-4).

Більшовики ніколи й не заперечували, що їхня ідеологія по-суті сатанинська. Коли радянці хотіли поставити пам'ятник Фьодору Достоєвському, то нарком освіти Анатолій Луначарський запропонував зробити на монументі напис: “Достоєвському від бісів”. Та й найпопулярнішим твором про громадянську війну, стала книга-бойовик Павла Бляхіна “Червоні дияволята”.

У 1923 році Київський губком почав видавати перший в Україні атеїстичний журнал “Безвірник”. Протягом двох років було віддруковано шість номерів.

ВІЙСЬКО УНР

Коли в лютому 1920 року військо Української Народної Республіки було притиснуте більшовиками до польського, румунського, чеського кордонів, перед бійцями постав вибір – прийняти совіцьку владу і залишитися в Україні, чи зостатися вірними своїм переконанням і назавжди податися на чужину. Більшість вояків розсудили, що для нової влади вони завжди будуть ворогами, а тому обрали останнє.

На чужій землі 35-тисячне українське військо було розміщене по численних таборах-резерваціях. Їм бракувало харчів, мила, ліків, але навіть у таких умовах робили усе можливе, щоб не розгубити свою національну приналежність. Учораšní бійці взялися жваво облаштовувати своє культурно-просвітницьке життя: з'явилася власна преса, театральні гуртки, музичні колективи, спортивні секції (у цій справі їм неабияк допомагало Товариство Американської Християнської Молоді). Та мабуть найбільшу потребу мали українці в спілкуванні з Богом. Як вирішувалося це питання видно на прикладі табору інтернованих воїнів УНР в Александрові Куявському (Польща). Спочатку мешканці табору ходили до місцевої православної церкви. Але разом із місцевими жителями там було затісно, тому вирішили обладнати власну церкву в одному з бараків. Приміщення причепурили, жінки пошили хоругви. На Службу Божу приїздили побратими також з Торуня, Бидгощі, Познаня. За пропозицією капелана табору отця П.Білона створили Православне Братство Святої Покрови, яке заснувало власне видавництво “До світла” та друкарню. Братством було видано скорочений молитовник, а з квітня 1921 року виходив журнал “Релігійно-Науковий Вісник”. В липні того ж року zorganizувалися диригентські курси.

НОМО SOVETIKUS

Коли відгриміла громадянська війна, коли на вулицях перестали лунати вибухи й постріли, радянські правителі оголосили курс на побудову соціалістичного суспільства і виховання нової людини. Такі перетворення ламали налагоджене століттями життя і в не найкращий бік змінювали людські принципи й орієнтири. Божевільна людина – це людина вільна від Бога. І без віри країна перетворилася на велику всесоюзну дурку. Найкраще коментують ті події такі слова: “Коли країна відступить від закону, тоді багато в ній начальників...” (Пр. 28.2), “Безбожні кружляють навколо, бо нікчемність між людських синів підіймається” (Пс. 11.9).

Ходити до церкви стало небезпечно – хтось міг написати донос, що той-то і той молився про смерть Сталіна. І людина отримувала 25 років суворих таборів.

Думки і вчинки регулює норма.
Із словника, проводячи реформу,
пускаючи чудні пружинки в рух,
викреслюють слова “душа” і “дух”.
А хто згадає Біблію чи Бога,
Тому на Соловки лягла дорога.
(Юрій Клен).

Щоб якимось вижити в таких умовах, людині доводилося пристосовуватися, зраджувати власну совість, переконання. В таких соціально-політичних умовах і почав формуватися новий тип людини – Homo sovetikuse. Тип примітивної біологічної істоти здатної на підлабунство, підлість, зраду... “І друзі не довіряйте, не надійтеся на приятеля, від тієї, що при лоні твоєму лежить, пильнуй двері уст своїх! Бо гордує син батьком своїм, дочка повстає проти неньки своєї, невістка – проти свекрухи своєї, вороги чоловіку – домашні його!” (Мих. 7.5-6).

Чому ж таке сталося? Тому, що “Дух ясно говорить, що від віри відступиться дехто в останній часи, ті, хто слухає духів підступних і наук демонів, хто в лицемірстві говорить неправду, і спалив сумління своє...” (1 Тимофію 4.1,2).

Дехто пробував вести подвійне життя. На людях виставляв себе атеїстом, а в душі ще тримав якусь згадку про віру. Таку людину з подвійним дном добре ілюструє діалог із п'єси Ніколая Ердмана “Мандат”:

– Ви вірите в Бога?

– На роботі – ні, а вдома – да.

А ті люди, що не зрадили, не відступили від Господа Ісуса Христа, повсякчас словом і думкою промовляли: “Спаси мене, Господи, бо нема вже побожного, з-поміж людських синів позникали вже вірні! Марноту говорять один до одного, їхні уста облесні, і серцем подвійним говорять. Нехай підітне Господь уста облесливі та язика чванькуватого тим, хто говорить: “Своїм язиком будем сильні, наші уста при нас, – хто ж буде нам пан?”, “Через утиск убогих, ради стогону бідних тепер Я повстану, – говорить Господь, – поставлю в безпеці того, на кого розтягнуть сітку!” (Пс. 11.2-6).

ЗАХІДНА УКРАЇНА

Західноукраїнські землі тоді знаходилися під владою Польщі, тому люди ще не знали жахів колективізації, голодомору... В західноукраїнському краї була найбільш поширеною, користувалася великим авторитетом греко-католицька церква. Вона налічувала близько трьох тисяч парафій та чотири мільйони віруючих. Церква заснувала єдиний український вищий навчальний заклад у Польщі – Львівську Теологічну Академію, мала цілу мережу молодіжних, жіночих товариств і організацій та навіть власну політичну одиницю – Українську Католицьку Національну Партію. Про популярність церкви серед молоді яскраво свідчить той факт, що організований у 1933 році зліт “Молодь за Христа” зібрав понад п'ятдесят тисяч учасників!

Православна церква на Волині, Поліссі та Холмщині налічувала близько двох мільйонів. Польський уряд, аби полегшити свій вплив і контроль над населенням, намагався ослабити православну церкву. Так у 1924 році за наполяганням уряду православна церква розірвала зв'язки з Московською патріархією і проголосила автокефалію. Проти очікувань православна церква не лише не ополячилась, а навпаки набула

національного характеру! Українська мова проникла в богослужіння, духовну літературу, навчання в семінаріях... Уряду це не сподобалося і, після невдалих спроб увести в церковну службу польську мову, почав масово руйнувати православні церкви та наvertати людей у католицизм. І хоч політика ополячення мала певні здобутки, та православної віри зрікався мало хто.

У 1939 році між Радянським Союзом і фашистською Німеччиною був укладений так званий “Пакт Молотова – Ріббентропа” за яким Польща поділялася навпіл. Одну частину загарбала Німеччина, а Східну Галичину окупували війська СРСР.

Слід сказати, що галичани чекали приходу радянських військ. Зустрічали їх із музикою, національними прапорами, хлібом-сіллю, адже вважали, що це буде великим святом об'єднання всіх земель України. Але... Слідом за армією не забарилися й каральні загони НКВС. Почалися примусові утворення колгоспів, інші утиски.

Усвідомлюючи, що галичани надзвичайно прив'язані до греко-католицької церкви, червоні зайти не осмілилися одним махом знищити її. Спочатку ввели високі податки за користування храмів, священників зобов'язали мати спеціальні паспорти. А далі – більше. Заборонили викладання Слова Божого в школах, конфіскували церковні землі, розпалили атеїстичну пропаганду. Подібне чинили й на Волині проти православної церкви. Але крім терору вимагали, щоб церква знов визнала над собою владу Москви.

Нормальна душпастирська праця була порушена, всі монастирі розпущено. Були закриті всі єпархіальні духовні семінарії, Богословська Академія, всі українські католицькі школи, друкарні, припинено видавництво релігійної літератури. Багато готової друкованої продукції релігійного змісту знищено. Священникам заборонено відвідувати хворих у лікарнях.

Навесні 1940 року режим перейшов до таких милих йому репресій, а навесні 1941-го вже виселяв людей з віками нажитих місць масово, без розбору... За свідченням Андрея Шептицького тільки з Галичини було депортовано близько 400 тисяч українців. А всього з рідної землі було знято близько трьох мільйонів мирних душ!

“Бог помсти – Господь, Бог помсти з'явився, – піднесися, о Судде землі, бундючним заплату віддай! Аж доки безбожні, о Господи, аж доки безбожні втішатися будуть? Доки будуть верзти, говорити бундючно, доки будуть пишатись злочинці? Вони тиснуть народ Твій, о Господи, а спадок Твій вони мучать. Вдову та чужинця вбивають вони, і мордують сиріт та й говорять: “Не бачить Господь, і не завважить Бог Яковів”. Зрозумійте це ви, нерозумні в народі, а ви, убогі на розум, коли наберетеся глуду? Хіба Той, що ухо щепив, – чи Він не почує? Хіба Той, що око створив, – чи Він не побачить? Хіба Той, що карає народи, – чи Він не скарає, Він, що навчає людину знання? Господь знає всі людські думки, що марнота вони!” (Пс. 94.1-11). І душі убитих за віру кликали: “Аж доки, Владико святий та правдивий, не будеш судити, і не мститимеш тим, хто живе на землі за кров нашу?” (Об. 6.10). І лунала їм з Неба відповідь: “Блаженні ті мертві, хто з цього часу вмирає в Господі! Так, каже Дух, – вони від праць своїх заспокояться, бо їхні діла йдуть за ними слідом” (Об. 14.13).

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

На що могла сподіватися країна, яка відступила від Істини? Напевно, думала лишитися безкарною, але Господь на це говорить: “Ось Я замишляю на цей рід лихе, що шиї своєї з нього не визволите, і ходити не будете гордо, бо це час лихий” (Мих. 2.3).

22 червня 1941 року о четвертій годині ранку авіація фашистської Німеччини почала бомбардувати Київ. Так почалася для України Друга світова війна. Двохмільйонна гітлерівська армія вдерлася на нашу землю. Безліч людей загинуло, та потрапило в полон. Через чотири місяці німці захопили майже всю Україну. Запанували розруха, голод, холод, смерть... Усе це стало страшним випробовуванням для всього народу. І де було шукати втіхи, у кого просити порятунку? Звичайно, ж у Господа. “Ходіть, і вернімося до Господа, бо Він пошматував – і нас вилікує, ударив – і нас перев'яже!.. і будемо жити ми перед лицем Його” (Ос. 6.1,2).

Для того щоб отримати прихильність населення, навесні 1942 року (якраз на Великдень) німці передали церковні споруди віруючим і дозволили відправляти службу. В німецьких пропагандистських кіножурналах говорилося, що “люди на це відповідають вдячними богослужіннями”.

Надалі гітлерівці почали б тугіше закручувати гайки, але поки були захоплені ходом війни, то заборон щодо християнського віросповідання не чинили. А на Полтавщині навіть видали указ, який зобов'язував, щоб усі діти були неодмінно хрещені. Таким чином хотіли виявити комуністів, вважаючи, що ті такі ідейні, що не погодяться хрестити дітей. Але задум провалився, адже до компартії вступали лише ради вигоди, або з примусу. Ото ж усі радо скористалися можливістю охрестити дитя.

Отак в Україні знову стали відкриватися занедбані храми, люди почали відвідувати богослужіння, молитися ще не зовсім забутими молитвами, сповідуватися, отримувати причастя. Молоді люди вступали до шлюбу вінчаючись. У шкільних класах з'явилися ікони, діти вчили “Отче наш”... Але не вистачало священників, так як більшість з них ще в тридцяті було перемелено на жорнах репресій. Тому бувало, що священником ставав совісний чоловік, який до війни працював... шкільним учителем!

Справжні священники, котрих якимось дивом репресії оминули, мандрували від села до села і проводили церковні відправи та масові хрещення дітей та молоді. За це отримували якусь плату, що допомагала їм прожити.

Був такий священник на Кіровоградщині. І от він говорив, що все йде так, як і повинно бути. І війна виникла не на порожньому місці. Адже, мовляв, і у Писанні сказано, що зійдуться на битву два півні – чорний і червоний. Спочатку червоний півень буде програвати, але потім знайде в собі сили і переможе чорного...

В Біблії я не знайшов точно такого пророцтва і напевно, той священник сам його і вигадав. Але та оповідь підтримувала людей і зміцнювала віру, що Господь їх не забув, а допустив таке лихо тільки на короткий час, як випробовування. І що їхні батьки, чоловіки, брати, сини з перемогою повернуться додому.

ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА

З релігійним відродженням постало питання й церковної політики. Православна церква на Волині розкололася на дві частини – автономну та автокефальну, які згодом поширили свій вплив на Центральну та Східну

Україну. Перша була більш традиційною і, не пориваючи зв'язків із московським патріархатом, виступала за церковну автономію України, але лише доти, доки патріарх залишався під радянською владою. Автокефальна ж відроджувала деякі традиції УАПЦ 20-х років, виступаючи за повну незалежність українського православ'я.

Питанням національної церкви займався і київський бургомістр, професор Володимир Багазій. Для втілення цієї ідеї при міському управлінні він створив Відділ Віросповідання. Отримавши від бургомистра перепустки, пальне, користуючись автомобілями Українського Червоного Хреста активісти Відділу робили поїздки у Варшаву, до митрополита Діонісія та в Холм, до єпископа Іларіона з якими вели переговори про призначення митрополита для створюваної Автокефальної української православної церкви.

У Києві в той час єпископом був Пантелеймон. Наприкінці грудня 1941-го, за дорученням Багазія, до нього прийшли референт Відділу Віросповідання Коровицький, член ОУН Баграновський, та ще два активісти. Вони заявили що “все українське населення очікує від новопризначеного єпископа прогресивних рішень, спрямованих на захист українства, в іншому випадку, він буде замішаний у неприємні конфлікти”. І невдовзі Відділ Віросповідання повідомив єпископа, що “українське населення від нього відрікається”, і почав підбирати нових кандидатів на цю посаду.

ОЛЕКСІЙ ГЛАГОЛЄВ

Щира християнська душа відчуває біль ближнього, як свій власний. Отож чимало українських християн, ризикуючи власною головою, рятували життя багатьом представникам інших національностей та релігій. Так у Львові митрополит греко-католицької церкви Йосип Сліпий, переховував у соборі св. Юра багатьох іудеїв.

Православний священник Олексій Глаголев, настоятель Покровської церкви у Києві на Подолі, також вагомо допоміг євреям у лиху годину. Він, користуючись старими бланками, видавав їм фіктивні свідоцтва про хрещення. Німецька бюрократія усе розуміла буквально, а тому просто не могла засумніватися, що скріплений церковною печаткою папір – фальшивка. І так життя багатьох українських євреїв було врятоване. Нині в Єрусалимі є Алея Праведників – меморіал, де увічнені імена людей, що в ті часи простягнули руку допомоги євреям. Викарбувано там й ім'я Олексія Глаголева. А Руська Православна Церква канонізувала його, як святого.

ОСТАРБАЙТЕРИ

Так як більшість працездатних німецьких чоловіків було призвано на війну, то їхня промисловість і сільське господарство відчули гостру нестачу робочих рук. Для поліпшення економічної ситуації гітлерівське командування спочатку запрошувало, а потім взялося силою забирати з окупованих територій молодих, здорових людей на примусові роботи до Німеччини. Вивезення робітників до Рейху не було передбачено фашистськими окупаційними планами. Однак, коли стало зрозумілим, що швидкої перемоги на Східному фронті не буде, в листопаді 1941 розпочалася насильна депортація робітників. За 1941-44 роки загальна кількість остарбайтерів становила 2,8 мільйонів осіб, у тому числі 2,2 мільйонів українців. Термін Ostarbeiter перекладається з німецької як “східні робітники”. Виконавці депортацій повідомляли міністру

фашистської пропаганди Йозефу Геббельсу, що “трудоий контингент із Сходу не позбавлений християнських чеснот, має уявлення про релігійні свята, знає молитви й псалми”.

НАСЛІДКИ ВІЙНИ

Відступаючи, фашисти страшенно лютували і багато міст та сіл перетворили на згарища. Великий завойовник Олександр Македонський боявся гніву богів, а тому захопивши якийсь місто не чіпав людей які знаходилися в храмі. А от німецьких загарбників страх перед Богом не стримував. Так, увірвавшись до Мотронинського монастиря, вони вивели з церкви більше сорока мирних жителів і розстріляли їх.

Трагічна сторінка історії пов'язана з храмом Іоанна Богослова у селі Осники Ланівецького району Тернопільської області. 17 листопада 1943 року, після провокаційного нападу на німецький гарнізон, фашисти зігнали до церкви близько 200 мешканців села, де їх розстріляли, а церкву спалили.

За час війни, в Україні фашисти спалили або зруйнували 714 міст і селищ міського типу та 28 тисяч сіл, залишивши мільйони громадян без даху над головою. Окупанти зруйнували 16 тисяч підприємств, більше 200 тисяч будівель промислово-виробничого призначення. Дивлячись на масштаби цін, які існували до 1961 року, прямий збиток, завданий народному господарству України, склав 285 мільярдів карбованців, що майже у п'ять разів перевищувало суму, використану на будівництво залізничних доріг, електростанцій, підприємств за п'ятнадцять довоєнних років! Та найбільш болючими були людські втрати.

ДОВЖЕНКО

Переживши страшну війну багато хто став ще більш фанатично вірити в “мудрість і непогрішимість” радянських вождів. Але також багатьом стало зрозуміло, що то – фальшивка і що треба йти до істинного світла. Гортаючи сторінки щоденника видатного українця Олександра Довженка явно відчувається той пошук.

2 січня 1946 року він писав: “Я почав молитися богу. Я не молився йому тридцять років, майже не згадував його. Я його одкинув. Я сам був бог, богочоловік. Зараз я постиг невеличку краплину своєї облуди. Ні, не той я, за кого приймав себе. Коли посивіла моя голова, і вщухли пристрасті, і день повечорів, і пройдено, здавалося, такий великий шлях, тепер на самоті отут в пустині, кинутій людьми, відчув до глибини душі своєї, що “слаб і немоощен є чоловік, і все життя людське скорбне є”. І коли я відчув і збагнув малість і мізерність великих людей, і жорстокість, в обійми якої нас кинуто навіки, мов у смрадну яму, і мізерну переходящість слави, пошани, здоров'я, сили і права, я подумав, що всі помилялись. Помилявся Шевченко, Франко, великі руські мислителі. Шевченко, здається мені, через брак культури: “Немає Господа на небі”. Звичайно, нема. І матері божої нема. Він не існує. Він є. Але його нема. І став я думати, що страшно і вбого на світі, коли його нема, як от зараз, наприклад. Він є, він був у Павлова, Мічуріна, очевидно, був у Дарвіна, як у людей найглибшого синтезу, як інфальтильно, себто первісно поетично персоніфікована ідея прекрасного, ідея добра, себто те, що підіймає духовну структуру людини над звичайною сумою її фізіологічних труднощів, робить людину доброю, людяною, духовно високою, що дає людині почуття “состраданія”, без якого людина не людина. Бог в людині. Він є або нема. Але повна його відсутність – се

великий крок назад і вниз. В майбутньому люди придуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітучої сірої нудьги, звірожорстокого, тупого і скучного безрадісного будня”.

Як бачимо, шлях окреслений ще не чітко, ідеологічні пута не дають у повній мірі випростатися, але паросток уже потягнувся до сонця. Силу життя не дано побороти нікому!

НИЩЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Західна Україна була звільнена від фашистів у 1944 році. Негайно НКВС почав проводити репресії проти селян, інтелігенції, духовенства. У 1946 році Кремль вирішив повністю ліквідувати греко-католицьку церкву, яка мала сміливість мати свої погляди на вирішення релігійних проблем, до того ж відстоювала ідею національної держави, вітала проголошення української державності в 1941 році.

Водночас в Галичині створювалися максимально сприятливі умови для поширення російського православ'я. Йшла інтенсивна робота в напрямі підготовки примусового об'єднання УГКЦ з Православною Церквою, тобто ліквідації УГКЦ.

Були заарештовані і знищені всі 10 єпископів, за колючим дротом опинилися тисячі священників і ченців. Митрополита Андрея Шептицького було взято під домашній арешт (через кілька місяців він помер). Його наступника Йосипа Сліпого 11 квітня 1945 року арештували і запроторили до Сибірського концтабору. Лише дивом він залишиться живим після вісімнадцятилітньої неволі. До радянських концтаборів було відправлено безліч простих, мирних, неповинних громадян.

Репресивні заходи щодо УГКЦ та за перехід її у Російську Православну Церкву поширилися на Закарпаття, територію Польщі, Чехо-Словаччини, Румунії. В результаті були арештовані всі українські греко-католицькі владика.

На кінець 1950 року усі п'ять єпархій УГКЦ були ліквідовані. Всі ієрархи (Митрополит і 9 єпископів) заарештовані й засуджені до різних строків ув'язнення. П'ять з них на той час уже померли. Із біля 3,5 тисяч священників єпархіального духовенства, які до війни обслуговували 4,5 мільйона віруючих, понад 1,5 тисячі були ув'язнені. Із 2913 парафій, які існували на території Львівської, Станіславської та Перемиської єпархій, насильно підпорядковано РПЦ або зліквідовано 2672, із усіх церков 4099 насильно передано РПЦ, так само як і всі 203 монастирі. Всіх 520 монахів та 1090 монахинь було розігнано або ув'язнено.

ТАБІР

За які ж провини комуністи кинули мільйони громадян до концтаборів? Вони ж чесно жили, добросовісно працювали, вірили в Бога, тобто були людьми. І саме це було найтяжчим злочином перед комуно-радянською системою. Але навіть за ґратами справжні християни не втрачають своєї подоби! Магістр теології Роман Дурбак у своєму вірші складеному 1950 року у Львівській пересильній в'язниці, розповідає про зустріч Різдяного вечора в неволі:

Направо – “параша” й на воду бачок,

Наліво – поламана тумба з дощок.

На ній пломеніє нервозно свіча,

І тишу прорізує скрегіт ключа.

Над тумбою хилиться хлопець в мольбі,

Долоні складає, Ісусе, Тобі!
По-чеськи співає колядку в вікно
І сльози спливають на камери дно.
Свят-вечір, латинський, сьогодні йому,
Як пам'ять про дім свій, заходить в тюрму.
Дитина Господня у яслах дріма,
А хлопця із Праги в'ярмила тюрма.
Ангели співають про мир на землі,
А він тут голодний, холодний, в імлі.
І чех наш заплакав, про Прагу свою
Згадав золоту, найсвітлішу зорю.
І всі ми із нар, наче птиці крильми,
Його обгорнули своїми грудьми.
Той цукру достав, той з дому сухар, –
Йому на різдвяний складаємо дар.
А хтось, наче скарб, папіроску несе, –
Душевно даруєм, що маєм, усе.
І славили наші безкровні уста
В неволі рожденного Бога-Христа.

Олександр Солженіцин у книзі “Архіпелаг ГУЛАГ” розповідає, що в концтаборі західні українці ніколи не приховували, що є християнами. В день перед Різдом відмовлялися від баланди і постилися до першої зірки, тоді вітали один одного, співали колядки. Бували в таборі і весілля! Справжні, із вінчанням! “Західна українка інакше заміж і не вийде... Стараннями ГУЛАГу священики там були усіх конфесій”. Коли в далекому таборі українська жінка народжувала дитину, то обов'язково старалася похрестити немовля. Хрестик надсилали з дому в посилці (тільки добре замаскований, щоб диявольська охорона не помітила), або виготовлявся табірним умільцем (плату брав хлібом). З табірною лахміття робили для хрестика стрічку, шили дитині якусь одяганку, чепчик. З мізерної пайки економився цукор, із невідомо чого пекли якусь перепічку (“пиріг”), запрошувалися подруги. Завжди знаходилася жінка, що читала молитву, дитя опускали у теплу воду, хрестили, і щаслива в ту мить мати запрошувала “гостей” до “святкового столу”.

АТЕЇСТИЧНИЙ НАСТУП

Після війни радянські керівники (від найнищих до найвищих) видавлювали з людей усі життєві соки, аби відбудувати знищену війною економіку. Людей змушували за дарма працювати день і ніч, без свят і вихідних. По суботах улаштовували ленінські суботники, по неділях – недільники. А ще були нелюдські податки, облігації... Умри, перервись, продай єдину корівку чи й курку, але з державою розрахуйся!

В такій ситуації антирелігійні наступи трохи стихли. Але як тільки життя трішечки стабілізувалося, люди ледь перевили подих, комуністи взялися за старе з новою силою. В дев'ятому томі “Історії УРСР” читаємо: “Хоча в результаті перемоги соціалізму і ліквідації експлуататорських класів в СРСР було підірване соціальне коріння релігії, однак в останні роки церква і різноманітні секти помітно оживили свою діяльність, почали посилено розповсюджувати релігійну ідеологію серед відсталих верств населення. В той же час преса і радіо, культурно-просвітницькі організації, деякі партійні організації послабили увагу до антирелігійної пропаганди, атеїстичному вихованню трудящих і учнівської молоді. Виходячи з того що науково-атеїстична пропаганда повинна будуватися

на принципі переконання та всебічної популяризації природно-наукових знань і ідейної боротьби з релігією з метою визволення віруючих від релігійних забобонів, ЦК КПРС у постанові від 7 липня 1954 р. “О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах её улучшения” намітив шляхи посилення антирелігійної пропаганди і масово-політичної роботи серед населення. Це дозволило у значній мірі підвищити рівень морального і правового виховання. Однак було встановлено, що в ряді місць допускалися відступи від принципів переконання, малися випадки образ почуттів віруючих, адміністративного втручання в діяльність релігійних об'єднань і груп. У зв'язку з цим ЦК КПРС 10 листопада 1954 р. прийняв постанову “Об ошибках в проведении научно-атеистической пропаганды”, таку, що сприяє усуненню недоліків у цій важливій роботі”.

Оце так. Можна уявити, як комуністичне керівництво накинулося на християн! Видно аж самі вжахнулися, раз усього через чотири місяці визнали про свої “помилки” й “недоліки”, а точніше злочини.

ХРУЩОВ

Чи може блазень стати королем? У цивілізованих країнах – ні. А от де править бал компартія і у п'яному угарі котить усе до прірви – будь ласка. “Кожна кухарка може керувати державою!” – писали на транспарантах. Еге ж, треба тільки строчити на порядних людей доноси і тиражувати наклепи. Тобто, сприяти якнайбільшому знищенню народу.

Коли генсеком став Нікіта Хрущов, то з його виступів реготав увесь світ. Тільки нам із таким вождем було сумно, тяжко і гірко. Хрущов повів черговий наступ на віру. “Я покажу вам останнього попа!” – нахвалявся він. У 1961 році у віруючих відібрали Києво-Печерський монастир, який перетворили на музей архітектури. На підвищених обертах запрацювала пекельна машина атеїстичної пропаганди.

Вже згадувалося, що Російське Біблійне товариство придбало в Єрусалимі багато землі та будинків. Після більшовицького Жовтневого перевороту уся та нерухомість автоматично стала належати Радянському Союзу. Але Хрущов не бачив у святих місцях ніякої цінності. Його “святиною” був Кремль і Мавзолей. А тому без вагань він продав, а точніше – проміняв усю ту нерухомість на два вагони апельсинів! Половина дорогою згнила, а тими, що лишилися, політбюро, напевно, вже порозкошувало!

Та усе минає. І хто зараз пам'ятає якогось там Хрущова? А от віра Христова жива! Вона горить у серцях мільйонів людей, бо є правдивою та істинною, без найменшої тіні лукавства. Слава Богу!

Справедливості ради, слід сказати, що все-таки Хрущов відкрито визнав культ особи Сталіна, реабілітував багатьох безпідставно засуджених. У 1963 році на прохання папи Івана XXIII та президента США Кеннеді, наказав звільнити з табору греко-католицького митрополита Йосипа Сліпого з правом виїхати за кордон.

СТУКАЧІ

Режим такої тоталітарної країни, як Союз Радянських Соціалістичних Республік у значній мірі тримався на стукачах. Країні Рад, побудованій на підлості і крові, стукачі-донощики були життєво необхідними, ну, як гній для грядки. Спочатку то були добровольці, що прагли засадити сусіда за ґрати. Але для того, щоб мати очі й вуха у кожному колективі, компанії, ба, навіть, сім'ї, відповідні спецслужби (ЧК

– ГПУ – НКВС – КДБ) набрали собі сотні тисяч таємних агентів. Вербували представників геть усіх верств населення: науковців і неуків, атеїстів і служителів церкви, правоохоронців і злодіїв, робітників і нероб... Одні погоджувалися з ентузіазмом, інші пробували відмовлятися. Але таких “слуги народу” залякували можливими неприємностями на роботі, вдома і людина здавалася... Щоправда дехто стояв до кінця. Досить було твердо сказати: “Я не можу з вами співпрацювати, бо вірую в Бога”, – і служаки темряви відступали! Поправді: “Протистаньте дияволу і утече від вас” (Іаков 4.7). Але таких людей було небагато, тому статистика свідчить, що пильне червоне око особисто на собі відчув кожен третій громадянин неосяжного Союзу.

ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА

Щоб показати себе гарними в очах цивілізованого світу, уряд СРСР у 1975 році підписав міжнародну Гельсінську угоду, чим зобов'язався поважати права і свободи громадян. Такою рідкісною нагодою поспішили скористатися демократичні групи ініціативних вільнодумців, які почали створюватися республіканські Гельсінські комітети. Їх завданням був контроль за дотриманням владою взятих зобов'язань. 9 листопада 1976 року була створена Українська Гельсінська група – перша відкрита неофіційна суспільна асоціація в Україні. До групи входили українські патріоти: недавні політ'язні, національно свідомі літератори і такі релігійні активісти, як православний священник Володимир Романюк та пастир баптистів Петро Вінс. Вони розгорнули правозахисну діяльність і цим стали поперек горла властям. І хоч 51 стаття тільки-но прийнятої Конституції проголошувала, що “Відповідно до цілей комуністичного будівництва громадяни СРСР мають право об'єднуватися в громадські організації, які сприяють розвиткові політичної активності і самодіяльності, задоволенню їх різноманітних інтересів” та, що “Громадським організаціям гарантуються умови для успішного виконання ними своїх статутних завдань”, на ділі виходило інакше. Правозахисників суворо переслідували і до 1980 року приблизно три чверті членів УГГ отримали терміни ув'язнення від 10 до 15 років. Решту було вислано з України. Декому дозволили емігрувати. До 1 серпня 1980 року на 90 ув'язнених учасників українського національного руху припадало 78 ув'язнених за віру (33 баптиста, 14 уніатів, 12 п'ятидесятників, 11 адвентистів, 6 єговістів і 2 православних).

АТЕЇСТИЧНА ІСТЕРІЯ

Стаття 51 Радянської Конституції продовжувала виспівувати соловейком: “За громадянами СРСР визнається свобода совісті, тобто право сповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні культи або не сповідувати ніякої релігії, вести атеїстичну пропаганду. Збудження ворожнечі й ненависті, у зв'язку з релігійними віруваннями, забороняється. Церква в СРСР відокремлена від держави і школа – від церкви”. Насправді ж “збудження ворожнечі і ненависті” не лише не заборонялося, а навпаки – усіляко заохочувалося. Атеїстична пропаганда щедро фінансувалася з держаної кишені. Гігантськими тиражами виходила антирелігійна періодика, книги. На єдиному тоді каналі Українського телебачення виходила регулярна передача “Атеїстичні діалоги”, де на віруючих лили бруд без міри. У школах, вузах, армії, виробництві всіляко заохочувалися насмішки, гоніння, а не рідко й тортури щодо віруючих. Засобами комуністичної пропаганди було

зроблено все можливе для створення в масах хибної думки, що християни – це темні, затуркані, залякані, відсталі люди, громадяни другого сорту.

Не знаю, хто подав таку дику ідею, але на свято Нового року, що влаштовувалося в навчальних закладах, учнів часто зобов'язували зображати бал нечистих сил. Писати твори на подібну тему примушували і на заняттях літературних гуртків. Недалекі педагоги, які нездатні вигадати щось нове й цікаве, і сьогодні нав'язують дітям ту бридоту!

Цікаво, що на телебаченні існувала заборона – не показувати на телеекрані хрест. Або зібралось якимось видавництвом випустити фотоальбом про нашу давню архітектуру. А найдревніші українські будови – церкви! І доводилося фотографам робити знімки у такому ракурсі, щоб хрест не потрапив у кадр, або здавався шпилем. Оце так, друкувати в шкільних підручниках репродукції оголених Аполлонів, Гераклів, богинь розпусти Венер можна, а згадати про хрест – ні. “Бо ж слово про хреста тим, що гинуть, – то глупота, а для нас, що спасаємось, – Сила Божа” (1 Кор. 1.18).

Від усього світу СРСР був відгороджений ніби залізною стіною – небагато людей мали змогу поїхати подивитися світ, мало хто бажав завітати до нас. А тих, хто перетинав границю, браві прикордонники надзвичайно ретельно обшукували, аби не провіз хто найстрашнішу для радянського ладу контрабанду – Біблію. Конфісковану релігійну літературу спалювали у великім багатті, а потім ще й розрівнювали бульдозером, аби й попелу не лишалося.

У вищих навчальних закладах увели курс атеїзму. Там про Християнство говорили в зневажливій, примітивній формі. З блюзнірськими перекрученнями переказували зміст Біблії, несли брехливі нісенітниці про релігійну історію.

Так як усі засоби масової пропаганди були пофарбовані у колір червоного безвірництва, то люди, що бажали почути Істину, спрагло припадали до короткохвильових радіоприймачів, аби вловити духовні передачі радіостанцій “Голос Америки”, “Свобода”, “Вільна Європа”, “Бі-Бі-Сі”, “Німецька хвиля”... Спасибі всім тим кореспондентам, журналістам, що, долаючи кордони, через шум і тріск ефіру несли до нас Слово Боже!

БОРОТЬБА

І хоч як влада намагалася викоринити релігію, та повної перемоги здобути не могла. Хоч і з обмеженнями, але на території України діяла Руська Православна Церква. Ходили до неї в основному старі люди, бо молодші боялися неприємностей. Прізвища похрещених дітей священники були зобов'язані вносити до спеціальних списків і передавати в райкоми партії. А тому нерідко люди (особливо партійні) запрошували священника до свого дому, щоб похрестити немовля таємно.

Московською патріархією, хоч і невеличкими тиражами, видавалося кілька часописів, в тім числі й україномовний “Православний вісник”.

На Західній Україні підпільно жила Греко-Католицька Церква – таємні відправи проводило 300-350 священників на чолі з кількома єпископами. Існували навіть підпільні монастирі й друкарні! З метою легалізації у 1982 році Йосип Тереля організував Комітет захисту Української католицької церкви. У відповідь режим провів арешти.

У 1960-70 роках великою активністю відзначалися протестантські деномінації: Адвентисти, Баптисти, П'ятидесятники... Баптисти навіть у двадцяті роки проводили у Києві та Харкові свої з'їзди та пленуми, де

говорили про необхідність збільшення кількості україномовних проповідників. Видавали журнал “Баптист України” у якому російською та українською мовами друкувалися новини релігійного життя, проповіді, історичні матеріали, духовна поезія... Свої релігійні потреби протестанти відправляли часто в приватних будинках, квартирах. Нерідко відмовлялись реєструватися, що ускладнювало владі контроль за ними. Їхні чіткі євангельські погляди, взаємодопомога, палка відданість вірі приваблювали багатьох людей, особливо на сході України. До свого виїзду в США головним проповідником баптистів був правозахисник і дисидент Георгій Вінс.

Хоч уже й був ніби осуджений Сталіно-Беріївський режим, але у післявоєнні роки євангельські християни склали надзвичайно велику частину в'язнів совісті. Баптисти створили так звану “раду родичів в'язнів”, почали видавати рукописні відомості про переслідуваних. Звідти дізнаємося, що з 1961 по липень 1964 року було засуджено 197 баптистів, серед них 15 жінок. Без батьківської опіки залишилось 442 дитини, із них дошкільного віку – 341. Більшості засуджених давали 5 років висилки, деяким – 5 років таборів суворого режиму з додачею 3-5 років висилки. Так Б.М.Здоровець з Ольшан Харківської області отримав за віру 7 літ суворого режиму. За християнське виховання своїх дітей сліпий інвалід Вітчизняної війни Є.М.Сирохін (с. Соколово Зміївського р-н., Харківська обл.) був засуджений на три роки таборів...

Щоб було зрозуміло, як велися ті суди, знову процитую Солженіцина: “Тримаю в руках запис: процес над баптистами в місті Микитівка, Донбас, січень 1964... Баптистів, які прибули на суд – під виглядом встановлення особи – на троє діб затримують в тюрмі... Тому, хто кинув підсудним квіти (вільний громадянин) дали 10 діб... Пачку вибраних комсомольців пропустили через бокові двері раніше інших, – щоб вони зайняли перші ряди. Під час суду публіка вигукувала: “Їх усіх облили гасом і запалить!” Суд не перешкоджає... Характерні прийоми суду: показання вороже налаштованих сусідів; показання переляканих малоліток: виводять перед судом дівчаток 9 і 11 років... Їх зошити з божественними текстами фігурують, як речові докази. Один із підсудних – Базбей, батько дев'яти дітей, гірник, ніколи не отримував від шахткому ніякої підтримки саме тому, що він баптист. Але доньку його Ніну, восьмикласницю, залякали, підкупили (50 рублів від шахткому), обіцяли потім влаштувати в інститут, і вона дала фантастичні показання на батька: що він хотів отруїти її прокислим ситро; що коли віруючі ішли на молитовні зібрання в ліс (в селищі їх переслідували), – там у них був “радіопередавач – високе дерево, обплутане дротом”. З тих пір Ніна стала мучитись від своїх неправдивих показань, вона захворіла головою, її помістили в буйну палату психлікарні. Все ж її виводять на суд в надії на показання. Та вона все відкидає: “Слідчий мені сам диктував, як треба говорити”. Нічого, безсовісний суддя вважає останні показання Ніни недійсними, а попередні – справжніми... Суддя не чує ніякої суті, ніякої істини. Ці баптисти переслідуються за те, що не визнають проповідників, присланих від атеїста (по баптистському уставу проповідником може бути будь-який їхній брат). Існує установка обкому партії: їх судити, а дітей відібрати. І це буде виконано, хоч тільки що лівою рукою Президія Верховної Ради підписала (2 липня 1962) всесвітню конвенцію “про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти”. Там пункт: “батьки повинні мати можливість забезпечувати релігійне і моральне виховання дітей в відповідності з їх, власними переконаннями”. Але саме це ми допустити

не можемо! Кожен, хто виступить на суді по суті, прояснюючи діло, – обов'язково переривається, збивається, заплутується суддею. Рівень його полеміки: “коли ж буде кінець світу, якщо ми намітили комунізм?”. З останнього слова молоді дівчини Жені Хлопоніної: “Замість того, щоб іти в кіно чи на танці, я читала Біблію і молилась, – і тільки за це ви позбавляєте мене свободи. Так, бути на волі – велике щастя, але бути Вільною від гріха – більше...” Її переривають. Вирок: двом по 5 років таборів, двом – по 4, багатодітному Базбею – 3. Підсудні зустрічають вирок із радістю і моляться. “Представники виробництва” кричать: “Мало! Додати!”.

У ту страшну мить панування безбожницького суду для віруючих підтримкою були слова апостола Петра: “Улюблені, не дивуйтесь огневі, що вам посилається на випробовування, немов би чужому випадку для вас. Але через те, що берете ви участь у Христових стражданнях, то тіштеся, щоб і у з'явленні слави Його раділи ви й звеселялись. Коли ж вас ганьблять за Христове Ім'я, то ви блаженні, бо на вас спочиває Дух слави і Дух Божий. Ніхто з вас хай не страждає, як душолюб, або злодій, або злочинець, або ворохобник, а коли – як християнин, то нехай не соромиться він, але хай прославляє Бога за те. Бо час уже суд розпочати від Божого дому; а коли він почнеться перше з вас, то який кінець тих, хто противиться Божій Євангелії? А коли “праведний ледве спасеться, то безбожний та грішник де зможе з'явитись?” Тому й ті, хто з Божої волі страждає, нехай душі свої віддадуть в добродійстві Йому, як Створителю вірному” (1 Петра 4.12-19).

ТИСЯЧОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ

Відділ пропаганди ЦК компартії України не забував дати копняка релігії. Журналістам давали настанови, що треба всю релігію розвінчувати, а особливо католицизм і уніатство, оскільки саме вони, мовляв, вирішальною мірою живлять український буржуазний націоналізм...

У 1984 році була влаштована республіканська нарада-семінар під назвою “Актуальні проблеми атеїстичної контрпропаганди”. Там, зокрема, говорилося, що хоча “у цілому атеїстична робота останніми роками значно пожвавилась, однак загальна ситуація не дає змоги задовольнятися досягнутим... Необхідно пам'ятати, що в особі церковників і сектантів нам протистоїть досвідчений ідеологічний противник, який уміє гнучко пристосовуватись до сучасних умов, має на озброєнні віками відпрацьовані форми і методи впливу на людей...” Також їх дуже непокоїло, що “дедалі стає активнішим намагання церковників і сектантів затягнути у свої сіті школярів і невіруючу молодь”. Додавали, що “особливо активізувались уніатсько-бандерівські екстремісти”, а тому і атеїстична робота “вимагає пожвавлення і активізації”. Мовляв, “всіма тонкощами атеїстичної роботи” треба натискувати як на масові заходи, так і на індивідуальну роботу (індивідуальну особливо), треба розкривати шкоду, яку завдає релігія суспільству й особі, покінчити з байдужим ставленням комуністів і комсомольців до антирелігійного виховання... Звучить зловіще, ніби з плану “Барбаросса”. Під словами “антирелігійне виховання” крилася команда до чергових утисків, приниження українських християн. Віруючих запросто виганяли з навчальних закладів, роботи, бувало, що взагалі виселяли за межі району, області, республіки. Багато потрапляло до тюрем. Декому вдавалося вирватися за кордон...

Наближалось 1000-річчя хрещення Київської Русі князем Володимиром. Віруючі стали готуватися до великого ювілею. Все частіше за ворота Києво-Печерської Лаври виходив хтось з ченців і звертався до молоді з проханням відцуратися гріха і прийти до віри.

Усезростаюча християнська активність занепокоїла державних мужів. У лютому 1987 року в Чернігові вони влаштували чергове атеїстичне збіговисько. Там доводили: “Ми строго керуємось відомим марксистським положенням про те, що будь-яка релігія, у тому числі й православ'я, є ненауковою ідеологією, а релігійний світогляд – ілюзорний”. І далі вимагали “істотно додати в пропагандистській і контрпропагандистській роботі у в'язку з церковним ювілеєм, активізацією релігійних організацій”. Матеріали семінару були опубліковані у спеціальному збірнику, що як інструкція, під грифом “Для службового користування”, був розісланий по партійних організаціях.

Тоді в Україну були спрямовані погляди всієї світової громадськості, та й оголошена Михайлом Горбачовим Перебудова набирала оберти, а тому партноменклатурщики не ризикнули зовсім заборонити відзначення великої річниці. Щоправда, у київських школах перелякані педагоги говорили дітям, що “так як у місто прибуло багато делегацій, то будьте уважними, остерігайтеся провокацій!”.

До християнського ювілею були випущені поштові марки, конверти, а урочисте богослужіння транслювало телебачення. В подарунок українцям до великої дати, стараннями християн усього світу, було видрукувано безліч духовної літератури, Біблія.

ВІДРОДЖЕННЯ

У 1986 році лідер СРСР Михайло Горбачов оголосив курс на розвиток гласності та демократизації суспільства. Уперше за багато років стало цікаво читати газети, дивитися інформаційні телевізійні випуски. Побачили світ книги заборонених авторів. У книгарнях стали з'являтися яскраві видання дитячої Біблії. У пресі, телебаченні і радіо все частіше почали виступати з інтерв'ю та проповідями священики. В деяких навчальних закладах узялися за вивчення Закону Божого. І дорослі й малі без страху стали відвідувати церкву. Силами віруючих почали активно відбудовуватися занедбані храми. У багатьох місцях для проведення богослужінь віруючим надавали приміщення в будинках культури, кінотеатрах, музеях. Церкви стали зводитися навіть у тюрмах та військових частинах. Змінив свою орієнтацію атеїстичний часопис “Людина і світ”, який отримав підзаголовок “журнал для віруючих і невіруючих”. Слава Богу!

Стараннями національно-демократичних політичних організацій (перш за все Народного Руху України) стала активно формуватися громадська думка щодо відродження Української держави та національної Церкви. “І дізнаються народи, які залишаться навколо вас, що Я, Господь, знов відбудовую зруйноване, насаджую запустіле. Я – Господь, сказав – і зробив” (Ізекіль 36.36).

Така християнська активність для багатьох була просто несподіваною! У Західній Україні вийшла з “катакомб” Греко-Католицька Церква. 26 січня 1990 року греко-католицька ієрархія, очолена єпископом Володимиром Стернюком, скликала синод, на якому примусовий розпуск церкви 1946 року було анульовано. Почалася робота за відновлення УГКЦ у правах і повернення їй майна. Тим часом близько двох тисяч парафій у західних областях проголосили про своє повернення до греко-

католицизму. Уже демократична Львівська облрада передала їм собор св. Юра. У березні 1991 року вищий греко-католицький ієрарх кардинал Любачівський повернувся з Рима до Львова, щоб очолити п'ятимільйонну паству. Найбільш вражаючими демонстраціями релігійного відродження стало святкування Різдва у 1990 році та перенесення в серпні 1992-го останків преподобного патріарха Йосипа Сліпого до Львова. В цих заходах узяли добровільну участь мільйони віруючих.

Верховна Рада України визнала Різдво, Великдень і перший день Трійці святами державними! Поставивши питання на голосування Парламенту, спікер тоді наказав депутатам: “усі тисніть кнопку “за”!”.

На державному телебаченні і радіо з'явилися постійні релігійні передачі. Стали частими виступи закордонних, перш за все американських, проповідників. Слід зізнатися, що не всі наші священнослужителі ставляться прихильно до західних місіонерів. Ми, – говорять, – не якісь дикуни-папуаси, а народ із багатовіковою християнською історією і традиціями! Так, безперечно. Але всі ті проповідники рано чи пізно, а як приїхали, так і поїдуть – людей із собою не заберуть. Тому нашим служителям Церкви необхідно проявити себе добрими доглядачами Божого саду, щоб пророслі в людських душах паростки віри не зів'яли, а пишно розрослися та принесли очікуваний плід спасіння.

УПЦ МП

В січні 1990 року Патріарх Московський і всієї Русі Алексій II приїхав до Києва і оголосив, що частина підпорядкованої йому Руської Православної Церкви, що діє на території України віднині перетворюється на Українську Православну Церкву Московського патріархату.

МСТИСЛАВ

Патріарх Мстислав (світське ім'я Степан Іванович Скрипник) з'явився на Божий світ у 1898 році на Полтавщині. Будучи племінником такого діяча, як Симон Петлюра, зростаючи в національному середовищі, з найменших літ був гарячим патріотом України. Служив у війську УНР. Коли жив у Галичині, обирався депутатом Сейму. Його запальні промови завжди кликали до активної праці, до небайдужості. Видатний український історик, просвітитель, громадський та релігійний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон) говорив, що “Церква – основа чесного і справедливого життя, основа людського спасіння, основа української нації. Служити народові, то служити Богові!”.

Степан Скрипник завжди тримав у серці віру в Господа, а тому справедливо вирішив, що на православній ниві зможе стати в пригоді українській спільноті. У 1942 році прийняв духовний сан, у 1969 році був обраний митрополитом УАПЦ в Європі, з 1971 року – митрополит Української Православної Церкви у США, організатор духовного центру УАПЦ в Баунд-Бруку. У 1992 році обраний патріархом Української Православної Церкви Київського Патріархату, однак незабаром підтримав повернення до статусу УАПЦ. На початку дев'яностих урядом Польщі був нагороджений орденом “За боротьбу з червоним терором”.

Навесні 1990 року в Україні стрімко почала відроджуватися Українська Автокефальна Православна Церква. Її ієрархом було обрано Мстислава Скрипника. Обрання було заочним, бо ще радянська влада не надала в'їзної візи. У червні священники близько 1650 парафій відійшли

від Московського патріархату і приєдналися до УАПЦ. В жовтні, після 46-річної відсутності, повернувся на Батьківщину і владика Мстислав.

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

24 серпня 1991 року Верховна Рада урочисто проголосила, що Україна є вільною і незалежною державою! Так прийшов кінець Радянській імперії. Тепер, коли народ обирає нового Президента, той зобов'язаний присягнути на вірність народу на Пересопницькій Євангелії. Це визначна рукописна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва XVI ст., один з перших українських перекладів канонічного тексту (четвероевангелія), здійснений у 1556–61 роки Михайлом Василевичем із Сянока та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм у селі Двірці та місті Пересопниці на Волині (тепер село на Рівненщині). Сторінки – з пергаменту, обкладинка – дерев'яна, обтягнута зеленим оксамитом. Євангеліє має надзвичайно гарні кольорові ілюстрації. Попри всі досягнення сучасної комп'ютерної поліграфії, книга продовжує захоплювати своєю красою. На одній зі сторінок зберігся автограф Івана Мазепи.

ВОЛОДИМИР РОМАНЮК

Щирий патріот Батьківщини і прихильник незалежної української церкви Володимир Романюк народився 9 грудня 1925 року на Івано-Франківщині. У молоді роки брав участь у національно-визвольній боротьбі. Восени 1944 року військовим трибуналом НКВС був засуджений до 20 років позбавлення волі у виправно-трудових таборах. Термін знизили до 10 років. У 1946 році в таборі був знову засуджений за “антирадянську агітацію і пропаганду”. Покарання відбував в Магаданській області.

У 1959 році закінчив Вищі богословські курси в Івано-Франківську, згодом – Московську духовну семінарію. Вів правозахисну діяльність. У 1964–1972 роках служив священиком. Потім за “антирадянську агітації і пропаганду” потрапив під арешт і був засуджений на 7 років таборів особливо суворого режиму і 3 роки заслання. Визнаний особливо небезпечним рецидивістом. Покарання відбував у Мордовії. Перебуваючи на засланні задекларував свою приналежність до Української автокефальної православної церкви. Загалом 19 років провів у неволі. Але його завжди підтримувала віра, упевненість у своїй правоті, та молитви митрополита Мстислава і всієї української діаспори, що клопоталися за його визволення.

У 1976 році Романюк відмовився від радянського громадянства, отримав можливість виїхати закордон. Виступав з лекціями перед християнськими українськими і англійськими громадами Канади, США та Великої Британії.

Після повернення в Україну 28 квітня 1990 року був пострижений у чернецтво і возведений у сан архімандрита, а наступного дня висвячений у сан єпископа з титулом єпископа Ужгородського і Виноградівського. Виступав за створення незалежної Української Православної Церкви з центром у Києві, піднесеної у статус Патріархату. З 1991 року очолював місійний відділ Патріархії УАПЦ, виконував обов'язки вікарія Київської єпархії з титулом архієпископ Білоцерківський. Був одним із фундаторів Української Православної Церкви Київського Патріархату, заснованої у червні 1992 року. Був призначений архієпископом Львівським і Сокальським. Після смерті Патріарха Мстислава став місцеблюстителем

Патріаршого престолу з возведенням у сан митрополита. На Всеукраїнському Православному Соборі обраний Патріархом. Виступав з численними проповідями й статтями на богословські, патріотичні й державницькі теми.

Помер 14 липня 1995 року. Звістка про раптову, передчасну кончину Патріарха Володимира боляче вразила український народ. Люди висловлювали свої версії, припущення, бо стало відомо, що за три дні до смерті він звертався до СБУ з проханням надати охорону.

Диявола та його слуг коробить і рве на шмаття те, що народ виходить з-під його влади і йде до Бога. А тому намагається перешкодити цьому. І чим ближчий дияволу кінець, тим запекліші його протидії. Тому влаштовує міжконфесійні чвари, штовхає людей до ворожнечі, тримає своїх служак і у вищих структурах державного керівництва.

Так було і під час похорону Патріарха, що відбувся 18 липня 1995 року. Для поховання, владою було запропоновано на вибір три місця. Але традиційно місцем останнього спочинку усіх Патріархів Української Церкви був Софіївський собор (цей звичай не наважувався порушити навіть Сталін), тож після відспівування траурна процесія попрямувала саме туди.

Серед тих хто прийшов віддати шану Патріархові був митрополит Філарет, священники з усієї України, Росії, народні депутати, відомі політики. За порядком наглядали бійці УНА–УНСО. Було багато журналістів... Спочатку ніщо не віщувало біди. Та раптом, коли процесія звертала на вулицю Володимирську, шлях перепинив загін швидкого реагування “Беркут”. Почулися звуки, схожі на постріли, то беркутівці без жодних підстав застосували сльозогінний газ. Жінки розпачливо закричали, передні з криками і сльозами побігли назад. Тільки священники стійко стояли біля труни. Беркутівці били кийками по віку труни і сміялися. Потім сіли в машини і зникли. Скорботна процесія попрямувала далі до Святої Софії.

Але потрапити на територію собору не було можливості. Ворота були замкнені і їх охороняла міліція. Люди стали покірно чекати, коли власті дозволять пройти. Так минуло чотири години. Сонце почало хилитися до заходу, а за християнськими правилами, поховати небіжчика слід до його заходження. Отож люди викопали могилу прямо під стінами Святої Софії! За ворітьми причаїлися беркутівці і раз-у-раз підпускали “черемху”.

Заспівали півчі, священники почали відповідну службу. Коли труну опустили у свіжовикопану могилу, розчинилися ворота і звідти з матюками ринули беркутівці. Відразу людям упало у вічі, що були вони якісь ненормальні. Ніби під дією гіпнозу, чи наркотиків. Прикриваючись щитами, вони гамселили гумовими кийками направо і наліво. Не розбирали, де священники, де жінки, старики, діти... Били жорстоко, з тупою звірячою насолодою. Чимало людей отримало поранення, багатьох забрали до міліцейських відділків для подальших тортур (там їх били металевими прутами, перепочиваючи, кати тамували спрагу шампанським). Командував побоїщем і особисто приймав у ньому участь свіжоспечений генерал Будников.

До розритої могили нікого не підпускали. Лише пізнім вечором міліцейські кордони були зняті. Тільки тоді Патріарха Володимира вдалося поховати. А на майдані валялося загублене жіноче взуття, розтопані вінки, закривавлений державний прапор...

На всі звернення до вищих посадових осіб не було отримано ні гідної оцінки, ні пояснення ситуації. А прах Патріарха і нині під стінами

Софіївського собору. Чомусь пригадується притча про багатія і бідного Лазаря: “Один чоловік був багатий, і зодягався в порфіру й вісон, і щоденно розкішно бенкетував. Був і вбогий один, на ім'я йому Лазар, що лежав у воріт його струпами вкритий, і бажав годуватися кришками, що зо столу багатого падали; пси ж приходили й рани лизали йому. Та ось сталося, що вбогий умер, – і на Авраамові лоно віднесли його анголи. Умер же й багатий, – і його поховали. І, терплячи муки в аду, звів він очі свої, та й побачив здала Авраама та Лазаря на лоні його. І він закричав та сказав: “Змилуйся, отче Аврааме, надо мною, і пошли мені Лазаря, – нехай умочить у воду кінця свого пальця, і мого язика прохолодить, бо я мучуся в полум'ї цім!” Авраам же промовив: “Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє, а Лазар так само – лихе; тепер він тішиться, а ти мучишся...” (Лук. 16.19-25).

Отож, як би мерзотники не старалися принизити, розтоптати гідну людину, нічого у них не вийде! На все є Божий Суд. І уникнути Його не допоможуть ні швейцарські банки, ні награване у трудящих добро. “Вони дадуть відповідь Тому, Хто судитиме живих та мертвих!” (1 Петра 4.5). “Ось голосить заплата, що ви затримали в робітників, які жали на ваших полях, – і голосіння женців досягли вух Господа Саваофа!” (Яков 5.4).

АКАДЕМІЯ

1 вересня 1993 року відновила свою богоугодну діяльність Київська Духовна Академія. Сьогодні вона працює як вищий навчальний заклад Української православної церкви Київського патріархату. Першим ректором став єпископ Данило (світське ім'я – Богдан Чокалюк). Викладання ведеться українською мовою за програмою вищих духовних шкіл. Наставниками є понад тридцять професорів, доцентів і старших викладачів.

КОНСТИТУЦІЯ

28 червня 1996 року була прийнята довгоочікувана Українська Конституція. Уже на першій сторінці зазначається, що Основний Закон приймається “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями”. Далі стаття 24 проголошує, що “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...” А стаття 37 забороняє “Утворення і діяльність політичних та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення”.

АДВЕНТИСТИ

Адвентизм виник у 30-40-х роках ХІХ ст. у США в середовищі баптистів, методистів та інших. В основі доктрини адвентизму – очікування кінця світу і другого пришестя Ісуса Христа. Засновник адвентизму Вілліам Міллер пророкував кінець світу у 1843-1844 роках. Після цього прорахунку послідовники вчення відмовилися від визначення

конкретної дати кінця світу. Адвентисти відрізняються від інших протестантських конфесій ще й пошануванням суботи (звідси назва Адвентисти Сьомого Дня і народна форма “суботники”), заборонаю на деякі продукти й напої (“санітарна реформа”), запереченням безсмертя душі, вченням про 144 тисячі обраних, визнанням інших віровчень недостатніми для спасіння тощо. Через це тривалий час адвентистів не вважали християнською конфесією, а псевдохристиянською сектою. Велику роль в організації і догматичному оформленні Церкви АСД відіграла Елен Гасмон Вайт.

В Україні адвентизм з'явився у 1847 році в Чернівцях, де проповідував М.Чеховський. У 1876 році на Рівненщині виникла перша невелика група віруючих. У 1886 році пастор Луї Конрад хрестив у Криму групу людей, які створили першу громаду. Складалася вона, переважно, з німців-колоністів. За активної участі колишнього диякона православної церкви Феофіла Бабієнка, зісланого на Кавказ з-під Києва за створене ним “Товариство шанувальників Біблії”, у 1890 році в Ставрополі було створено першу в Росії громаду адвентистів.

Діяльність церкви у ранній період супроводжувалася труднощами, пов'язаними з чинним законодавством про іноземні віросповідання. Однак, із проголошенням 17 квітня 1905 року релігійної волі церква адвентистів була визнана царським урядом.

Після 1917 року діяльність церкви АСД в Україні помітно активізувалася. Друкувалися журнали, у 1926 і 1927 роках разом з баптистською церквою адвентисти видають Біблії великого і кишенькового формату в державних видавництвах Ленінграда й Києва. Адвентисти організують сільськогосподарські комуні, ведуть активну місіонерську діяльність.

У 1931 році організацію АСД було ліквідовано радянською владою, майже всіх служителів репресували. Як обвинувачення вішалися розхожі ярлики “агентів Німеччини і США”. Ситуація мало змінилася в 1950-60 роки, коли багато молитовних будинків було закрито. У 1960 році була розпущена створена після війни Всесоюзна Рада АСД.

Відтворення церковної організації й нормалізація церковної діяльності стали можливими лише в 80-ті роки завдяки демократичним перетворенням у суспільстві й знаходженню віруючими релігійної волі. Після проголошення незалежності України Церква АСД одержала статус офіційної й у травні 1991 року була зареєстрована Державним Комітетом із питань справ релігії при Кабінеті Міністрів України. Сьогодні в Україні діє Українська Уніонна Конференція, яка складається з 8 регіональних конференцій. З 1998 року на чолі УНК АСД – Володимир Крупський. В Києві діє Духовна семінарія АСД. Видаються 2 газети та 4 журнали, центральний з яких журнал “Ознаки часу”.

П'ЯТИДЕСЯТНИКИ

Ця протестантська релігійна течія виникла наприкінці ХІХ ст. Назва походить від особливого пошанування П'ятидесятниці – зіслання Святого Духа. Вважається, що характерною рисою хрещення Святим Духом повинна бути здатність говорити “іншими мовами”. На початку ХХ ст. п'ятидесятництво потрапляє на територію Російської імперії, а відтак в Україну. Їх попередниками були спільноти молокан і духоборів, які підготували ґрунт для поширення п'ятидесятництва.

На Західну Україну воно потрапило через емігрантів, які повернулися з США. У 1920 році на Волині виникають перші організовані

громади, а у 1924 році у Кременці було проведено перший з'їзд християн Святої П'ятидесятниці, на якому сформовано союз п'ятидесятницьких громад на чолі з Іваном Герасевичем.

1928 року розпочався п'ятидесятницький рух на Буковині. 1921 року була організована перша п'ятидесятницька громада на радянській Україні, в Одесі – на 1924 рік понад 50 громад організували Обласний союз християн євангельської віри. 3 вересня 1925 року утворився Всеукраїнський союз Християн Віри Євангельської. На час розгрому Союзу у 1930 році в ньому нараховувалося понад 500 громад і 25 тисяч вірних. Незмінним головою Союзу був Іван Воронаєв, який свого часу змушений був утікати з царської Росії за релігійні переконання. Після ліквідації Союзу його керівництво потрапило до концтаборів, де і загинуло. Гонінь зазнали й західноукраїнські п'ятидесятники після 1939 року.

Під час радянсько-німецької війни на території України діяли Союз християн віри євангельської з центром на Берестейщині й Союз християн євангельської віри на Східній Україні.

1945 року радянська влада під загрозою нових репресій керівникам п'ятидесятників запропонувала увійти у Союз разом із Євангельськими християнами баптистами (серпнева угода 1945 року). Багато церковних громад п'ятидесятників, особливо у західних областях увійшли до цього об'єднання і перебували в ньому до 1989 року. Більшість громад не погодились увійти, а незабаром новим об'єднанням були невдоволені і частина з тих, хто до нього увійшла. 1948 року у Дніпродзержинську відбувся нелегальний з'їзд за участю делегатів усіх п'ятидесятницьких об'єднань. Було прийнято звернення до уряду та керівництва Всесоюзного об'єднання Євангельських Християн Баптистів, в якому говорилося про важкосумісні особливості системи віровчення п'ятидесятництва і баптизму, а тому неможливість спільного об'єднання. П'ятидесятники просили від радянського уряду дозволу створити власний Союз церков. В результаті всі учасники цього з'їзду були заарештовані і засуджені.

1956 року після виходу на свободу лідери ХВС(п), користуючись періодом “відлиги”, зібрали ще один нелегальний з'їзд у Харкові та звернулися до радянського керівництва з аналогічним проханням. Цього разу вони отримали позитивну відповідь і подали на реєстрацію до Ради у справах релігій необхідні документи з даними про місцеві громади. В результаті за цими списками розпочалися арешти і судові процеси над активними членами й керівництвом церков. Це підірвало останню довіру до властей, а тому до розвалу СРСР п'ятидесятники не йшли на будь-який діалог із владою. В цей час не існувало єдиного центру ХВС(п). 1968 року дозволено реєстрацію громад поза ВО ЄХБ і на 1989 рік було зареєстровано 200 автономних церков, діяльність яких скеровувала рада пресвітерів. Крім того, діяли численні незареєстровані громади.

25-26 травня 1990 року у Коростені відбувся з'їзд, на якому відроджено Всеукраїнський союз християн віри євангельської-п'ятидесятники, до якого увійшли п'ятидесятницькі громади з ВО ЄХБ, автономно зареєстровані й незареєстровані церкви, місії. Головою Союзу обрано Миколу Мельника. У 1998 році його замінив Михайло Паночко. Офіційними органами Союзу Церков ХВС є журнали “Благовісник”, “Євангельський голос”, “Євангеліст”. Окремі громади видають свою періодику. П'ятидесятники відомі своїми радіо та телепрограмами. Місії “Голос надії” (Луцьк), “Возможность” (Маріуполь) і “Добрий самарянин”

(Рівне) провадять активну місіонерську діяльність на території Російської Федерації. Підготовка кадрів Союзу здійснюється у майже 20 біблійних семінаріях, інститутах та школах. Також діють різноманітні біблійні курси й школи при громадах. Поряд із тим існує Союз незалежних громад християн віри євангельської-п'ятидесятників та окремі автономні п'ятидесятницькі громади.

ХАРИЗМАТИ

Назва походить від грецького “харизма” – дар благодаті або Божий дар. Послідовники харизматизму наголошують на прояві дарів благодаті або духовних дарів (дару “інших мов”, зцілення, пророцтва тощо) у житті віруючих. Харизматичний рух не складає якоїсь однієї певної церкви, а представлений великою кількістю різних релігійних груп, як повністю незалежних, так і об'єднаних в різні союзи. Також харизмати не мають якогось єдиного катехізису. Громади можуть мати відмінності між собою в окремих богословських та культових положеннях, водночас між ними є багато спільного. Віровчення харизматизму практично співпадає з богословськими позиціями п'ятидесятництва. Видимою ознакою є велика емоційність богослужінь.

Подібно до усіх християн харизмати вірять в Трійцю. Вірять, що Ісус Христос, Істинний Бог і Єдинородний Син Божий, є єдиним Спасителем людства і кожного людини в окремоті. Спасіння людини відбувається по благодаті через віру в Ісуса Христа та Його жертву. Харизмати вірять у другий прихід Ісуса Христа, воскресіння мертвих, вічне блаженство віруючих і вічне покарання для невіруючих.

Видимою формою прийняття жертви Ісуса Христа виступає покаєння. Вважається, що тоді людина народжується згори і отримує спасіння. Вважається, що Господь дає послідовникам Свою надприродну силу, яка реалізується через чудеса. Віра у силу молитви обумовлює переконаність в тому, що віруючі повинні мати успіх у земних справах, бути щасливими, не повинні хворіти... Навпаки, наявність хвороб чи інших проблем, на думку харизматів, свідчить про слабкість віри людини. З іншого боку, проблеми у житті християн є наслідком нападок на них темних сил, яким людина має духовно протистояти. Багато харизматів є прихильниками теорії “позитивного мислення” – людина має думати чи говорити лише про добре, стверджувати свій успіх, зцілення, щоб мати це у своєму реальному житті.

Харизматичному руху властивий певний екуменізм, переконання в благодатності служіння будь-якої Церкви чи конфесії. Міжконфесійні розбіжності сприймаються як порушення Ісусової заповіді любові.

Як і п'ятидесятники, харизмати рахують свою новітню історію з 1906 року, з богослужінь у Лос-Анджелесі (США), які супроводжувалися “зішестям Духа Святого”, а саме говорінням незнайомими мовами та іншими дивовижними проявами. Власне харизматичний рух починає розповсюджуватися з 1960 року на початку у протестантському середовищі США, швидко перекинувшись на інші континенти. З часом рух поширився не лише серед протестантських деномінацій, але й у межах Католицької Церкви та окремих закордонних Православних Церков. На сьогодні харизматичний рух є поширеним в усьому світі. Вважається, що більш ніж 200 мільйонів християн ідентифікують себе як послідовників цієї течії.

В Україні розвиток харизматичного руху почався з початку 1990-х років з часу проголошення незалежності країни і встановлення більш

сприятливих умов для діяльності Церков. Виникнення харизматичних громад і їхнє поширення стало результатом діяльності вітчизняних та закордонних проповідників харизматизму (Д.Масон, С.Аделада, Г.Мадава та інші). Харизматичний рух в Україні набув свого розвитку за рахунок молодіжного середовища п'ятидесятницьких та баптистських Церков, а також хвилі духовного пробудження початку 90-х років. Якщо на 1 січня 1992 року в Україні було зареєстровано 27 харизматичних громад, то на 2005 рік їх нараховується близько 920. Регіонально харизматичні громади більш поширені у Центрі, а також на Сході та Півдні України. Кількість служителів харизматичних громад зросла з 40 у 1993 році до 1600 на 2005 рік. Оскільки переважна більшість харизматичних громад в Україні поки що не має своїх власних приміщень, їхні богослужіння відбуваються в орендованих кінотеатрах, концертних залах тощо. Цьому сприяє відсутність обов'язкової символіки, а також переконання, що Бог перебуває повсюди, де християни збираються для поклоніння Йому.

ІВАН ПАВЛО ІІ

Наприкінці червня 2001 року відбувся приїзд в Україну 263-го за ліком Римського першосвященника Івана Павла ІІ. Візит в Україну став 94-ю подорожжю папи-мандрівника. Він був першим в історії папою-слов'янином. Біографи говорять про українські корені понтифіка – його мати Емілія Качоровська була, як тоді казали, “русинкою”, походила з Тернопільщини.

Іван Павло ІІ провів багатотисячні пастирські служіння у Києві та Львові, зустрічався з молоддю, політиками, очільниками релігійних громад. Великі, змістовні звернення папа проголошував українською мовою, яку він вивчив ще в дитинстві. Великий гуманіст звертався не лише до католиків, а до всіх християн, до всіх громадян України. Під час останньої Божественної літургії у візантійсько-українському обряді, яка відбулася 27 червня на полі львівського іподрому, Святійший Отець проголосив блаженними двадцять вісім синів і доньок Української Греко-Католицької Церкви. Це вперше беатифікація проходила на українській землі.

Помічено, що де побував папа-мандрівник, невдовзі там виникали народні революції. Мільйони людей, які слухали папу, настільки проймалися ідеями добра і справедливості, що змінювали свій світогляд, вже не могли байдуже сприймати тиранію й несправедливість. Після пастирського візиту Івана Павла ІІ, наступну хвилю масового духовного піднесення українці відчули під час Помаранчевої революції 2004 року.

Після закінчення земного життя понтифіка, 8 квітня 2005 року уперше в історії православної церкви у Володимирському соборі, що належить до Київського патріархату, відправили службу Божу за упокій глави Римо-Католицької церкви, адже християнин Кароль Войтила доклав чимало зусиль для порозуміння віруючих різних конфесій. Іван Павло ІІ – перший Папа, який побував у багатьох православних церквах, в тому числі і в Україні. Православні багатьох країн приходили на його меси. Україну Іван Павло ІІ назвав колискою християнської культури всього європейського сходу.

БОЖА НИВА

Що ж росте тепер на Божій ниві України? Більше 97% зареєстрованих релігійних громад є християнськими. Приблизно

половина з них є православної традиції. Решту майже порівну поділяють католики та протестанти. До категорії традиційних Церков належать три основні суб'єкти православної юрисдикції, Українська Греко-Католицька та Римо-Католицька Церкви, вірменські громади, протестантські конфесії лютеран, баптистів, п'ятидесятників.

Три основні суб'єкти православної юрисдикції:

Українська Православна Церква Київського Патріархату, очолювана митрополитом Київським і всієї України-Руси Філаретом;

Українська Автокефальна Православна Церква, очолена патріархом Київським і всієї України Дмитрієм (Яремою);

Українська Православна Церква (в юрисдикції Московського Патріархату), на чолі з митрополитом Київським і всієї України Володимиром (Сабоданом).

Також існує Руська Православна Церква, безпосередньо підпорядкована патріарху Московському і всієї Русі Алексію II.

У червні 1994 року було зареєстровано Руську Істинно-Православну Церкву, яка з 1927 року перебувала на нелегальному становищі. Сьогодні її очолює архієпископ Лазар (Журбенко), який проживає в Одесі. У 1982 році він прийняв хіротонію від ієрархів Руської Православної Церкви за кордоном.

Сьогодні в Україні існують три конфесії Католицької Церкви:

Українська Греко-Католицька Церква, яку очолює кардинал Любомир Гузар;

Римо-Католицька Церква в Україні, яку очолює кардинал Мар'ян Яворський;

Вірменська Католицька Церква.

В Україні представлена також одна з “дохалкедонських” Церков – Вірменська Апостольська Церква, яку очолює Преосвященний владика Григоріс Буніатян, осідок якого знаходиться у Львові.

До найчисельніших протестантських конфесій належать адвентисти, баптисти, лютерани, п'ятидесятники, харизмати та інші. “Є різниця між служіннями, та Господь той же самий. Є різниця й між діями, але Бог той же самий, що в усіх робить усе” (1 Кор. 12).

Дуже втішно, що в Україні стрімко зростають нові та відроджуються старі храми. У травні 1995 року в Києві було відкрито відновлений прекрасний пам'ятник княгині Ользі, роботи Івана Кавалерідзе, що був зруйнований у 1920 році. “І коли терпить один член, то всі члени з ним терплять; і коли один член пошанований, то всі члени з ним тішаються” (1 Кор. 12.26).

На початку вересня 2004 року відбулася презентація українського видання Біблії. Книга вийшла накладом 10 тисяч примірників, її безкоштовно роздали священникам Київського патріархату. Біблія була перекладена з російської мови. Настоятель УПЦ КП Філарет зазначив, що Старий Завіт він з групою колег переклав ще в часи Радянського Союзу.

У грудні 1995 року було підписано президентський Указ “Про заходи по відновленню видатних пам'ятників історії та культури – комплексу Золотоверхого Михайлівського монастиря і Успенського собору Києво-Печерської лаври”. За лічені місяці закипіла робота і столичні храми почали воскресати прямо на очах.

Було б добре якби будуючи нове, не забували піклуватися за тим, що вже є. Так, багато говорилося про катастрофічний стан Печерської Лаври. Державних коштів вистачає лише на побілку фасаду, а тим часом ґрунтові та стічні води руйнують стіни, обвалюється штукатурка, гинуть фрески...

Щоб покращити ситуацію, необхідно якнайшвидше відремонтувати дренажну систему. Зрозуміло, що це дорого, але економія тут неприпустима, адже така святиня у нас одна!

СИМИРЕНКІВСЬКА ЦЕРКВА

Якщо скласти рейтинг найшанованіших православних храмів Черкащини, то одне з найповажніших місць буде належати Свято-Троїцькій церкві у Млієві Городищенського району. Церква була побудована 1858 року коштом родини Симиренків – видатних підприємців та меценатів. У цьому храмі підносили щирсердечні молитви кращі представники тогочасної української еліти, які часто гостювали у Млієві. Тут отримували розраду для стомлених випробуваннями душ Тарас Шевченко, автор слів гімну “Ще не вмерла Україна” Павло Чубинський, чільні громадівці, народники та багато інших славних синів і доньок України. Храм є частиною не лише місцевої, а і всеукраїнської історичної спадщини.

У роки войовничого атеїзму більшовики перетворили церкву на клуб. Релігійна община була розпущена 24 липня 1924 року. І живі ще свідки, які бачили, як скидали дзвони й хрест, як били вікна, палили ікони, хоругви... Навколо церкви знаходився родинний цвинтар з білими мармуровими надмогильними пам'ятниками і склепами. Пам'ятають люди, як, загнавши техніку, розрівняли могили і добудували фойє клубу, щоб веселитися на кістках знаменитих на весь світ земляків.

В роки війни церква дарувала людям надію. Настоятель храму Юхим Сподаренко мав тісний зв'язок із партизанами, за що у 1943 році був закатований фашистами.

У людських душах завжди жевріла надія про відновлення храму. Живучи в Канаді, нащадок славетного роду Тетяна Симиренко завжди душею була з Млієвом. Їй боліло, що у церкві, збудованій на кошти її сім'ї, знаходиться клуб.

22 вересня 2000 року вічне слово Боже знову зазвучало у своєму домі. Віруючим спочатку дали прибудову (кабінет оркестру). У 2003 році релігійній громаді Української Православної Церкви Київського Патріархату вдалося вибороти законне право на володіння усім приміщенням.

– Незважаючи на різноманітні труднощі, я щасливий, що несу своє служіння у Млієві, – говорить настоятель Свято-Троїцької церкви отець Іван Осейко. – Радий, що можу докласти частинку і своєї праці до відродження храму. Відбудова кожного Дому Божого є справою надзвичайно почесною. А повернення до життя церкви, яка має таку давню й славу історію, додає ще більше відповідальності... Десятиліття безвір'я і так зробили свою спустошливу справу. Доводиться, ніби у древні апостольські часи, нести людям благу звістку про спасіння, про необхідність покаяння. Поговориш із людиною, поясниш головне завдання Церкви Христової і бачиш, як у спогадах спливають давні розповіді старших про колишню велич Симиренківського храму, а десь у глибині душі пробуджується потреба віри. Тобто, незважаючи на численні проблеми, наша церква продовжує виконувати свою головну місію – служити Всевишньому, бути людям зразком чистоти й святості...

Збереження усього існуючого та відновлення втраченого, що стосується життя й діяльності видатних земляків Симиренків, повинно стати для нас справою честі! Це наш синівський обов'язок. Відновлення

Симиренківської родинної церкви 2006 року внесли в державну програму “Золота підкова Черкащини”.

ЗАЯВА КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

24 березня 2005 року, під час зустрічі офіційної делегації Константинопольського Патріархату з Президентом України Віктором Ющенком, глава делегації архієпископ Скопельський Всеволод (Майданський) зробив важливу заяву. Ось її текст: “Матір-Церква, Константинопольський Патріархат, вважає, що її дочка – Московський Патріархат – має ту канонічну територію, яка існувала в цій Церкві до 1686 року. Підпорядкування Київської Митрополії під Московську Церкву було здійснено Патріархом Діонісієм без згоди і затвердження Святого і Священного Синоду Великої Церкви Христової”. Таким чином Вселенська Патріархія не визнає факту підпорядкування Київської митрополії Московському Патріархату у 1686 році!

ПІДСУМОК

Ось і підійшла до кінця моя розповідь. Перечитавши весь матеріал, вкотре не зміг приховати захоплення – скільки довелося пережити, витерпіти, витримати Христовій вірі, але наперекір усьому вона завжди залишалася з народом, підтримувала його, будила, спрямовувала до світлої мети! Поправі, Християнство в Україні було, як те срібло, що багато разів переплавлюється у горнилі незгод, аби очиститися від мирських домішок та стати щиросяючим і світлим.

Але отримуючи нині благодать від Бога, нам не слід занадто пишатися. Вчитаймося у застереження: “Інколи Я скажу про який-небудь народ і царство, що викоріню, зруйную і знищу його; Але якщо народ цей, на котрого Я це мовив, відцурається від злих справ, Я відкладу те зло, яке надумав зробити йому. А інколи скажу про який-небудь народ і царство, що обладнаю і утверджу його; Але якщо він буде чинити зло перед очами Моїми, і не слухатиметься голоса Мого, Я відміню те добро, яким хотів нагородити його” (Іер. 18.7-10).

Так, сьогодні ми можемо вільно читати Біблію, без перешкод славити Господа, проповідувати. Але не слід заспокоюватися, задовольнятися досягнутим. Погляньмо, скільки ще навколо гріховної темряви! І що не день, то вона усе більше згущується! До гріха людей значною мірою штовхають економічні труднощі, безгрошів'я, а ще та псевдокультура, що ніби з помийного відра щедро хлюпнула на екрани телевізорів, сторінки журналів, а звідти просочилася і у наше повсякденне життя. З ранку до ночі нам утовкмачують дикунську ідеологію розпусти, наркоманії, насильства, психічної неврівноваженості... А все тому, що усім заправляє ідол епохи – долар! Щоб побільше вхопити тієї “зелені”, недобросовісні політики повідкривали геть усі двері чужоземному та доморощеному бруду.

Люди, що вже трохи пожили на цьому світі, можуть оцінити, що є добре, а що погане. А як же дитині, якій з брунькового віку втовкмачується: стріляй, вбивай, руйнуй!? Усе це є тією моральною проказою, духовним Чорнобилем, що випалює людські душі. А бездуховність, недосвідченість, безкультур'я, безвір'я здатні призвести народ лише до повної деградації, виродження та самознищення.

Також багато наших співвітчизників піймалося на іржавий гачок гороскопів, екстрасенсів, сіро-буро-малинової магії. Хоча у тім не стільки їхня вина, скільки біда. Тому в цей відповідальний час від

християн вимагається не ховатися десь по закапелках, а йти до людей, стати для них взірцем, тим дороговказом, що розставить все на свої місця, дасть гідну оцінку, вкаже вихід на вірну путь. Не будьмо пасивними! На повен голос рішуче скажімо: Геть з України нечисть! Геть бруд! Геть гріх! Потрібно повсякчас говорити кожному: “Покайтеся, і нехай же охреститься кожен із вас у Ім'я Ісуса Христа і дара Духа Святого ви приймете!... Рятуйтеся від цього лукавого роду!” (Діяння 2.38, 40).

Добре, коли в людей є цікавість до минулого. Прекрасно, що історична наука сьогодні на підйомі. Але і тут не обходиться без збочень. Деякі “спеціалісти” починають закликати назад до праслов'янського язичества. Оце вже номер! Запитати б – а навіщо нам та дикість? Невже для цього український народ впродовж уже двадцяти століть відстоює, боронить, укріплює Християнство? Невже ми станемо подібними до тих вимитих свиней, що знов ідуть валятися в багні? (2 Петра 2.22).

Або ще взяли моду пропагувати всіляке відьомство, чаклунство, ворожіння, забобони, примічки, видаючи те за “вірування наших предків”. Не треба нас дурити! Подібні твердження є брехливими нісенітницями! Для наших українських предків близькою і рідною була Христова віра. А щодо всього іншого... Знаєте, видатний етнограф, професор Павло Чубинський протягом 1869-1870 років здійснив три широкомасштабні експедиції Україною. Він старанно вивчав народний побут, звичаї, обряди й традиції. Записував народні історії, легенди, бувальщини, пісні та думи... І не лише записував, а й досліджував, опрацьовував, класифікував... Підсумком його роботи стали сім томів “Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край”. Отож марно шукати кращого знавця української минувшини. І от він писав, що “Відносно обрядів, звичаїв і повір'їв ми вважаємо потрібним зазначити наступне. На сьогоднішній час, коли в народ увійшло багато нових звичаїв і понять, старовина ця втрачає свою легальну всюдисущу і обов'язкову силу. Деякі звичаї та обряди в одних місцях зовсім втрачаються, в інших, хоч і зберігаються, але народ уже перестає вважати їх необхідними; вони для нього застаються лише якимось художнім антуражем життя. Багато повір'їв, хоч і передаються із вуст в уста, але перестали бути предметом щирого вірування, так що легко можна зустріти того, хто переказує повір'я і у той же час готового посміятися над ним, якщо його запитати, чи справді він так вірить. Усе залежить від більшої чи меншої широти поглядів, сили природного розуму і знайомству з новими поняттями. Тому всі зазначені тут ознаки народного життя, хоча дійсно й існують у народі, але той помилився б, хто подумав, що вони зв'язують і сковують народне життя... Всі ці примічки можуть існувати ще довго, навіть при більшому розвитку народу, складаючи поетичну сторону його життя, дорогоцінність старовини, успадкованій від предків, але ніяк не сурового закону, вбиваючого свободу думки і волі”.

Звичайно, міцно увійшли в наш побут веселі святкування Купала, Калити, що мають язичеське походження. Якоюсь мірою вони збагатили нашу пісенну, поетичну культуру. Але ставитися до них якось особливо не варто. Погляньмо лише, як на фольклор.

Хоча все, що не від Христа таїть у собі велику небезпеку. І не треба відмахуватися, вважати дрібницями. Адже “Хіба ви не знаєте, що неправедні не успадкують Божого Царства? Не обманюйте себе: ні розпусники, ні ідоляни, ні перелюбники, ні блудодійники, ні

мужоложники, ні злодії, ні користолюбці, ні п'яниці, ні злоріки, ні хижаки – Царства Божого не успадкують вони!” (1 Кор. 6.9,10). “Учинки тіла явні, то є: перелюб, нечистість, розпуста, ідолослуження, чари, ворожнечі, сварка, заздрість, гнів, суперечки, незгоди, ересі, зазидки, п'янство, гулянки й подібне до цього. Я про це попереджую вас, як і попереджав був, що хто чинить таке, не спадкує Царства Божого!” (Гал. 5. 19-21). “А поза ним будуть пси, і чарівники, і розпусники, і душогуби, і ідоляни, і кожен, хто любить та чинить неправду” (Об. 22.15).

Викликає занепокоєння поява великого легіону різних релігійних, чи псевдорелігійних, сект, які сулять своїм послідовникам здобуття швидкого успіху та позбавлення усіх проблем... Слова солодкі, та чи потім від них не знудить? Адже ворог уміє маскуватися! На це нам говорить апостол Іоанн: “Улюблені, – не кожному духові вірте, але випробуйте духів, чи від Бога вони, бо неправдивих пророків багато з'явилося в світ. Духа Божого цим пізнавайте: кожен дух, який визнає, що Ісус Христос прийшов був у тілі, той від Бога. А кожен дух, що не визнає Ісуса, той не від Бога, але він антихристів, про якого ви чули, що йде, а тепер уже він у світі” (1 Іоанн. 4.1-3). Отже всім, хто не сповідує Ісуса Христа Господом, слід сказати рішуче “ні!” Адже “Нечестя з мистецтвом у слові, – повчав Іван Золотоуст, – завдає набагато більше зла, ніж неосвіченість”.

Отож усім псевдохристиянським та антихристиянським групам треба якнайрішучіше вказати на двері. Краще “Допевняйтеся, що приємне для Господа, і не беріть участі в неплідних ділах темряви, а краще й докоряйте” (Єф. 5.10-11). Бо все то лише яскрава цукерочка, що захоплює своєю солодкавістю, але усередині повна гіркої отрути. Отже нині, повторюся, від віруючих вимагається прикласти максимум зусиль, щоб християнська етика й мораль були основним еталоном, головним мірилом людських відносин, стали основою сучасного суспільства.

Сьогодні дуже чітко окреслилася межа між гріхом і праведністю, між загибеллю й спасінням. І кожна людина має зробити свій свідомий вибір – із ким бути? Крокувати рівненькою, гладенькою автострадою гріха, що закінчується проваллям, чи ступити на складну, тернисту стежину віри, яка веде до спасіння? Пам'ятаймо, що лише віра в Ісуса Христа дає надію та впевненість у майбутньому! Хто усім своїм єством вірує в Ісуса, хто визнає Його своїм Господом і Спасителем, той не залишиться без нагороди. Господь допоможе здолати усі труднощі.

“Борітеся – поборете, вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!” – закликав мученик за волю українського народу Тарас Шевченко. Пам'ятаймо, що від нас – сьогоднішніх християн – залежить якими будуть наступні сторінки Християнської історії. “Отож, відкладіть усяку злобу, і всякий підступ, і лицемірство, і заздрість, і всякі обмови, і, немов новонароджені немовлята, жадайте щирого духовного молока, щоб ним вирости нам на спасіння... І самі, немов те каміння живе, будуйтеся в дім духовний, на священство святе, щоб приносити жертви духовні, приємні для Бога через Ісуса Христа... Ви бо були як ті вівці заблукалі, та ви повернулись до Пастиря й Опікуна ваших душ” (1 Петра 2.1-2,5,25).

Як учора та сьогодні скажемо й завтра: Слава Богу – Отцю і Сину і Святому Духу нині і повсякчас і навіки вічні.

А м і н ь.

ЛІТЕРАТУРА

- Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту. Канонічні тексти. Germany, COD 1992.
- Л.Алексеева “История инакомыслия в СССР”. Москва “Терра” 1997.
- Олена Апанович “Розповіді про Запорозьких козаків”. Київ “Дніпро” 1991.
- Василь Бондар “Все – правда”.
- Омелян Вішка “Козацька могила на Куявах”. Львів, 1993.
- “Героїзм і трагедія Холодного Яру”. Київ “Незборима нація” 1996.
- Н.В.Гоголь “Тарас Бульба”.
- Н.С.Гордиенко “Новые православные святые”. Київ “Україна” 1991.
- Юрій Горліс-Горський “Холодний Яр”. Львів, “Червона калина” 1991.
- М.Грушевський “Ілюстрована історія України”. Київ “Наукова думка” 1992.
- “Давня Українська література”. Хрестоматія. Київ “Освіта” 1992.
- “Собрание поучений, избранныхъ изъ творений святаго отца нашего Иоанна, архієпископа Константинопольскаго, Златаустаго, Стефаномъ Дерябинымъ”. Кієвъ. Типографія Кієво-Печерской Успенской Лавры, 1907.
- “Енциклопедія Українознавства” т. 4. Львів, “Молоде життя” 1994.
- “Жытия святыхъ. Сентябрь” Москва, Синодальное издание 1864.
- Митрополит Іларіон “Історія розділення Єдиної Христової Церкви і перші спроби її поєднання”. Нью-Йорк, “Христова віра” 1986.
- “История Украинской ССР” тт. 6 і 9. Київ “Наукова думка” 1985.
- Н.М.Карамзин “Предания веков”. Москва “Правда” 1988.
- А.В.Карев, И.И.Петрик, К.В.Сомов “История христианства” тт. 1-2, Москва ВСЕХБ 1988.
- Віталій Карпенко “Пооди́нці – вмирають, виживають – гуртом”. Київ “Вечірній Київ”, “Просвіта” 1995.
- Адріан Кашенко “Оповідання про славне Військо Запорозьке низове”, Київ “Веселка” 1992.
- “Конституция СССР”. Проект. Киев Госполитиздат 1975.
- “Конституція України”. Київ “Право” 1996.
- Иоахим Лангхаммер “Что будет с этим миром?”. Германия, “Евангельская миссия” 1985.
- “Краткая история Русской Библии” \ \ “Жизнь Иисуса Христа и история первой Церкви”. Chicago “Slavic Gospel Press” 1988.
- Антін Лотоцький “Історія України для дітей”. Івано-Франківськ, “Просвіта” 1991.
- Митрополит Василь Липківський “Слово Христове до Українського народу”. Київ “Пам’ятки України” 1995.
- Нестор “Повість врем’яних літ. Іпатський список”. Київ “Радянський письменник” 1990.
- Іван Огієнко “Українська культура”. Київ, видавництво книгарні С.Череповського 1918.
- Луїс Палау “Шлях до вічного життя”. Київ 1985.
- Архієпископ Петро “За віру Православну, за “Київ – місто премудрости Божої”. “За Християнську Українську незалежну державу!”. Детройт, США 1995.
- В.Песков “Все это было...”. Москва “Молодая гвардия” 1986.

- Н.Полонська-Василенко “Історія України” тт. 1 і 2. Київ “Либідь” 1995.
- Л.Похилевич “Сказания о населённых местностях Киевской губернии”. Киев, 1864.
- Орест Субтельний “Україна: історія”. Київ “Либідь” 1993.
- Виктор Суворов “Контроль”. Черкасы, 1996.
- А.Солженицын “Архипелаг ГУЛАГ”. Москва “Новый мир” 1990.
- Микола Сом “З матір’ю на самоті”. Київ “Молодь” 1990.
- Дмитро Степовик “З історії української церкви” \ “Народний календар” Київ 1994, 1996, 1997, 1998 рр.
- Петро Угляренко “Князь Лаборець” Київ “Радянський письменник” 1970.
- “Українознавство”. Посібник. Київ “Зодіак-Еко” 1994.
- “Українська література XIV – XVI ст.” Київ “Наукова думка” 1983.
- “Українська література XVII ст.” Київ “Наукова думка” 1983.
- “Українська література XVIII ст.” Київ “Наукова думка” 1983.
- “Українське слово”. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Київ “Рось” 1995.
- “Філософія”. Курс лекцій. Ужгород, 1995.
- С.Фриш “Сквозь призму времени”. Москва “Художественная литература” 1992.
- “Наш рідний край”. Хрестоматія з історії Черкащини. тт. 1 і 2. Київ “Молодь” 1993.
- М.В.Харишин “Історія підпорядкування Української Православної Церкви Московському Патріархату”. Київ “Вентурі” 1995.
- П.П.Чубинський “Календарь народных обычаев и обрядов”. Київ “Музична Україна” 1993.
- І.І.Шавловський “Вивчення творчості І.С.Нечуй-Левицького в школі”. Київ “Радянська школа” 1969.
- Т.Г.Шевченко “Кобзар”. Київ Державне видавництво художньої літератури 1964.
- Газети: “Аргументы и факты”, “Братский листок”, “Вісник Городищини”, “Губернські весті”, “Киевские весті”, “Наша віра”, “Наша газета+”, “Літературна Україна”, “Сільські вісті”, “Тарасові джерела”, “Труд-7”, “Українське слово”, “Черкаська зона”.
- Журнали: “Бабтист Украины” (Киев, 1927 г), “Християнин” (Ленинград, 1924-1926 гг), “Журналіст України”, “Сільські обрії”, “Перехід-IV”.
- Альманах “Біль”. Львів, “Поклик сумління” 1993.
- Офіційний сайт Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні – www.adventist.org.ua,
- Інтернет-сайт Євангельських Християн-Баптистів – www.spasenie.kiev.ua,
- Інтернет-сайт Релігійно-інформаційної служби України – www.risu.org.ua,
- Інтернет-сайт журналіста Вахтанга Кіпіані – <http://kipiani.org>.
- Інформаційні, публіцистичні, релігійні радіо- і телепрограми.
- Власні краєзнавчі дослідження.

ВІДГУК НА КНИГУ ВОЛОДИМИРА ЧОСА “ІСТОРІЯ ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ”

Сучасна Україна поступово позбувається рудиментів тоталітаризму й шукає виходу з моральної кризи. Виважена державна політика нової влади сприяє цьому. Для забезпечення успіху вельми нелегкої і актуальної справи, слід популяризувати непроминальні християнські цінності, навертати громадян у національне лоно, виховувати у них почуття гідності. Провісник Великої Французької революції Жан-Жак Руссо казав: “Належте до різних політичних течій, сповідуйте різні релігії, але не забувайте, що ви – французи”. Це ж саме слід нагадати й нам: “пам’ятаймо, що ми – українці”, плекаймо рідну мову, культуру, пізнаваймо історію. Лише через переоцінку минувшини й самопізнання народ знаходить правдиву стежину до свого майбутнього.

Саме таким критерієм і відповідає книга Володимира Чоса “Історія християнства в Україні”. На основі багатьох маловідомих матеріалів у ній об’єктивно висвітлено історію започаткування і розвитку християнства на українських землях від найдавніших часів до сьогодення, відтворено сторінки життя й діяльності багатьох християнських сподвижників. На тлі епохи відображена їхня роль у національно-визвольному русі, показано практичний вклад у виховання добросовісних громадян. Автор часто звертається до тих ознак християнства, що характеризують релігію з гуманістичної точки зору.

Історія християнства в Україні комплексно досліджена чи не вперше. Всебічно аналізуючи маловідомі історичні факти, Володимир Чос провів цілісне вивчення тематичного пласту християнської культури. У цьому його праця має важливе наукове значення. Актуальність книги полягає також у тому, що автор розглядає християнські цінності як необхідну складову розбудови демократичного суспільства, проблему, яка особливо хвилює світову громадськість і набуває планетарного масштабу.

Авторські спостереження й висновки мають велике теоретичне значення у вивченні “Історії релігії”. Вони розширюють уявлення про християнську віру. Дослідження має також неабияке практичне значення, бо є дороговказом тим, хто перебуває на шляху морального очищення. Оригінальна, цікава книга “Історія християнства в Україні” розрахована на широке читацьке коло.

Доцент кафедри засобів масової комунікації Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького, кандидат філологічних наук **Колісник Юрій Вікторович**.